

93 (04) 1075.8
К63

В.О. Комаров

615075

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

Навчальний посібник для студентів історичної
спеціальності педагогічних університетів



Кривий Ріг – 2003

74/263/1

К 63

Комаров В. О. Методика навчання історії в школі: Навчальний посібник для студентів історичної спеціальності педагогічних університетів

Запропонований навчальний посібник являє собою авторський варіант навчального посібника зі шкільного курсу історії з методикою викладання. Ця навчальна дисципліна передбачена базовим навчальним планом історичних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів.

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор А. А. Булда

(Національний педагогічний університет

ім. М. П. Драгоманова, м. Київ);

кандидат історичних наук, доцент Ю. І. Чирва

(Криворізький державний педагогічний університет);

кандидат історичних наук, доцент В. О. Ветохіна

(Криворізький державний педагогічний університет).

Рекомендовано Вченою радою
Криворізького державного
педагогічного університету
(протокол № 3 від 9 жовтня 2003 р.)

ISBN 966-8597-06-0

Вступ

Завдання вивчення курсу методики навчання історії в школі обумовлені тим, що вчитель історії повинен не тільки досконало знати свій предмет, але й вміти донести відповідні історичні знання до учнів. Швидкі зміни суспільного життя, істотне ускладнення умов матеріального та духовного буття людини висувають нові вимоги до особистості як творця всього нового. Суспільна практика беззастережно доводить, що в процесі розвитку громадянського суспільства суттєво зростає роль людського фактору. Все це в свою чергу висуває більш високі вимоги до школи, до підготовки вчителя в цілому та методичної підготовки зокрема. Суспільству зараз конче потрібні творчі, критично мислячі особистості. Їх формування у вирішальній мірі залежить від активності та ініціативи вчителя, його нестандартних підходів до виконання професійних завдань.

Питання „як навчати“ хвилювало передову педагогічну громадськість з давніх давен. Ще в ті далекі часи, коли з'явився перший історичний твір батька історичної науки Геродота, виникло питання щодо того, як найбільш ефективно донести зібрані Геродотом історичні знання до слухачів. Мабуть саме тоді стихійно виникли перші елементи методики навчання історії. Вивчення курсу методики навчання історії, який ґрунтується на узагальненні досвіду багатьох поколінь як вчителів історії, так і методистів є важливою складовою частиною професійної підготовки вчителя історії. Творче оволодіння надбаннями методичної науки та передової шкільної практики готує випускника педагогічного навчального закладу до успішного розв'язання найрізноманітніших навчально-виховних завдань у практичній діяльності.

Найважливішими завданнями вивчення курсу методики навчання історії в школі є:

- поглиблення, розширення та конкретизація змісту основних понять, ідей та закономірностей, засвоєних студентами під час опанування циклу психолого-педагогічних дисциплін;
- озброєння студентів - майбутніх вчителів історії знаннями про закономірності методики навчання історії в шкслі, основні етапи розвитку теорії та практики навчання історії, погляди найбільш видатних представників методичної науки;
- засвоєння студентами-істориками зв'язків між сучасними підходами до вирішення найбільш актуальних проблем теорії та практики навчання історії та передовими методичними системами минулого;
- формування у студентів любові до професії вчителя історії, потреби до постійного вдосконалення своєї методичної майстерності та стійкого інтересу до вивчення новітніх досягнень методичної науки та передової педагогічної практики;
- озброєння майбутніх вчителів історії методами наукового аналізу як

власного педагогічного досвіду, так і досвіду інших вчителів;

- формування професійного мислення вчителя історії.

У відповідності до навчального плану основними формами занять в процесі опанування курсу є лекції, семінарські та лабораторні заняття. На лекціях висвітлюються основні теоретичні питання курсу, розкриваються закономірності становлення та розвитку методичної теорії та практики навчання історії в школі. В процесі поступового ускладнення задач та функцій історичної освіти та методичної науки розкривається та конкретизується внесок в теорію та практику навчання історії видатних методистів. Обґрунтовуються специфіка та обумовленість певними факторами їх підходи до вирішення певних проблем навчання історії в закладах різних типів та в різних вікових групах учнів.

В процесі семінарських занять передбачається обговорення студентських доповідей, рефератів, творчих робіт, дискусії з найбільш важливих та складних проблем теорії та практики навчання історії в школі. Семінарські заняття мають на меті поглиблення знань студентів, розширення їх світобачення, формування пізнавальних інтересів та формування методичного мислення.

Лабораторні заняття передбачають імітацію в процесі рольових ігор фрагментів різних типів уроків історії. В процесі таких занять студенти оволодівають основами методичної майстерності вчителя історії. Треба зауважити, що рольова гра не може в повній мірі замінити реальні умови процесу навчання історії в школі, але як свідчить практика вищої школи, вона здатна до певної міри закласти підвалини найелементарніших методичних умінь, необхідних студентам вже під час проведення педагогічної практики в школі.

Важливим складником в процесі опанування основами методики навчання історії в школі є самостійна робота студентів. Вона передбачає опанування студентами як цілою низкою теоретичних, так і практичних питань. Основою ж самостійної роботи є систематичне опрацювання новінок методичної літератури, таких, як статті у методичних журналах та монографічні дослідження. В процесі вивчення курсу студенти повинні виявити:

- знання першоджерел, що розкривають найважливіші методичні проблеми навчання історії в школі, погляди та ідеї найвідоміших вітчизняних та зарубіжних методистів;
- глибоке розуміння основних теоретичних засад методичної науки;
- вміння застосовувати теоретичні знання на практиці;
- вміння виявляти прогресивні тенденції в розвитку методики навчання історії та застосовувати їх в своїй практичній діяльності.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Лекція 1. Предмет та завдання курсу „Методика навчання історії в школі“

План

1. Вступне слово викладача. Ознайомлення студентів зі структурою курсу.
2. Предмет та завдання курсу „Методика навчання історії в школі“.
3. Методика навчання історії в школі як наука та як навчальний предмет.
4. Функції курсу методики навчання історії в школі.
5. Розвиток методики навчання історії в українській школі з часів Київської Русі до початку ХХ ст.
6. Розвиток методики навчання історії в школах України у ХХ ст.
7. Актуальні питання розвитку методики навчання історії в школі на сучасному етапі.

Література

- Алексашкина Л.Н. Дидактические аспекты преподавания истории // Педагогика. - 1993. - №3. - С.11-16.
- Войцеховський Ю. Мета і завдання шкільної історичної освіти // Історія в школі. - 1996. - № 2. - С. 4-6.
- Егоров Г. Шкільна історична освіта : пошук нових підходів до формування змісту // Історія в школі. - 1998. - № 10. - С. 5-7.
- Калініна Л. Деякі підходи до визначення концептуальних засад шкільної історичної освіти // Історія в школах України. - 1999. - № 1. - С. 8-10.
- Комаров В. Деякі актуальні питання розвитку методики навчання історії як науки (Методологічний аспект) // Історія в школах України. - 2000. - № 4. - С. 23-24.
- Комаров В. Концептуальні засади шкільної історичної освіти // Історія в школах України. - 1999. - № 3. - С. 21-24.
- Кульчицький С. Нерозв'язані проблеми викладання історії в середній школі // Історія України. - 1998. - № 11.
- Кульчицький С. Якою бути шкільній історичній освіті? // Історія України. - 1999. - № 21-24.
- Огнев'юк В. До питання про зміст історичної освіти // Історія в школах України. - 1998. - № 4. - С. 2-5.
- Пасгушенко Р. Концептуальні засади шкільної історичної освіти // Історія в школах України. - 1999. - № 4. - С. 3-7.
- Турченко О. Технологічні засади історичної освіти // Історія в школах України. - № 3. - С. 11-14.

Розпочинаючи першу лекцію, викладач повинен, перш за все ознайомити студентів зі структурою курсу. Навчальним планом педагогічного універ-

ситету передбачаються такі форми занять з методики навчання історії в школі: лекції, семінарські та лабораторні заняття. Семінарські та лабораторні заняття присвячуватимуться найбільш актуальним проблемам методики навчання історії в школі. Крім того, для студентів як денної, так і заочної форми навчання обов'язковим є написання курсових робіт. Орієнтовні теми курсових робіт розробляються відповідними кафедрами. Формою контролю знань студентів як денної, так і заочної форм навчання є іспит. Він відбувається згідно навчального плану у VII семестрі. Питання для проведення іспиту також розробляються відповідними кафедрами. Вивчаючи друге питання лекції, слід звернути найпильнішу увагу на визначення предмету методики навчання історії в школі. Особливості його визначення полягають в тому, що методика навчання історії в школі тісно пов'язана з великою кількістю інших наукових дисциплін. Це, насамперед, історична наука, а також педагогіка, як дидактика так і теорія виховання, психологія, як вікова, так і педагогічна, шкільна фізіологія та ціла низка інших наукових дисциплін. На сьогоднішній день серед науковців існує декілька точок зору щодо визначення предмету методики навчання історії в школі. Прихильники так званого „дидактичного” підходу розглядають методику навчання історії як конкретизацію на історичному навчальному матеріалі загально дидактичних закономірностей. В такому разі методика перетворюється в рецептурний розділ дидактики. Прихильники іншого підходу розглядають методику як суто історичну дисципліну. При цьому вони забувають, що історична наука має особливий характер зв'язків між теорією та практикою. Він виглядає як зв'язок минулого і сучасного, причому минуле обернене у сучасність. Звідси випливає, що основним завданням історичної науки є якомога точніша реконструкція минулого для того, щоб за допомогою реконструйованого минулого пояснити ті чи інші проблеми сучасного історичного розвитку. Завданням же вивчення історії в школі є формування людини майбутнього. Саме тому методика навчання історії в школі не може бути наукою історичною, але вона має дуже тісні зв'язки саме з історичною наукою. Тільки історична наука визначає зміст історичної освіти. Шляхи ж його опанування учнями у процесі навчання досліджуються методичною наукою. З огляду на це методика дуже тісно пов'язана з дидактикою. Але не тільки. Методика навчання історії повинна враховувати також вікові особливості засвоєння навчального матеріалу учнями різних вікових груп. Таким чином, методика навчання історії в школі має своїм предметом закономірності навчання історії в школі. При цьому слід мати на увазі, що основним завданням об'єктивного історичного розвитку є, так би мовити, „продукування” людини, тобто розвиток її здібностей. Формою ж цього процесу в соціальній історії є виробництво речей, тобто знарядь праці, предметів побутового вжитку тощо. Метою ж сучасної історичної освіти є розвиток розумових здібностей учнів. У навчальному процесі такий розвиток можливий лише за умови розуміння учнями закономірностей історичного розвитку людства. Тому до певної міри можна вважати методику навчання історії в школі наукою історичною.

Таким чином можна зробити висновок про те, що методика навчання історії має подвійний або дуалістичний статус. З одного боку, методика є наука педагогічна, з іншого - історична. Саме цим визначається особливий характер методики навчання історії як окремої галузі наукових знань.

Особливості методики навчання історії як педагогічної науки в тому, що вона, як і всі педагогічні науки, розглядає навчальний процес

До його складу входить також і діяльність учня, тобто учіння. Саме тому методика навчання історії в школі вивчає закономірності спільної діяльності вчителя та учнів в процесі опанування історичним навчальним матеріалом. Успішний розв'язок цієї проблеми неможливий без чіткого визначення методологічних основ методики як науки. Під методологічними основами будь-якої науки маються на увазі способи пізнання навколишнього світу. В даному конкретному випадку - це ті методи наукового пізнання, якими користується методика навчання історії для вивчення педагогічного процесу навчання історії в школі. Тому методологічною основою методики навчання історії в школі є насамперед дидактика. Саме вона в найбільш загальному вигляді спроможна відповісти на два основоположних питання теорії навчання: чому навчати і як навчати. Саме дидактика визначає в найбільш загальному вигляді зміст навчання та методи навчання. Раніше було з'ясовано, що методи навчання історії мають дуалістичний, тобто подвійний характер. Саме це накладає певний відбиток і обумовлює специфіку як змісту історичної освіти, так і методів навчання історії в школі. Таким чином, зміст історичної освіти визначається історичною наукою, методи і форми навчання, у найбільш загальному вигляді - дидактикою, а особливості навчання історії школярів різних вікових груп - віковою психологією. І всі ці закономірності знаходять своє конкретне втілення в такій галузі наукових знань, як методика навчання історії. Таким чином, основними проблемами, які вивчаються методикою навчання історії, є зміст історичної освіти, методи навчання історії в школі та форми навчання історії.

Слід мати на увазі, що методика навчання історії треба розглядати і як певну наукову галузь знань, і як навчальний предмет в вищій школі. Основним завданням методики як науки є продукування або виробництво об'єктивно нових знань, тобто таких знань, які ще невідомі ні конкретному вченому, ні людству в цілому. Навчальний же предмет має на меті навчити студентів здобувати суб'єктивно нові знання, тобто такі знання, які вже відомі вченим в галузі методики навчання, але ще невідомі конкретному студентові. Саме останнє і є метою курсу методики навчання історії в школі для студентів вищого педагогічного навчального закладу. Виходячи з цього, під час опанування курсу методики навчання історії студенти повинні навчитися аналізувати свій власний педагогічний досвід, досвід своїх колег, користуватися навчальним планом школи, навчальними програмами з історії, підручниками та відповідними методичними посібниками.

Якщо торкатися історії розвитку методики як певної галузі знань, то треба сказати, що перші елементи методичних знань з'явилися в працях

вчених-істориків. Таким чином можна вважати, що методика навчання історії народжується разом з історичною наукою. Що стосується Європи, то моментом народження історичної науки і разом з нею елементів наукових знань з методики була поява праці давньогрецького історика Геродота „Історія“. В Київській Русі перші елементи методичних знань з'явилися разом з появою літописів.

Визначною подією в розвитку історичної освіти та методики навчання історії в Україні була поява перших підручників з історії. Так, в другій половині XVII ст. було видано друком перший в Україні підручник з історії „Синопис“. В ньому історія України викладалася на широкому тлі всесвітньої історії, а точніше тих країн, з якими межувала Україна в той чи інший період свого історичного розвитку (Росія, Річ Посполита, Угорщина, Молдова, Туреччина та інші). Значну роль у розповсюдженні історичних знань в українському суспільстві відігравали козацькі літописи, такі, як літопис Самійла Величка, Грабянки та Самовидця.

На початку XVIII ст. в Російській імперії була проведена освітня реформа. Торкнулася вона і Гетьманщини, яка входила в той час до складу Російської імперії. Одним з її результатів була поява в навчальних закладах двох паралельних курсів історії, а саме вітчизняної історії (в тодішньому розумінні цього слова) та всесвітньої історії. Якщо проаналізувати особливості методики навчання історії того часу, то треба сказати, що головна увага в процесі навчання приділялася заучуванню величезної кількості дат, імен, географічних та історичних назв. Інакше кажучи, спостерігалася абсолютне панування репродуктивних методів навчання історії. Яскравим прикладом підручників такого характеру була „История Российская“, яка була написана на початку XVIII ст. В. М. Татищевим.

Розвиток методики навчання історії в Україні у XIX ст. безпосередньо пов'язаний з іменами таких вчених, як М. Максимович, М. Костомаров, М. Грушевський. Саме завдяки їх наполегливій науковій праці в подальшому виник самостійний курс української історії. При цьому слід зауважити, що вже в перші десятиліття позаминулого століття в теорії навчання взагалі й методиці навчання історії зокрема чітко визначилися декілька напрямків, все розмаїття яких можна звести до двох протилежних, а саме:

- теорія матеріальної освіти;
- теорія формальної освіти.

Прихильники матеріальної освіти вважали, що розвиток здібностей дитини може відбуватися лише на конкретному фактичному матеріалі. Тому головним завданням історичної освіти є засвоєння конкретних історичних фактів, мислення ж та інші риси особистості учнів будуть розвиватися в процесі навчання суто спонтанно, тобто самі собою.

Прихильники ж формальної освіти, навпаки, вважали, що головне завдання історичної освіти, як і будь-якої іншої, полягає в тому, щоб максимально сприяти розвиткові мислення та інших якостей особистості учнів, а фактичний матеріал є лише засобом такого розвитку. На думку

представників цього напрямку історичної освіти найкращі можливості для розумового розвитку дітей в процесі вивчення історії має матеріал античної історії, а саме історія Стародавньої Греції та Риму. Треба сказати, що в першій половині XIX ст. рішуче переважали прихильники формальної історичної освіти. Тому головна увага приділялася вивченню античної історії. Деякі позитивні зрушення в галузі історичної освіти були пов'язані зі шкільною реформою 1864 р. Саме тоді в загальноосвітніх навчальних більшість уваги почали приділяти вивченню сучасних періодів історії. Крім того слід відзначити, що як в Російській імперії, так і в Австро-Угорщині історія України не вивчалася зовсім. Лише після революції 1848 р. в школах Галичини почали приділяти певну увагу вивченню історії західних регіонів України.

В другій половині XIX ст. деякі вчені-історики висували ідею реальної історичної освіти як альтернативу формальному та матеріальному напрямкам. Так, професор М. Стасюлевич запропонував проводити навчання історії на основі спеціально підібраних та адаптованих до вимог навчального процесу документів. Він навіть видав спеціальну хрестоматію в трьох томах "История средних веков в ее писателях и исследованиях новейших ученых." Спроба організувати процес навчання історії, спираючись виключно на документальні матеріали, зазнала невдачі. Але вона привернула увагу вчителів та методистів до необхідності залучення до процесу навчання історії різноманітних адаптованих історичних документів. В кінці XIX ст. вчителі-практики та методисти почали активно розробляти проблему використання у навчанні історії різноманітних видів наочності. Таким чином у навчанні історії отримав подальший розвиток той принцип наочності, який був закладений в теорію навчання такими видатними педагогами, як Я. А. Коменський та К. Д. Ушинський. Останній неодноразово висловлював думку про те, що в разі, коли вчителю важко добитися від учнів розуміння навчального матеріалу, треба використовувати „ картинки“. В такому випадку клас почне говорити і розуміти навчальний матеріал.

Відчутний вплив на розвиток історичної освіти в Україні здійснила демократична революція 1905-1907 рр. Так, на початку XX ст. з'явилася ціла низка науково-популярних видань з історії України. Наприклад книжка М. Аркаса „ Історія України - Русі,“ праці М. Грушевського, „ Стародавня історія східних народів“ Лесі Українки та інші. Під впливом революції в школах України почалося вивчення найновіших періодів історії України. Щоправда, їх вивчення здійснювалося вчителями на свій власний страх і ризик. Подальший розвиток історичної освіти у 20-30 рр. XX ст. був тісно пов'язаний з тими соціально-економічними процесами, які мали місце в тогочасному українському суспільстві. На відміну від XIX ст. учні загальноосвітніх шкіл цього періоду докладно знайомилися з історією капіталістичного суспільства. Таким чином саме тоді зміст історичної освіти був максимально наближений до сучасного. Була змінена і структура історичної освіти. Урок історії як провідна форма навчання історії у 1923 р. була скасована. Замість неї в старших класах була впроваджена комплексна система навчання (такі комплекси як

„місто“, „село“ та інші). В старших класах учні вивчали такий навчальний курс, як „суспільствознавство“. Замість підручників в загальноприйнятому розумінні цього слова широко використовувалися так звані „робочі книги“. Така система навчання історії мала як певні позитивні моменти, так і дуже багато суттєвих недоліків. Тому у 1932 р. в школах був відновлений систематичний курс історії. З того часу в школах СРСР викладалися два паралельних курси історії: історія СРСР та всесвітня історія. Саме в 30-х рр. складалася в основному структура історичної освіти, яка існувала до розпаду СРСР. В умовах незалежної України замість курсу історії СРСР викладається курс історії України. Але в основних своїх рисах структура історичної освіти залишається незмінною з 30-х рр. ХХ ст.

Після відновлення у 30-х рр. ХХ ст. вивчення в школах систематичного курсу історії відбулися значні зрушення в конструюванні навчальних книг з історії. Так, у 30-50 рр. ХХ ст. склалася в основних рисах система підручників з історії для загальноосвітньої школи. Вони забезпечували засвоєння системи історичних знань, хоча і мали цілий ряд суттєвих недоліків. Найсуттєвішим серед них було те, що надзвичайно ускладнювалася, а часто і просто унеможлиблювалася самостійна пізнавальна діяльність учнів у процесі навчання. Пояснюється це тим, що в умовах класно-урочної системи переважають фронтальні форми роботи на уроці і майже неможливим стає індивідуальний підхід до учнів. Крім того, основним джерелом навчальної інформації стало слово вчителя. А це вимагало середнього темпу викладу навчального матеріалу. Крім того, перевантаженість навчальних програм з історії привела до того, що в масовій шкільній практиці домінуюче положення зайняли уроки комбінованого типу. Вони, як відомо, складаються з чотирьох елементів: перевірки знань учнів, вивчення нового матеріалу, закріплення та домашнього завдання. Крім того, підручники 30-40 рр. ХХ ст. майже не мали апарату засвоєння знань. Цей недолік підручників з історії був усунений у 60 рр. ХХ ст. Саме тоді шкільні підручники почали містити разом з авторським текстом систему завдань та запитань для школярів, витяги з історичних документів, різноманітні схеми, таблиці, ілюстрації тощо. В ті ж роки цілим рядом відомих педагогів та методистів була запропонована ідея розвиваючого навчання історії. Доволі докладну для того часу розробку цієї ідеї містили праці відомих вчених Н. Г. Дайрі та І. Я. Лернера. На початку 60 рр. ХХ ст. були створені поурочні методичні посібники майже з усіх курсів історії. Вони надавали суттєву допомогу вчителю історії під час підготовки до уроків. Саме тоді у програмах з історії було передбачено вивчення самостійних курсів історії союзних республік. Так в школах України з'явився відповідний курс історії України. Він, правда, був лише додатком до курсу історії СРСР.

Після набуття Україною незалежності перед історичною освітою та методичною наукою постала ціла низка нових доволі складних проблем. Перш за все це стосується оновлення змісту шкільної історичної освіти, розробки нових методів та форм навчання історії, розробка інтегрованих

курсів історії голю. Якщо з оновленням змісту шкільної історичної освіти питання вирішується доволі легко, то розробка нових методів навчання історії та форм організації навчального процесу просувається досить повільно. Докладно про це буде сказано в процесі подальшого викладу навчального матеріалу.

Лекція 2. Значення шкільного курсу історії для розумового розвитку школярів

План

1. Загальні положення методичної науки про розумовий розвиток школярів.
2. Особливості розумового розвитку та пізнавальної діяльності учнів .
3. Організаційна побудова навчального матеріалу з історії .
4. Умови формування знань, умінь та навиків з історії у школярів.
5. Формування цілісної системи історичних знань учнів.

Література

- Баханов К. Технологія групової творчої справи в навчанні історії у школі // Історія в школах України. - 2000. - № 1. - С. 23-29.
- Борзова Л. П. Игры при изучении нового материала на уроках истории // Преподавание истории в школе. - 2000. - № 3. - С. 46-50.
- Комаров В. Економічна освіта дев'ятикласників на уроках вітчизняної історії кінця XIX - початку XX ст. // Історія в школі. - 2000. - № 1. - С. 13-16; № 2. - С. 15-20.
- Комаров В. О. Учити мислити історично // Радянська школа - 1989. - № 11. - С.45.
- Комаров В.О. Від вибору цілей до перевірки результатів // Рідна школа - 1994. - № 1-2. - С. 59-60.
- Нагорний С. „ Мозковий штурм” на уроках історії // Освіта України. - 1998 - № 44 (28 жовтня), 2000. - № 3 (19 січня).
- Подолригорина Е. В. Изучение истории и становление личности // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 5. - С. 16-18.
- Сотниченко В. Розвиток здібностей. (Педагогічний досвід вивчення історії в школі) // Освіта. - 1998. - (5-12 серпня).
- Терно С. Умови формування наукових понять в учнів на уроках історії // Історія в школі. - 2000. - № 1. - С. 9-12.
- Уланова Л. Рівні навченості учнів з історії та критерії їх оцінювання // Історія в школах України. - 2000. - № 3. - С. 37-41.
- Чумак В. Розвиток історичного мислення у процесі вивчення вітчизняної історії та його вплив на історичну свідомість // Історія в школах України. - 2000. - № 3. - С. 7-10.

Розпочати цю лекцію доцільно з використання такого методичного прийому як „яскрава пляма“. Для цього доцільно використати фрагмент з літературного твору на історичну тематику, наприклад епізод з життя юного Цезаря. (Книга для читання по истории древнего мира. - М.: Просвещение, 1981. -С. 237-244). Після образної розповіді викладач звертається до студентів із запитанням: „Чому лекція, яка присвячується значенню шкільного курсу історії для розумового розвитку учнів, почалася саме так?“ Вислухавши декілька відповідей студентів, викладач пропонує їм пригадати, що ж таке розвиток. Саме таким чином відбувається актуалізація раніше придбаних в курсах філософії та психології знань. Практика навчання свідчить, що студенти, як правило, визначають поняття „розвиток“ надзвичайно абстрактно. З метою конкретизації цього поняття викладач пропонує студентам обговорити такі питання:

- На що спрямований розвиток?
- Розвиток чого мається на увазі?

Як правило, студенти говорять, що мається на увазі розвиток особистості учня. Тоді студентам пропонується з'ясувати:

- Що таке особистість?
- Які її складові частини?

Пригадавши раніше придбані в курсі психології знання, студенти вказують, що особистість - це поєднання розуму, волі та емоцій. Схематично та надзвичайно приблизно особистість можна зобразити так. І лише після цього викладач звертається до студентів із запитанням,



Яке значення для розвитку розуму волі та емоцій учнів має шкільний курс історії, а точніше приведений на початку лекції уривок з художнього твору про один з епізодів з життя юного Цезаря? Підводячи підсумки співбесіди зі студентами, викладач наголошує на

тому, що головною метою шкільної історичної освіти на сучасному етапі розвитку української школи є розвиток особистості школярів. Надзвичайна актуальність проблеми всебічного розвитку особистості людини, а особливо розумового розвитку обумовлена в наш час цілою низкою факторів. Найважливішим серед них є науково-технічна революція, яка охопила весь світ.

Сучасні вчені відзначають, що навчання і розвиток можуть по-різному співвідноситися між собою. Ці співвідношення можуть бути такими:

- розумовий розвиток учнів випереджає навчання;
- навчання та розумовий розвиток учнів відбуваються паралельно;
- навчання випереджає розумовий розвиток учнів.

В кожному з цих випадків мають місце ті чи інші наслідки. Так, у випадку коли розумовий розвиток учнів випереджає процес навчання або навчання та розумовий розвиток учнів відбуваються паралельно, значно ускладнюється або навіть повністю унеможливується реалізація провідної ролі вчителя

історії у навчальному процесі. Реалізація провідної ролі вчителя у навчанні можлива лише тоді, коли вимоги, що висуваються до учнів у навчанні випереджають розумовий розвиток учнів. Лише тоді навчання веде за собою розвиток особистості школяра, в протилежному випадку навчання втрачає будь-який сенс. У випадку, коли навчання випереджає розвиток, рушійною силою спільної діяльності вчителя та учнів є протиріччя між тими вимогами, що висуваються до учнів у навчанні, та наявними можливостями школярів. Однак, висуваючи ті чи інші вимоги до школярів, треба обов'язково враховувати їх вікові та індивідуальні особливості, а саме особливості уваги, пам'яті, мислення, емоційної сфери особистості. Одними з найважливіших понять теорії та практики розвиваючого навчання історії є поняття навченості та научуваності учнів. Під терміном „ навченість“ зазвичай розуміють такий обсяг знань, умінь та навиків школярів, який вони можуть використовувати на практиці. Термін „ научуваність“ позначає здатність учнів самостійно здобувати нові знання, формувати нові уміння та навички. Слід сказати, що між цими поняттями існує дуже тісний зв'язок. Чим більше розвинута научуваність школярів, тим більшою може бути їх навченість, і навпаки. При цьому слід мати на увазі, що будь-яка система навчання розвиває ту чи іншу складову особистості учня. Питання полягає лише в тому, яку саме рису особистості школяра розвиває та чи інша система навчання історії. Основою ж розвитку особистості школярів є зміст історичної освіти. Найважливішою ж умовою розумового розвитку учнів у процесі вивчення історії в школі є систематична самостійна пізнавальна діяльність, яка обов'язково повинна здійснюватися на конкретному історичному матеріалі. Для того, щоб успішно реалізувати розвиваючий потенціал історії як навчального предмету, вчителю треба постійно умишати все більш складні вимоги до учнів у процесі навчання. Тільки за таких умов навчання вестиме за собою розвиток особистості учнів.

В теорії розвиваючого навчання дуже важливе місце займають такі поняття, як „зона актуального розвитку“ та „зона найближчого розвитку“. Перше з них означає такі розумові або практичні дії, які учень здатен виконувати самостійно без будь-якої сторонньої допомоги. Другим позначені такі розумові або практичні операції, до яких учень вже підготовлений, але для їх виконання потребує певної сторонньої допомоги. Але таку допомогу слід надавати таким чином, щоб учневі здавалося, що всі дії він виконує цілком самостійно, а вчитель є лише співучасником спільного пізнавального процесу. При цьому однією з найважливіших умов такої спільної розумової праці вчителя та учнів є вміння вчителя гримати увагу учнів на належному рівні. **Увага** - це здатність людини виділяти з великої кількості об'єктів один або декілька та зосереджуватися на них в процесі подальшої діяльності. Сучасна психологічна наука виділяє декілька видів уваги. Вона може бути стійкою або нестійкою, сконцентрованою або розсіяною, мимовільною, довільною та післядовільною. Враховувати особливості кожного виду уваги у процесі навчання історії вкрай необхідно. Справа в тому, що кожному віковому

періоду розвитку дитини властивий той чи інший вид уваги. Крім того, увага - це єдиний шлях проникнення інформації, в тому числі і навчальної, у свідомість людини. Якщо характеризувати увагу учнів V-VI класів, то вона, як правило, нестійка, розсіяна та мимовільна. Тому вчителю історії, який працює з цією віковою групою учнів, необхідно постійно турбуватися про те, щоб привертати увагу до навчального матеріалу. Це можна, зокрема, досягти завдяки використанню у процесі навчання такого методичного прийому який отримав в методиці назву „яскрава пляма“. Суть його полягає в тому, щоб на початку уроку або в процесі вивчення нового матеріалу постійно повідомляти учням яскраві факти, але не перетворюючи при цьому урок в своєрідний розважальний захід. Для цього ті факти, які повідомляються вчителем, повинні бути безпосередньо пов'язані з темою уроку та мати важливе значення для засвоєння суті того, що вивчається. Іншою методичною умовою, яка впливає з особливостей уваги школярів зазначеної вікової групи є необхідність частої зміни форм і методів навчальної діяльності на уроці. При цьому урок не повинен перетворюватися у калейдоскоп різноманітних методичних прийомів, які не дають ніякого пізнавального ефекту. Найбільш доцільними методичними прийомами у V-VI класах можуть бути яскрава розповідь вчителя, співбесіда з учнями, коментоване читання підручника з роз'ясненням незрозумілого матеріалу та відповіді на запитання вчителя або авторів підручника по ходу вивчення нового матеріалу. Практика навчання свідчить, що для утримання уваги школярів V-VI класів на належному рівні потрібно завершувати урок тим матеріалом, який вимагає кульмінації уваги учнів. Під час роботи з учнями більш старшого віку особливості уваги тієї чи іншої вікової групи школярів дозволяють уникати частої зміни форм та методів роботи на уроці.

Однією з важливих умов ефективного навчання історії є розвиток здатності учнів сприймати навчальний матеріал. Для цього вчитель повинен повідомляти учням тільки конкретний навчальний матеріал. Цей матеріал повинен бути яскравим, образним. До того ж мова вчителя мусить бути не тільки логічною, а й емоційно забарвленою. Треба мати на увазі, що найгірші результати навчання мають місце тоді, коли мова вчителя непослідовна та суха. Ще однією надзвичайно важливою умовою навчання історії в школі є розвиток в учнів спостережливості. Методичною умовою формування у школярів цієї риси особистості є систематичне використання у навчанні історії найрізноманітніших завдань для самостійної роботи.

Уява. Без розвитку цієї риси особистості учнів ефективне навчання історії взагалі неможливе. Це пояснюється тим, що історія як наука має справу з тими подіями, явищами або процесами, які давно вже минули. Відповідним чином їх неможливо сприймати органами чуття. Саме тому необхідна глибина засвоєння історії учнями досягається завдяки розвиненій уяві. Але часто бувають випадки, коли дитяча уява здатна модернізувати зміст того, що вивчається та спотворити історичні знання школярів. Таким чином уява у навчанні історії може відігравати як позитивну, так і негативну роль. Саме

тому необхідно чітко розрізняти як види уяви, так і методичні прийоми розвитку того чи іншого виду уяви у навчанні. У сучасній психологічній науці розрізняють два види людської уяви:

- репродуктивну;
- творчу.

Обидва види уяви надзвичайно важливі у навчанні історії. Під репродуктивною уявою мається на увазі здатність людини, в тому числі й учня, відтворювати подумки вже відоме, тобто те, що раніше вже сприймалося органами чуття. Методичним прийомом розвитку репродуктивної уяви є розповідь учня, яка відтворює розповідь вчителя або текст підручника. При цьому слід прагнути до того, щоб той матеріал, який відтворюється, був належним чином усвідомлений учнем. Різновидами творчої уяви, з точки зору сучасної психологічної науки, є марення, мрії, фантазії. Зрозуміло, що далеко не кожний різновид творчої уяви є придатним для процесу навчання історії в школі. В даному випадку скоріше за все мова може йти про розвиток історичної фантазії учнів у процесі навчання. Для цього можна використовувати найрізноманітніші методичні прийоми, наприклад написання творів - мініатюр на ту чи іншу історичну тему.

Розвиток пам'яті. Ще однією умовою успішного навчання історії в школі є систематичне повторення учнями раніше вивченого матеріалу. Зрозуміло, що без розвитку пам'яті це абсолютно неможливо. Але при цьому слід мати на увазі, що існує декілька типів пам'яті. За терміном збереження засвоєної навчальної інформації розрізняють короткострокову пам'ять, оперативну пам'ять та пам'ять довгострокову. За способами збереження інформації розрізняють механічну, логічну та емоційну пам'ять. Одним з найважливіших методичних прийомів розвитку пам'яті учнів, а значить і ефективності навчання історії є систематичне використання раніше вивченого матеріалу під час опрацювання нового. При цьому раніше засвоєні учнями історичні знання використовуються в нових зв'язках. Саме таким чином забезпечується подальше поглиблення придбаних історичних знань школярів.

У реальному навчальному процесі розвиток усіх вказаних рис особистості учня відбувається одночасно як єдиний процес навчально-пізнавальної діяльності. Справав тому, що процес навчання взагалі і навчання історії зокрема є насамперед процес пізнавальний. Як відомо, пізнавальний процес являє собою єдність емоційної, інтелектуальної та вольової складових. Критеріями розумового розвитку учнів у навчанні історії є здатність учнів розв'язувати найрізноманітніші пізнавальні та практичні завдання. Обов'язковою вимогою при цьому є постійне ускладнення таких завдань. Треба відзначити, ніякий розумовий розвиток учнів неможливий без засвоєння конкретних історичних фактів. Але також справедливим є положення про те, що належне засвоєння фактичного історичного матеріалу неможливе без досягнення певного рівня розумового розвитку учнів.

Важливою умовою ефективного навчання історії є врахування особ-

ливостей мислення школярів певної вікової групи та змісту шкільного курсу історії. Так, наприклад, мислення учнів початкових класів є предметно-понятійним, а мислення школярів середньої шкільної ланки - наочно-образним. Старшокласникам вже властиве абстрактно-понятійне мислення. Крім того, мислення школярів V-VIII класів розвивається за індуктивним принципом, тобто від конкретних фактів до певних узагальнень. А у IX-XI класах вже переважає дедуктивний шлях розвитку мислення школярів. Він характеризується ходом учнівської думки від тих чи інших узагальнень до аналізу конкретних історичних фактів. Виходячи з цього, можна сказати, що у V-VIII класах основою розвитку історичного мислення учнів є постійна опора на яскраві історичні образи. А у старших класах вчителю історії необхідно спиратися на достатньо абстрактні узагальнення. Практика доводить, що необхідною умовою розвитку історичного мислення учнів є систематичне використання у навчанні історії найрізноманітніших форм самостійної роботи учнів. Одними з можливих прийомів розвитку мислення учнів у процесі навчання історії є, наприклад, складання плану параграфів підручника або використання на уроках різноманітних текстових таблиць. Треба вказати також, що процес розвитку історичного мислення у тих чи інших вікових групах учнів має свої і досить суттєві особливості. Наприклад учням V-VI класів доцільно пропонувати складати лише простий план параграфу підручника. У VII-VIII класах школярі вже підготовлені до складання складного плану. А у старших класах школярі можуть вже конспектувати прочитане або навіть писати анотації прочитаного. Іншим, достатньо ефективним прийомом розвитку історичного мислення учнів, є використання творчих завдань. Звісно, що такі завдання можуть мати найрізноманітнішу форму. Так, на одному з уроків у VI класі доцільно провести таку евристичну бесіду: „ Чому праця рабів привела до занепаду господарства Римської імперії у II-III ст. н.е.?” Обов'язковою умовою при цьому є те, що вчитель повинен заздалегідь продумати хід всієї бесіди. Таким чином вчитель повинен передбачити, які відповіді можуть дати учні на поставлені в ході такої співбесіди питання. Нехтування цією вимогою значно ускладнить діяльність вчителя по спрямуванню учнівських думок в належному напрямку. У наступних класах евристична бесіда як прийом розвитку історичного мислення зберігає своє значення, але вчитель доповнює її цілою низкою інших методичних прийомів. Так, у VII-VIII класах доцільно використовувати різноманітні „пам'ятки” для того, щоб вчити учнів будувати розгорнуті відповіді, наприклад під час характеристики того чи іншого історичного діяча. З метою узагальнення значного за обсягом історичного матеріалу можна використовувати текстові порівняльні таблиці. Наприклад, у VII класі на початку вивчення історії середніх віків школярам можна запропонувати таку таблицю.

Порівняння праці рабів та селян-кріпаків

Характерні риси	Раби	Селяни-кріпаки
1. Чи були особисто вільні 2. Кому належали 3. Чим володіли 4. На кого працювали 5. Чи були зацікавлені в результатах своєї праці		

Практика навчання свідчить, що використання таких таблиць можливе вже з VII класу. Заповнюються вони у процесі співбесіди з усіма учнями класу з метою узагальнення історичного матеріалу. Обов'язковою умовою використання таких таблиць у навчанні історії є наявність продуманої системи запитань до самої таблиці. Саме така система запитань і дозволяє узагальнювати історичні знання. Така система запитань являє собою чергування суджень та умовиводів. Показником розвитку історичного мислення учнів є вміння ставити запитання та робити висновки. Але цьому треба поступово та наполегливо вчити. Вчителю історії треба пам'ятати, що в молодших класах треба вчити учнів робити висновки індуктивного характеру, а у старших класах - дедуктивного. Таким чином, між віковими особливостями учнів та методичними прийомами розвитку їх особистості в процесі навчання історії існує дуже тісний зв'язок.

Лекція 3. Основні методичні проблеми навчання історії в сучасній школі

План

1. Мета та завдання історичної освіти в сучасній українській школі.
2. Теорія суспільного розвитку - основа навчання історії в школі.
3. Побудова шкільних історичних курсів.
4. Структура історичних знань школярів.
5. Основні риси історичної освіти в сучасній українській школі.

Література

- Борисов С. Хронологічні завдання на уроці історії (на прикладі курсу всесвітньої історії, 8 клас). - 1998. - № 3. - С. 17-18.
- Вяземский Е. Е. Школьное историческое образование: опыт и проблемы // Новая и новейшая история. - 2000. - № 1. - С. 187-194.
- Державний освітній стандарт з історії // Освіта України. - 1997. - № 52; Історія в школі. - 1997. - № 7. - С. 3-22.

- Комаров В. Визвольні змагання українського народу (1917-1920 рр.) як складова змісту економічної освіти (10 кл.) // Історія в школі. - 2001. - №1. - С. 20-25.
- Курганов С. Ребёнок и взрослый в учебном диалоге // Востокведение. - 1999. - № 1. - С. 68-73.
- Мясникова Е.Ю. О новых подходах в преподавании истории // Преподавание истории в школе. - 2000. - № 1. - С. 56-57.
- Полянський П. Вивчення актуальних питань національної та світової історії у загальноосвітніх закладах України // Історія України. - 1998. - № 22 (червень).
- Скворцова Н. Г. Элементы смеховой культуры на уроках истории // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 5. - С. 42-43.
- Терещенко К. Українознавство на уроках історії // Освіта. - 1997 - № 43-44.
- Турченко Ф. До питання про концепцію і періодизацію новітньої історії України // Освіта України. - 1997. - № 39 (26 вересня).
- Хомчук О. Всесвітня історія: проблеми викладання// Рідна школа. - 1997. - №9. - С. 56-60

Однією найважливіших методичних проблем навчання історії в школі, поряд з багатьма іншими, є проблема призначення історичної освіти. Раніше ми вказували, що метою історичної освіти є розвиток особистості учня, тобто своєрідне „продукування” людини. Як відомо, людина є одночасно біологічною та соціальною істотою. Тому історична освіта, як і освіта взагалі, забезпечує передачу накопиченого людством досвіду від старших поколінь до молодших. Без такої трансляції накопиченого соціального досвіду існування самого людства просто неможливе. Саме тому історична освіта виконує дві важливі функції - соціальну та пізнавальну. При цьому слід зазначити, що без пізнання навколишнього світу ніяка соціалізація особистості неможлива взагалі. Тому ці дві функції дуже тісно пов'язані між собою. Особливість же історичної освіти полягає в тому, що учні вивчають історичне минуле, яке „обернене” у сучасність. Багато хто з вчених вважає, що зв'язок минулого з сучасністю реалізується саме через навчання. При цьому треба мати на увазі, що історичне минуле безпосередньо сприйняти органами чуття неможливо зі зрозумілих причин. Тому завданням історичної освіти, тобто вивчення історії в школі є створення живої картини історичного минулого, яка б відповідала науковому розумінню його. І це завдання у вирішальній мірі вирішується вчителем історії на уроці. Саме вчитель історії відіграє вирішальну роль у будь-якій методичній системі. При цьому вчитель історії повинен дотримуватися двох найважливіших принципів, властивих як науково-історичному, так і навчально-історичному пізнанню. По-перше, це принцип історизму, а по-друге, це принцип соціального детермінізму. Перший з них вимагає вивчення будь-якого історичного явища з точки зору того, як те чи інше явище виникло, які етапи в своєму розвитку пройшло та чим стало в результаті такого розвитку. Другий принцип вимагає того, щоб

будь-яке історичне явище розглядалося лише у тісних зв'язках з іншими історичними явищами або процесами, що вимагає насамперед з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між різноманітними соціальними явищами та встановлення інтересів різних соціальних груп суспільства

Механізм розуміння цих принципів учнями можна формувати завдяки використанню у навчальному процесі різноманітних текстових порівняльних таблиць та організації евристичних бесід, спрямованих на опрацювання їх змісту. Як приклад можна навести таблицю, яку доцільно використовувати в курсах як вітчизняної, так і всесвітньої історії у 9 класі.

Таблиця 2.

Порівняння ремесла, мануфактури та фабрики

Характерні риси	Ремесло	Мануфактура	Фабрика
1. Якими були знаряддя праці			
2. Чи існував поділ праці			
3. Яка використовувалася робоча сила			
4. Чи працював власник підприємства			

Після того, як учні під керівництвом вчителя заповнять наведену вище таблицю, обов'язково треба організувати зі школярами евристичну співбесіду за таким запитаннями:

- Що таке реміснича майстерня?
- Що таке мануфактура?
- Що таке фабрика?
- Що було спільного між ремісничою майстернею та мануфактурою?
- Що було спільного між мануфактурою та фабрикою?
- Чим мануфактура відрізняється від ремісничої майстерні?
- Чим фабрика відрізняється від мануфактури?
- Чому реміснича майстерня з плином часу перетворилася в мануфактуру?
- Чому мануфактура з плином часу перетворилася в фабрику?

Підводячи підсумки такої співбесіди зі студентами, викладач підкреслює, що використання подібних завдань дозволяє реалізувати у навчальному процесі як принцип історизму, так і принцип соціального детермінізму. А саме вони є фундаментальними принципами як історичної освіти, так і історичної науки.

В процесі навчання історії з метою закріплення та поглиблення історичних знань, умінь та навиків доцільно широко використовувати найрізноманітніші пам'ятки. Вони дозволяють не тільки сконцентрувати увагу учнів, а й формувати їх уяву. Але існує досить чітке правило впровадження пам'яток у навчальний процес. Використання пам'яток лише тоді приведе до гарних результатів, коли учні вже матимуть певний досвід опрацювання того чи іншого питання. А це означає, що школярі повинні глибоко засвоїти

певний навчальний матеріал та мати досвід використання його на практиці. Одним з можливих прикладів використання пам'ятки може бути пам'ятка характеристики історичної особи. Її можна використовувати, наприклад, для характеристики історичної особи М. С. Грушевського.

План

1. Соціальне походження.
2. Освіта.
3. Особисті та ділові якості.
4. Чий інтереси виражав?
5. Які шляхи обрав для досягнення поставленої мети?
6. Чи досяг поставленої мети і чому?
7. Результати та історичне значення діяльності.

Як свідчить досвід навчання історії в школі, такі пам'ятки найбільш доцільно систематично використовувати починаючи з 7 класу. Епізодичне ж їх залучення можливе і у 6 класі загальноосвітньої школи. При цьому треба мати на увазі, що вікові особливості шестикласників значно ускладнюють використання такого методичного прийому, як пам'ятки. У більш старшому віці відбувається стабілізація психічних процесів у дітей. Тому систематичне використання цього прийому приносить значну користь навчанню історії.

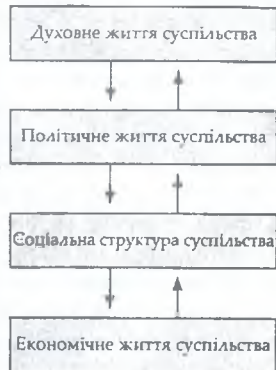
Необхідною умовою формування історичних знань школярів є розвиток історичного мислення. Особливої гостроти ця проблема набуває в старших класах. Одним з можливих методичних прийомів його розвитку є використання у навчальному процесі найрізноманітніших пізнавальних завдань. Наводимо приклад одного з них.

„Свого часу серед дослідників існувала думка про те, що Столипінська аграрна реформа з економічної точки зору була безумовно прогресивною. Вона давала простір для розвитку капіталістичних відносин у сільському господарстві. Але з політичної точки зору ця реформа була безумовно реакційна. Вона мала на меті підвести під російське самодержавство більш міцний фундамент. Чи згодні ви з такою оцінкою Столипінської реформи? Свою відповідь обґрунтуйте.“

Під час проведення лекції викладачу доцільно розгорнути зі студентами евристичну бесіду для того, щоб продемонструвати реальний хід учнівської думки. Протягом такої співбесіди студенти мусять не просто вирішити наведене пізнавальне завдання, не тільки зрозуміти, як підвести учнів до правильної відповіді, але й глибоко усвідомити, що основою розвитку історичного мислення учнів є систематичне створення вчителем в процесі навчання історії ситуацій пізнавальних ускладнень, а точніше протиріч. В даному випадку мовиться про те, що одне і те ж історичне явище може бути з одного боку прогресивним, а з іншого - реакційним.

Залучаючи ті чи інші пізнавальні завдання до процесу навчання історії, треба мати на увазі, що мислення школярів різних вікових груп має різні характерні риси. Так у середньому шкільному віці мислення школярів в значній мірі наочно-образне. У старшому ж шкільному віці мислення шко-

лярів має вже абстрактно-понятійний характер. Як правило, учні виявляють неспроможність вирішити пізнавальну задачу „с ходу”. В такому випадку організація співбесіди вчителя та учнів є обов'язковою умовою формування історичних знань школярів. Це пояснюється тим, що, як доводить сучасна психологія, мислення та знання співвідносяться між собою як процес з продуктом. Лише таким чином в процесі спільної розумової діяльності учні під керівництвом вчителя „відкриють” нові історичні знання. Це приведе до того, що відповідні історичні факти та поняття не будуть засвоєні формально. Вчителю історії треба також мати на увазі, що у старшокласників значно посилюється інтерес до світоглядних питань в історичному розвитку людства. Тому, спираючись на знання учнів, придбані у попередні роки, десятикласникам доцільно під час вивчення однієї з тем запропонувати так звану „соціологічну схему суспільства”.



Оскільки під час вивчення таких тем, як „Українська національно-демократична революція” або „Листопадова революція в Німеччині у 1918 р.” висвітлюються доволі складні теоретичні питання, то використання такої схеми дозволяє значно спростити засвоєння школярами основних положень суспільного розвитку і, зокрема, основні теоретичні питання соціальних революцій. Насамперед це питання про владу. Воно потребує того, щоб учні зрозуміли: який прошарок суспільства втрачає владу в результаті революції, а який прошарок відповідно її захоплює. Це питання політичне. Але існує ще й основне економічне питання революції. Це питання про власність. Школярам необхідно з'ясувати: який прошарок суспільства в ході революції втрачає власність, а який її набуває. Таким чином, однією з найважливіших і водночас найскладніших методичних проблем навчання історії в школі є поступове ускладнення викладацької діяльності вчителя, спрямованої на засвоєння учнями навчального історичного матеріалу.

Проілюструємо це на прикладі роботи з друкованим словом, а точніше з підручником на уроці історії. Наприклад, у V-VI класах на уроках історії учні повинні складати лише простий план параграфа підручника або навіть навчитися переказувати підручник якомога ближче до тексту. В більш старших класах мовиться вже про суттєву перебудову навчального матеріалу і навіть про використання декількох джерел навчальної історичної інформації.

В сучасній методичній науці існує два методичних варіанти побудови шкільної історичної освіти. Це так звані **лінійний** та **концентричний** підходи. Обидва вони мають як позитивні риси, так і негативні. Суть лінійного підходу полягає в тому, що історичний матеріал розташовується в шкільній програмі у хронологічному порядку від найдавніших часів і до сучасності.

Школярі вивчають певні факти лише один раз і більше протягом навчання до них не повертаються. Саме такий принцип побудови шкільної історичної освіти використовується в Україні. Противники такого підходу стверджують, що за умов лінійного підходу унеможливується досягнення належної глибини знань учнів. За умов концентричного підходу систематичний курс історії від найдавніших часів і до сучасності вивчається у V-IX класах. В старших же класах учні опановують лише деякі аспекти історичного розвитку, але в більш поглибленому вигляді. Противники такої побудови історичної освіти вказують на те, що концентричний підхід веде до згасання пізнавального інтересу учнів. Такий підхід до побудови шкільної історичної освіти на сучасному етапі використовується в Російській федерації.

Вчителю історії слід мати на увазі, що елементарні знання з історії учні отримують вже в початкових класах на уроках читання. У V класі вони вивчають так званий пропедевтичний курс історії України. Це означає, що п'ятикласники знайомляться лише з деякими найбільш яскравими сторінками історії України. Саме цей курс покликаний створювати необхідну базу для вивчення систематичних курсів історії в подальшому.

На сучасному етапі розвитку методики навчання історії як науки доцільно розрізняти два таких фундаментальних поняття як „**навчальна історична інформація**” та „**історичні знання**” школярів. Навчальна історична інформація - це об'єктивна складова історичної освіти. Це те, що викладено на сторінках підручників, навчальних посібників або повідомлено вчителем на уроці. Така інформація складається з історичних фактів, історичних понять, законів суспільного розвитку та історичних теорій.

Історичний факт - це будь-яка історична подія, явище або процес, які є результатом діяльності людей, і стали об'єктом їх пізнавальної діяльності.

Історичне поняття - це узагальнена форма багатьох історичних фактів.

Історичний закон (або закони суспільного розвитку) - це суттєві зв'язки між історичними явищами, які здатні повторюватися.

Історична теорія - це узагальнена форма історичних законів про той чи інший етап історичного розвитку людства.

Саме з цих елементів складається авторський текст шкільних підручників з історії та й не тільки підручників.

Що ж стосується історичних знань школярів, то вони є нічим іншим як засвоєною суб'єктом, тобто учнем або студентом, навчальною історичною інформацією. Інакше кажучи, **знання - осмислена навчальна інформація**.

Історичні знання теж складаються з чотирьох елементів, а саме **фактів, понять, суджень та умовиводів**. Таким чином, історичні знання мають дві сторони - змістовну та процесуальну. До складу змістовної сторони історичних знань входять факти та поняття. А процесуальна сторона складається із суджень та умовиводів. Саме завдяки судженням та умовиводам навчальна історична інформація перетворюється в історичні знання. На відміну від навчальної інформації, факти і поняття, які входять до складу історичних знань, повинні бути належним чином осмислені, тобто суб'єктивізовані за

допомогою суджень та умовиводів. Саме судження та умовиводи складають процесуальну сторону історичних знань. Ще однією важливою складовою частиною історичних знань школярів є історичні образи. Виняткова важливість цього компоненту історичних знань пояснюється тим, що єдиним джерелом пізнання людиною навколишнього світу є органи чуття. Специфіка ж історичних образів полягає в тому, що органами чуття учні повинні сприймати історичне минуле. Зробити це звичайним шляхом, тобто так, як це має місце в інших навчальних дисциплінах, абсолютно неможливо. Пояснюється це тим, що у навчанні історії мовиться саме про минуле, яке неможливо відтворити. Тому в процесі навчання історії діяльність вчителя повинна бути спрямована на створення саме історичних образів. Слід зазначити, що проблема створення таких образів у навчанні не тільки надзвичайно важлива, але й малодосліджена сучасною методичною наукою. Тому у подальших лекціях ця проблема буде висвітлена більш докладно.

Підводячи підсумки слід сказати, що шкільний курс історії повинен розв'язувати потрійне завдання:

- по-перше, формувати систему історичних знань.
- по-друге, формувати науково історичний світогляд сучасного громадянина України.
- по-третє, розвивати історичне мислення школярів, орієнтувати учнів на систематичне використання набутих історичних знань у повсякденному житті.

Лекція 4. Програми та підручники з шкільного курсу історії

План

1. Навчальний план школи та програми з історії - основні керівні документи вчителя історії.
2. Побудова шкільного підручника з історії.
3. Особливості шкільних підручників для V-VIII та для IX-XI класів.
4. Роль підручника у навчальній роботі школярів.

Література

- Антонова Т. С., Харитонов А. А. Первый компьютерный учебник по истории: 20 месяцев спустя // Преподавание истории в школе. - 1999. - № 6. - С. 57-64.
- Вяземский Е. Е. О проблемах экспертизы учебной литературы по истории // Преподавание истории в школе. - 1999. - № 6. - С. 58-63.
- Іванова О. Підручники з історії: проблеми і перспективи // Історія в школах України. - 1999. - № 1. - С. 6-8.
- Комаров В. Нужен новый учебник // Народное образование. - 1990.- №5. - С.133.
- Коцур В., Чернов Б. Проблеми удосконалення апарату засвоєння знань у

- шкільних підручниках з історії // Історія в школі. - 1999. - № 8. - 9. - С. 17-21.
- Кузнєцов Ю. Монологічна і діалогічна структура підручника з історії та її вплив на демократичну поведінку учнів // Історія в школах України. - 1998. - № 4. - С. 50-52.
- Пояснювальна записка до програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія // Історія в школі. - 1998. - № 7-8. - С. 2-4.
- Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія // Історія в школах України. - 2001. - № 4. - С. 4-15.
- Шалагінова О. І., Шалагінов Б. Б. Античність і Україна (сторінки нового підручника) // Відродження. - 1995. - № 2. - С. 50-52.
- Шевченко Н. И. Работа с учебником и развитие школьников // Преподавание истории в школе. - 1999. - № 6. - С. 45-51.

Перш за все визначимо: що таке **шкільний підручник з історії**. Це навчальна книга, яка містить в собі систему навчальної інформації з певного курсу історії в школі. Навчальна історична інформація у підручниках історії подається або у формі друкованого слова, або у формі умовних знаків. Основою основ підручника є авторський текст. В сучасній українській школі використовуються такі форми роботи з підручником, як урочна та позаурочна, фронтальна та індивідуальна. Само собою зрозуміло, що на уроці використовуються як фронтальна, так і індивідуальна форма роботи з підручником. У позаурочній (домашній) роботі використовується переважно індивідуальна форма роботи з навчальною книгою. Кожна з цих форм має як позитивні риси, так і недоліки. Так під час фронтальної роботи з підручником на уроці позитивним є те, що ця робота здійснюється безпосередньо під керівництвом вчителя. А негативним є те, що в даному випадку має місце так званий середній темп засвоєння навчальної інформації учнями. І, навпаки, під час індивідуальної роботи з підручником має місце індивідуалізація навчальної діяльності школярів. Але така діяльність часто буває некерованою з боку учителя. Але у будь-якому випадку вчитель мусить чити дітей працювати з підручником. Одним з важливих етапів формування у учнів навиків роботи з підручником є первинне ознайомлення з його змістом та його структурою. Саме таким чином вчитель мусить починати роботу з формування умінь школярів працювати з навчальною книгою. Як правило, у багатьох підручниках, особливо для V-VI класів містяться певні рекомендації з його опрацювання. Саме з ними треба перш за все ознайомити школярів. Особливу увагу при цьому треба приділити різноманітним видам тексту у підручнику. Найважливішим елементом підручника є насамперед авторський текст описового характеру. Саме він являє основу навчальної історичної інформації. Підручник містить також апарат засвоєння історичних знань школярами. Він має вигляд різноманітних завдань та запитань. Вони ж у свою чергу можуть розташовуватися перед текстом відповідного параграфа. Такі завдання та запитання використовуються з метою актуалізації опорних знань школярів. Іншим варіантом розміщення

таких запитань у підручнику є розташування їх паралельно тексту параграфа з жорсткою прив'язкою до відповідного фактичного матеріалу. Такі запитання використовуються вчителем для організації опрацювання навчального матеріалу безпосередньо на уроці під час співбесіди з учнями. Класичним варіантом розміщення апарату засвоєння знань є розташування відповідних завдань та запитань після відповідного параграфу підручника. Такі запитання використовуються для закріплення, домашнього завдання та перевірки знань учнів на наступному уроці. Таким чином, використання підручника в кожному випадку має суттєві відмінності. Кожен підручник містить також і позатекстові матеріали. Це ілюстрації, різного роду картки, діаграми, таблиці: статистичні, хронологічні, синхроністичні та інші. Вони використовуються з метою конкретизації навчального матеріалу. Треба сказати, що робота з підручником здійснюється вчителем історії в тій чи іншій формі на кожному уроці історії. Зрозуміло, що докладно описати і навіть перерахувати всі методичні варіанти використання підручника на уроці історії просто неможливо. Єдиною умовою при цьому є та, що по мірі ускладнюваності учнів методика роботи з навчальною книгою повинна ускладнюватися. Більш докладно питання роботи з друкованим словом на уроці історії будуть висвітлюватися далі в наступних лекціях. Зараз лише треба сказати, що у молодших класах, коли діти тільки починають вивчати історію, основним методичним прийомом роботи з друкованим словом на уроці історії повинно бути колективне читання підручника з паралельними відповідями на питання навчальної книги або вчителя, спрямовані на закріплення прочитаного. При цьому треба мати на увазі, що систематична робота з підручником повинна мати місце на кожному уроці історії протягом як всього навчального року, так і всього періоду навчання в школі.

Поряд з опрацюванням авторського тексту підручника дуже важливе значення має робота із засвоєнням історичної термінології. При цьому слід мати на увазі, що в сучасній методичній науці розрізняють такі явища як „активний” та „пасивний” фонди історичних знань учнів. Під активним фондом історичних знань маються на увазі такі знання, які глибоко усвідомлені школярами. Учні вміють використовувати такі знання у найрізноманітніших нестандартних ситуаціях. Пасивний фонд історичних знань характеризується, навпаки, неусвідомленістю знань та невмінням їх використовувати у нестандартних ситуаціях. Такі знання характеризуються як формальні. Формалізм знань учнів може бути двох видів:

1. Учні можуть знати певний обсяг фактичного матеріалу, але не вміють його узагальнювати та робити належні висновки.
2. Учні засвоїли певні теоретичні положення, але не вміють підкріпити їх відповідними фактами.

Необхідною методичною умовою оволодіння учнями історичними поняттями є систематичне роз'яснення вчителем змісту відповідних понять на уроці. Лише після цього учні повинні записати нові поняття та їх значення у „Словники історичних термінів”. Але найголовніша умова засвоєння учня-

ми історичної термінології є систематичне використання відповідних історичних понять на практиці, тобто під час вивчення історії. Одним з можливих прийомів перевірки засвоєння історичної термінології є словниковий історичний диктант. Більшість сучасних підручників з історії містять „Словники історичних термінів”. Але навіть за умов наявності таких словників відповідна робота з історичними термінами не тільки бажана, але й вкрай необхідна. Крім історичної термінології авторський текст підручника може містити такі елементи, як розповідь, опис, характеристику, визначення, висновки. Важливим елементом авторського тексту підручника є історична хронологія та історична географія. Свідоме їх засвоєння дозволяє значно конкретизувати історичні знання школярів. Опрацьовуючи авторський текст підручника, вчителю історії слід мати на увазі, що школярі часто просто пропускають такі елементи, як визначення термінів, причинно - наслідкові зв'язки та висновки. Працюючи з текстом підручника на уроці історії, вчитель повинен прагнути до того, щоб реалізовувати основні завдання шкільної історичної освіти:

- озброювати учнів глибокими та міцними знаннями про розвиток суспільства з найдавніших часів і до наших днів не тільки на матеріалі історії України, а й всієї світової спільноти.
- реалізовувати виховний потенціал історії як навчального предмету.
- розвивати мислення учнів, вчити самостійно поповнювати свої знання.
- орієнтуватися в сучасному світовому інформаційному просторі.

Працюючи з підручником, вчитель повинен створювати умови для формування у школярів відповідних знань, умінь та навиків. Всі ці три елементи дуже тісно пов'язані між собою. Історичні знання - засвоєна учнем навчальна історична інформація. Уміння - це історичні знання в дії. А навики - це автоматизовані уміння. Таким чином, історичні знання ні в якому разі не можуть розглядатися самі по собі як кінцевий результат навчання історії. Результатом навчання історії може бути лише розвиток особистості учнів, але він в свою чергу неможливий без відповідних знань, умінь та навиків.

На сучасному етапі в усіх середніх загальноосвітніх навчальних закладах України діє єдина система історичної освіти. Саме це дозволяє кожній молодій людині отримати завершену загальну системну історичну освіченість. Системність історичної освіти забезпечується перш за все структурною побудовою історичних курсів в межах загальноосвітніх навчальних закладів.

Найелементарніші історичні знання школярі отримують в межах початкового навчання.

У V класі учні вивчають так званий епізодичний або пропедевтичний (випереджаючий) курс історії України. Метою його є ознайомлення п'ятикласників з найбільш важливими історичними подіями в історії України. Навчальним планом сучасної школи передбачено вивчення цього кусу протягом 68 годин на рік або 2 годин на тиждень.

У VI класі починається вивчення систематичних курсів історії. Шестикласники протягом 2 годин на тиждень вивчають історію стародавнього світу.

У VII класі вивчаються вже два паралельних курси історії, а саме історія середніх віків (1 година на тиждень) та історія України (1 година на тиждень). В обох випадках вивчаються історичні події V - середини XVI ст.

Восьмикласники протягом навчального року вивчають курси історії України та всесвітньої історії, які висвітлюють історичні події з середини XVI ст. - до кінця XVIII ст.

У IX класі вивчається курс історії України та відповідний курс всесвітньої історії XIX - початку XX століття.

У X класі протягом 1,5 годин на тиждень вивчається курс історії України, який охоплює історичні події з 1914 по 1938 рр. Паралельно вивчається також і курс всесвітньої історії, який охоплює такий же історичний період.

І нарешті, в XI класі протягом навчального року вивчаються курси історії України та всесвітньої історії (1939 р. - до наших днів).

Саме така побудова шкільних історичних курсів дозволяє в максимально можливій мірі реалізувати міжкурсові зв'язки.

Відзначимо при цьому, що основою основ історичних знань школярів завжди було і лишається знання історичних фактів. Саме знання фактів є підмурком історичних знань учнів про ті чи інші історичні явища, події або події. Без знань історичних фактів історична освіта не може бути повноцінною. Для того, щоб досягти якомога кращого результату у навчанні історії, треба використовувати найрізноманітніші форми співпраці вчителя та учнів на уроці та найрізноманітніші прийоми опрацювання школярами навчальної історичної інформації. З метою полегшення школярами засвоєння навчальної історичної інформації авторський текст підручників розбивається на окремі параграфи, пункти, абзаци. Крім того у шкільних підручниках з метою полегшення засвоєння його змісту використовуються заголовки та різноманітні шрифти. Допомогати засвоювати текст підручника покликані також вміщені у ньому різноманітні завдання та запитання. Навчаючи учнів аналізувати текст навчальної книги, вчитель може запропонувати школярам відшукати на сторінках підручника висновки та прочитати його вголос. Особливо ефективним цей прийом є в середніх класах загальноосвітньої школи. При цьому треба сказати, що зачитування тих чи інших моментів підручника можна на будь-якому етапі уроку, не перетворюючи, однак, такий прийом в систему. Виняток може становити лише навчання історії у V класі.

Існують різні форми залучення підручника до процесу навчання під час усного викладу навчального матеріалу вчителем.

Безпосередня вказівка на сторінку або абзац підручника, які треба прочитати.

Вказати лише сторінку чи абзац, які містять необхідну навчальну інформацію та запропонувати знайти цю інформацію.

Самостійно сформулювати висновок, а потім порівняти його з висновком підручника.

Вчитель може також сформулювати пізнавальне завдання проблемного характеру, яке учні повинні розв'язати на основі тексту підручника з історії.

Відзначимо, що основними складовими частинами шкільного підручника з історії є:

- авторський текст підручника;
- різного роду завдання та запитання;
- історичні терміни;
- історичні дати;
- висновки;
- позатекстові матеріали.

В сучасній методиці навчання історії існує певна система роботи з підручником на уроці. Найпростішим прийомом такої роботи є колективне читання підручника. Він застосовується у V класі і є перехідним етапом для переходу до складання плану параграфа. Зазначимо, що цей методичний прийом є достатньо ефективним, якщо він поєднується із відповідним аналізом прочитаного за запитаннями вчителя, або підручника. Формування умінь складати план параграфа теж проходить декілька етапів. Спочатку учні складають простий план, а потім вже і складний план параграфа. Наступним етапом роботи з підручником є конспектування. Завершальним же етапом формування умінь школярів роботи з друківаним словом є самостійне опрацювання школярами деяких наукових праць з історії. Організуючи роботу з підручником на уроці та у позаурочний час, вчителю історії треба мати на увазі, що підручник може бути не тільки цервинним джерелом навчальної історичної інформації. За допомогою підручника можна також і систематизувати історичні знання школярів. Така систематизація історичних знань особливо необхідна тоді, коли учні працювали з декількома різними джерелами історичної інформації. При цьому доцільно влаштовувати попереднє ознайомлення учнів з відповідними параграфами підручника. Саме таким чином можна створити необхідну базу знань школярів, на основі якої вже доцільно опрацювати найрізноманітніші джерела додаткової історичної інформації. При цьому під час опрацювання тексту підручника вкрай необхідно формувати у школярів звичку звертати пильну увагу на незнайомі слова та терміни у підручнику. Зазвичай наші учні просто пропускають їх замість того, щоб шукати відповідні пояснення.

Одним з компонентів змісту підручника є фрагменти з історичних документів. Такі документи можуть бути включені в текст шкільного підручника декількома способами:

- документ вміщено безпосередньо в авторський текст підручника;
- документ є додатком до авторського тексту.

І той, і інші варіанти мають як позитивні риси, так і недоліки. Але у будь-якому випадку робота з історичними документами повинна бути органічно вплетена в загальну систему формування історичних знань школярів. Серед способів роботи з історичними документами слід назвати такі:

- документ використовується вчителем як ілюстрація до авторського тексту;
- розв'язання на основі документу певної пізнавальної задачі, в процесі чого відбувається закріплення ційно набутих знань;
- документ як вихідне джерело для вивчення крупних історичних подій.

Плануючи використання на уроці історичних документів, вчитель історії повинен мати на увазі таке: використання на уроці документального матеріалу у будь-якій формі передбачає наявність заздалегідь спланованої низки запитань до історичного документу. Такі запитання можуть бути вміщені у підручнику або самостійно сформульовані вчителем. Найвищим же етапом цієї роботи є таке становище, коли запитання до історичного документу формулюються безпосередньо учнями.

Дуже важливою ланкою роботи з підручником як на уроці, так і у позаурочний час є робота з ілюстраціями. При цьому слід відзначити, що ілюстрації підручника - це один з видів наочності. Тому використання у навчальному процесі ілюстрацій підручника підкоряється тим же методичним рекомендаціям, що й інші види зображувальної наочності. Так, наприклад, ілюстрації підручника можна використовувати для створення історичних образів, що є необхідною умовою правильного та глибокого засвоєння словесних текстів. Ілюстрації можна також використовувати і як джерело нових історичних знань учнів. Враховуючи вікові особливості пізнавальної діяльності учнів середніх класів, вчитель історії може використовувати ілюстрації підручника також і під час вивчення нового матеріалу. При цьому вчителю потрібно постійно заохочувати учнів до аналізу ілюстрацій підручника. Саме така робота є необхідним етапом підготовки учнів до систематичного залучення ілюстративного матеріалу підручника до самостійної пізнавальної діяльності. Надзвичайно важливим елементом підручника є завдання і запитання репродуктивного та творчого характеру. Всі завдання і запитання підручника можна розділити на дві великі групи:

- завдання і запитання розташовані безпосередньо в авторському тексті підручника;
- завдання і запитання розташовані поза межами авторського тексту підручника.

Методика їх використання відповідно повинна бути різною. Так, репродуктивні та реконструктивні запитання використовуються для відтворення або несуттєвої перебудови раніше вивченого матеріалу Використання ж завдань та запитань творчого характеру дозволяє вчителю формувати в учнів риси творчого історичного мислення. При цьому слід мати на увазі що учні звертають увагу на ті завдання і запитання, виконання яких

вимагає вчитель. Плануючи урок історії, треба пам'ятати, що більш легкі для виконання завдання і запитання, як правило, рекомендуються для виконання вдома в процесі самопідготовки, а більш складні доцільно використовувати в процесі роботи на уроці. Деякі завдання і запитання можна використовувати в процесі переходу від перевірки знань учнів до вивчення нового матеріалу.

Лекція 5. Методи навчання історії в школі (загальні питання)

План

1. Характерні риси навчального пізнання історії в школі.
2. Керівництво вчителем навчально-пізнавальною діяльністю учнів.
3. Класифікація методів навчання історії в школі:
 - а) за джерелами навчальної інформації;
 - б) за методичною метою;
 - в) за етапами навчально-пізнавальної діяльності учнів.
4. Формування понятійного апарату історичної науки як основи навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Література

- Баханов К. Технологія розвивального навчання // Історія в школах України. - 2001. - № 1. - С. 21-25.
- Гольденберг Я. М. Форми і методи активізації навчальної діяльності старшокласників на уроках історії // Історія України. - 1999. - № 6.
- Миронюк С. Використання технічних засобів навчання в теорії і практиці викладання історії // Історія в школі. - 2000. - № 2. - С. 12-15.
- Ніколаєва Т. Застосування на уроках історії навчальних відеофільмів та документального кіно // Історія України. - 2000. - № 15.
- Охредько О. Ігровий компонент на уроках історії стародавнього світу // Історія в школі. - 2000. - № 7. - С. 33-37.
- Фідря О. Інформаційно-розвиваючі блоки як один із способів індивідуалізації навчання історії // Історія в школах України. - 1997. - № 2. - С. 26-30.

На сучасному етапі суспільного розвитку виділяється два види пізнання історичної дійсності, а саме **науково-історичне пізнання та навчально-історичне пізнання**. Вони мають як спільні риси, так і достатньо суттєві відмінності. Спільним між науковим та навчально-історичним пізнанням є те, що вони спрямовані на здобуття нових знань про історичне минуле людства як вченим, так і учнем. Але у випадку з науково-історичним пізнанням вчений має на меті здобуття таких знань, які ще невідомі не тільки конкретному вченому а й людству в цілому. Такі знання називають об'єктивно новими. Учні ж в процесі навчального пізнання історії такі знання відкривати не можуть. В даному випадку мова може йти лише про такі знання, які людству вже відомі, але водночас вони невідомі конкретному учневі. Такі знання

називають суб'єктивно новими. Таким чином в результаті як наукового, так і навчального історичного пізнання відкриваються нові знання, хоча і різні за формою. В першому випадку мовиться про об'єктивну форму, у другому - про суб'єктивну.

Якщо аналізувати ці два види пізнання історії з процесуальної сторони, то вони також мають як багато спільного, так і багато відмінного. Наявність як спільних рис, так і відмінностей пояснюється тим, що навчальне пізнання історії є скороченим варіантом наукового. Навчально-історичне пізнання здійснюється на основі ретельно підібраних фактів, які є до того ж педагогічно адаптованими. В основі ж наукового пізнання лежить система методів, яка тісно пов'язана з опрацюванням першоджерел, тобто архівних документів. В основі ж навчального пізнання історії лежить слухове та зорове сприйняття навчальної історичної інформації. У навчальному процесі підджерелами історичної інформації мають на увазі підручники, різноманітні навчальні посібники (друковані, аудіо, відео) та мову вчителя. Саме тому засвоєння історичних знань школярами підкоряються децю іншим закономірностям, ніж процес науково-історичного пошуку. Історичні знання можуть бути ґрунтовно засвоєні, якщо в процесі навчання історії в школі послідовність опрацювання навчальної історичної інформації буде підкорятися тим закономірностям, які випливають з так званого методичного циклу засвоєння навчальної інформації. Ця послідовність повинна бути такою:

- сприйняття навчальної історичної інформації органами чуття;
- осмислення навчальної інформації як перший етап перетворення її в історичні знання;
- запам'ятовування історичних знань;
- використання історичних знань на практиці.

Звідси випливає, що історичні знання, як і будь-які інші, можуть бути засвоєні лише за умови самостійної розумової діяльності учнів. Однак, при цьому слід мати на увазі, що така самостійна діяльність може мати різні форми в залежності від тих цілей, які ставить перед собою вчитель. При цьому пізнавальна діяльність учнів в процесі навчання історії розвивається від конкретно-чуттєвого сприйняття навчального матеріалу до абстрактного його осмислення і, нарешті, до конкретного його відтворення. Таким чином, рух учнівської думки підкоряється загально-філософським положенням про те, що пізнання навколишнього світу рухається від живого споглядання до абстрактного осмислення та від нього до практики.

На сучасному етапі розвитку методичної наук розрізняють такі поняття, як навченість, виучуваність та пізнавальний інтерес. Ці поняття дуже тісно пов'язані між собою. Залежності між ними доволі складні. Перш за все визначимо ці поняття.

Навченість - це активний запас історичних знань, умінь та навичок учнів.

Виучуваність це здатність учнів самостійно набувати нові знання, уміння та навички.

Пізнавальний інтерес - це відчуття учнями потягу до опанування нових знань.

Навченість та виучуваність можуть існувати на низькому, середньому та високому рівнях. Що ж стосується пізнавального інтересу, то він може перебувати на рівні цікавості, зацікавленості, теоретичного та професійного інтересів. Однак, останній ступінь пізнавального інтересу в масовій загальноосвітній школі не спостерігається. Саме тому доводиться вести мову про формування пізнавального інтересу у навчанні історії на рівні цікавості, зацікавленості та теоретичного інтересу. Навчання історії можна вважати ефективним, якщо в процесі вивчення історії відбувається розвиток як навченості, тобто поповнюється активний фонд знань, умінь та навичок, так і науковості та пізнавального інтересу. Але у будь-якому випадку ефективність навчання історії у вирішальній мірі залежить від педагогічного керівництва навчальним процесом. Суть такого керівництва полягає в тому, щоб:

- забезпечити учнів джерелами історичних знань, маючи на увазі, що виклад вчителем навчального матеріалу - це одне з найважливіших джерел історичних знань учнів;
- створити відповідного психологічного клімату на уроці історії.

З цією метою доцільно використовувати найрізноманітніші методичні прийоми, такі як „яскрава пляма“, постановку проблеми та ін.

Вчитель мусить здійснювати безпосереднє керівництво пізнавальною діяльністю учнів на уроці історії, зокрема завдяки постановці риторичних запитань, на які сам же вчитель і відповідає, витримавши певну паузу. Саме завдяки постановці таких запитань та відповідних пауз здійснюється концентрація уваги школярів у процесі навчання.

Педагогічне керівництво вчителем процесом навчання історії полягає також в тому, що вчитель здійснює закріплення вивченого на уроці. Досягається це найрізноманітнішими шляхами і, зокрема, шляхом постановки найрізноманітніших запитань від репродуктивних до проблемних.

І нарешті, керівна роль вчителя полягає в тому, що він здійснює перевірку та корекцію знань школярів. При цьому слід мати на увазі, що така перевірка та корекція здійснюються як в різних формах, так і різними методами. Зокрема, вона може бути як поточною, так і відстроченою. Але у будь-якому разі перевірка знань учнів передбачає застосування їх на практиці для розв'язку найрізноманітніших навчальних завдань.

Треба мати на увазі, що ефективне формування історичних знань учнів можливе лише за умови встановлення зв'язків нових знань з раніше засвоєними. Цю обставину треба враховувати під час повідомлення учням нового матеріалу. Повідомляючи учням новий матеріал, треба мати на увазі,

що усна та письмова мова не тільки спосіб передачі навчальної інформації, але й спосіб мислення. Відзначимо, що поряд з мовою засобом навчання історії є також умовні знаки. Особливо широко вони використовуються в картографічних навчальних посібниках, а також в різноманітних схемах, діаграмах і т. ін. Найважливішими джерелами історичних знань учнів є також підручники та різноманітні навчальні посібники. Всі вище перераховані джерела історичних знань школярів мають як позитивні, так і негативні риси. Спочатку охарактеризуємо мову вчителя як джерело навчальної історичної інформації. Безумовним позитивним моментом мови вчителя є її емоційна забарвленість. Але мова вчителя під час повідомлення того чи іншого навчального матеріалу завжди орієнтована на так званого "середнього" учня. Вона завжди має певний середній темп викладу навчального матеріалу. В той же час друкований текст навчальної книжки можна читати стільки разів і в такому темпі, скільки необхідно для його повноцінного засвоєння тим чи іншим учнем. Крім того, монотонний виклад навчального матеріалу вчителем приводить до того, що учні втрачають увагу на уроці. А це часто приводить до того, що вони починають порушувати дисципліну. Реалізація у навчальному процесі позитивних рис різноманітних джерел історичних знань школярів у вирішальній мірі залежить від методичної майстерності вчителя.

В процесі навчання історії кожному вчителю слід розрізнати такі поняття, як „історичні джерела“ та „джерела історичних знань“ учнів. Перше з них - це поняття суто історичної науки, друге - поняття суто педагогічне, а точніше методичне. В методиці навчання історії перші з них називають ще першоджерелами. Такі першоджерела є лише одним з видів джерел історичних знань школярів. Основою ж навчання історії в школі є педагогічні джерела історичних знань учнів. До таких джерел належать слово вчителя, друкovanі тексти, насамперед тексти підручників та навчальних посібників, текстові, порівняльні, статистичні, хронологічні, синхроністичні та інші таблиці, діаграми, графіки, схеми і т. ін. Починати роботу з тим чи іншим джерелом історичних знань учнів треба в найпростішому варіанті. Продемонструємо це на прикладі використання статистичної таблиці. Так вивчаючи історію Росії першої половини XIX ст., школярам можна запропонувати таку пізнавальну задачу зі статистичним матеріалом.

„Які висновки можна зробити на основі наведених нижче цифр? У 1801-1805 рр. Росія вивела за кордон 1074 тис. четв. хліба. В той же час у 1806-1811 рр. було вивезено лише 174 тис. четв. хліба. Практика навчання свідчить, що в запропонованому варіанті учням складно розв'язати це завдання. Тому доцільно наведені в ньому статистичні дані перетворити у невеличку статистичну таблицю, наприклад, таку:

Роки	Обсяг експорту хліба
1801-1805	1074 тис. четв.
1806-1811	174 тис. четв.

Під час обговорення наведених статистичних даних необхідно на уроці розгорнути з учнями евристичну бесіду за такими запитаннями:

- Які події відбулися у зовнішній політиці Росії у зазначені роки?
- Чим пояснити різке скорочення експорту хліба?
- Як це могло вплинути на внутрішній розвиток Росії того часу?

Спираючись на наведені вище запитання, викладачу слід організувати зі студентами співбесіду, спрямовану на з'ясування шляхів методичного керівництва пізнавальною діяльністю учнів на уроці. Для того, щоб досягти найбільш ефективного сприйняття та осмислення учнями навчального матеріалу, доцільно, як доводить практика навчання, там, де це виправдано, використовувати уривки з художньої літератури. Прикладом може бути фрагмент літературного твору про події раннього феодалізму наведені у „Художественно-исторической хрестоматии. Средние века. - М.: Просвещение, 1977. - С. 23-25.) Цей уривок отримав умовну назву „Абат та барон ділять кріпаків“. До цього літературного тексту доцільно поставити такі запитання:

- Спробуйте встановити історичний період описаних в тексті подій.
- В якій країні могли відбуватися описані події?
- Чому при розподілі майна померлого рицаря часто руйнувалися селянські родини?
- Чому селяни не чинили ніякого опору?
- Чому ні абат, ні барон не бажали брати до себе стариків?

В процесі лекції викладач повинен звернути увагу студентів на те, що відповідні запитання до художнього тексту можуть бути поставлені як до, так і після проголошення тексту на уроці. Це приведе до того, що результати осмислення такого тексту учнями будуть різні. В разі якщо запитання будуть поставлені до проголошення відповідного уривку, вчитель має можливість сконцентрувати увагу учнів на тих чи інших моментах і таким чином організувати пізнавальну діяльність на рівні логічного осмислення описаних подій. Але в такому випадку наведений уривок втрачає емоційний вплив на учнів. Отже, і виховний аспект буде втрачено. Крім того, буде втрачено фактор новизни. У випадку, коли запитання до художнього тексту будуть проголошені після читання, створюються умови для належного використання не тільки емоційного фактору та досягнення відповідного виховного ефекту, але й відповідної концентрації мимовільної уваги школярів.

Таким чином, ця лекція була присвячена найбільш загальним питанням використання методів навчання історії.

Лекція 6. Усний виклад навчального матеріалу з історії

План

1. Підготовка учнів до засвоєння навчального матеріалу.
2. Основні прийоми повідомлення вчителем навчального матеріалу: сюжетна

розповідь, опис історичних подій, роз'яснення історичного матеріалу, шкільна лекція, виклад навчального матеріалу з проблемним завданням для учнів.

3. Використання вчителем документів та фрагментів художньої літератури під час повідомлення навчального матеріалу.

Література

Комаров В. Історичні образи: як їх формувати // Історія в школах України. - 2001. - № 2. - С. 26-29.

Литвинов А. Слово на уроке истории. (Работа над новыми словами и понятиями на уроке истории) // Народное образование. - 1994. - № 7-8. - С. 71-75.

Осадчук Р. Використання словесно-діалогічних методів у навчальному процесі // Історія в школі. - 1999. - № 7, 8-9. - С. 12-16.

Сарана Ж. Блочний виклад курсу історії України і загальної історії в 10 класі // Історія в школі. - 1999. - № 8-9. - С. 27-29.

Терно С. Технологія формування наукових понять учнів 9-х класів на уроках історії // Історія в школі. - 2001. - № 1. - С. 13-20.

Хитлик Л. Організація словникової роботи на уроках історії // Історія в школах України. - 1998. - № 3. - С. 43-44.

Чернова М. Н., Кириллов В. В. Изучение истории императорской России в старшей школе // Преподавание истории в школе. - 2001. - № 2. - С. 54-61.

Перш ніж повідомляти учням новий навчальний матеріал, вчителю історії треба звернути увагу на те, що суттєве значення для його сприйняття має організаційний момент уроку. Суть його полягає в тому, що на самому початку уроку необхідно перевірити наявність у школярів підручників, атласів, зошитів і т. ін.

Наступним етапом підготовки школярів до сприйняття нового матеріалу є актуалізація опорних знань учнів. Вона проводиться, як правило, у формі вступної співбесіди з учнями. В процесі такої співбесіди школярі пригадують лише те з раніше вивченого, що знадобиться під час засвоєння нового матеріалу. Відомо, що ефективно засвоєння нових знань можливе за умови встановлення відповідних зв'язків нового матеріалу з раніше вивченим. Саме тому вступна співбесіда є необхідною умовою підготовки учнів до вивчення нового матеріалу на уроці. Така співбесіда може мати місце не тільки під час підготовки учнів до сприйняття нового матеріалу на уроці, але під час переходу до вивчення нової теми і навіть нового курсу історії. Характерною особливістю вступних уроків до теми або курсу є те, що учням необхідно роз'яснити основні задачі вивчення відповідної теми або всього курсу в цілому. Тут же бажано висвітлити основні тенденції суспільного розвитку певного історичного періоду. Таким чином, основним завданням вступних уроків до теми або курсу є створення необхідної бази знань для опанування школярами

у майбутньому нового навчального матеріалу. При цьому треба мати на увазі, що вступний урок є до певної міри уроком повторення та узагальнення раніше вивченого. Прикладом може бути урок „Перехід від середньовіччя до Нового часу“. Саме цим уроком починається курс всесвітньої історії у 8 класі. В процесі цього уроку для досягнення належних результатів доцільно використати таку текстову таблицю.

Від рабовласництва до капіталізму

Характерні ознаки	Рабовласницький лад	Феодальний лад	Капіталістичний лад
1. Рівень розвитку знарядь праці	Ручні примітивні	Нескладні механізми	Механічні двигуни
2. Пануючий клас	Рабовласники	Феодалі	Підприємці-капіталісти
3. Підлеглий клас	Раби	Селяни	Наймані робітники
4. Взаємини між класами	Раби - повна власність рабовласника	Селяни-кріпаки феодала	Наймані робітники були особисто вільні
5. Власність у працівників	Ніякої	Невеличкі земельні наділи	Були власниками власної робочої сили
6. Чи були працівники зацікавлені в праці	Ні	До певної міри	Були, оскільки жили на заробітну плату

Після того, як наведена вище таблиця буде заповнена на уроці під керівництвом вчителя, доцільно організувати з учнями приблизно таку співбесіду.

Що таке рабовласницький лад? Що таке феодальний лад? Що таке капіталістичний лад? Чим феодалізм відрізняється від рабовласництва? Чим капіталізм відрізняється від феодалізму? Яка ознака є найбільш суттєвою для розрізнення феодалізму та рабовласництва, капіталізму та феодалізму?

В процесі такої співбесіди вчителя треба підвести учнів до розуміння того, що найбільш суттєвою ознакою для розрізнення одного суспільного устрою від іншого є зацікавленість безпосереднього працівника в результатах своєї праці, тобто продуктивність праці. Таким чином на даному уроці учні поступово підходять до розуміння того, що той суспільний устрій вважається більш прогресивним, який характеризується більш високим рівнем продуктивності праці.

Для продовження співбесіди за даними наведеної вище таблиці можна поставити такі запитання:

- Чому при феодализмі продуктивність праці селянина була вище, ніж продуктивність раба при рабовласництві?
- Чому селянин був зацікавлений в результатах своєї праці?
- Чому селянин мав можливість працювати не тільки на феодала, а й на себе?
- Чому феодали змушені були наділяти селян власним господарством?
- Чому селянин не був повною власністю феодала?
- Чому вдосконалення знарядь праці привело до заміни рабовласництва феодализмом?

Після того, як буде проаналізовано запропоновану вище таблицю стосовно рабовласництва та феодализму, можна майже за тією ж схемою охарактеризувати історичний матеріал, який стосується переходу від феодализму до капіталізму. Саме таким чином можна створити умови для ґрунтовного засвоєння відповідного курсу всесвітньої історії у 8 класі. Звідси випливає, що необхідною передумовою переходу до вивчення нового історичного курсу є узагальнення та систематизація всього раніше вивченого матеріалу.

Певні особливості має підготовка школярів до засвоєння нової теми або розділу програми. Така підготовка може бути проведена на повторювально-узагальнюючому уроці, присвяченому попередній темі програми. В такому випадку раніше засвоєні школярами знання будуть відігравати роль **опорних знань** в процесі вивчення нового матеріалу. Особливе значення під час підготовки учнів до сприйняття нового матеріалу має такий методичний прийом як „яскрава пляма”. Найчастіше він використовується в середніх класах. Прикладом може слугувати урок „Реформація в Німеччині”. Перед вивченням нового матеріалу на уроці доцільно привести уривок з художнього твору, присвячений виступу Мартіна Лютера (Художественно-историческая хрестоматия. Средние века.- М.: Просвещение,1977. - С. 182). Після того як зазначений уривок буде оприлюднено, до учнів (студентів) можна звернутися з такими запитаннями:

- Чому виступ Лютера привернув увагу багатьох людей?
- Чим пояснити, що виступ Лютера стався саме в зазначений час?
- Чому католицька церква так різко відреагувала на виступ Лютера?

Під час усного викладу навчального матеріалу дуже важливим є питання про співвідношення розповіді вчителя та тексту підручника. Воно повинно бути різним в різних класах. Так, у V-VI класах переважна більшість навчального матеріалу, який повідомляється вчителем на уроці, повинна міститися у підручнику. Це пояснюється тим, що основним джерелом історичних знань учнів цього віку є саме підручник з історії. По мірі того, як школярі стають дорослішими, співвідношення тексту підручника та повідомлення вчителя змінюється на користь останнього. Відповідно доля навчального матеріалу, яка міститься у підручнику, поступово зменшується. З речткою це повинно привести до того, що старшокласники вмітимуть добувати історичні знання з найрізноманітніших джерел, а не тільки з підручника.

Основним джерелом історичних знань школярів під час усного пові-

домлення навчального матеріалу є мова вчителя. Саме тому до неї висуваються певні вимоги. Вчитель історії повинен їх суворо дотримуватися.

- Доступність мови вчителя для розуміння учнями.
- Мова вчителя повинна бути яскравою, емоційно забарвленою.
- Виклад навчального матеріалу повинен бути логічним.
- Розповідь вчителя повинна складатися з коротких речень, без прикметникових та дієприкметникових зворотів.
- Темп мовлення не повинен бути надто швидким або надто повільним, тобто вчитель повинен орієнтуватися на так званого середнього учня.

В сучасній методиці навчання історії застосовується ціла низка прийомів усного повідомлення навчального матеріалу вчителем, а саме:

- сюжетна розповідь;
- опис;
- характеристика;
- роз'яснення;
- бесіда.

У кожного з вказаних прийомів є свої характерні риси. Так, наприклад, сюжетна розповідь - це виклад певних історичних подій пов'язаних однією сюжетною лінією. Це може бути розповідь вчителя про битву чи іншу динамічну історичну подію. Саме тому використання вчителем сюжетної розповіді вимагає дотримання певних вимог щодо мови вчителя. По-перше, мова вчителя під час розповіді повинна бути обов'язково емоційно забарвленою. По-друге, мати достатньо швидкий темп мовлення. Це пояснюється тим, що тільки дотримання цих умов дозволяє створити у свідомості учнів **яскраве уявлення про напруженість та динамізм обраної для розповіді історичної події.** Дуже близьким до оповідання, тобто сюжетної розповіді є такий прийом усного повідомлення навчального матеріалу як **опис.** На відміну від сюжетної розповіді, опис у навчанні історії здійснюється завдяки застосуванню повільного темпу в мовленні вчителя. Пояснюється це тим, що опис як методичний прийом найбільш доцільний для повідомлення про так звані „статичні“ історичні явища, наприклад опис маєтку римського патриція або опис природних умов тієї чи іншої країни. Тому мова вчителя мусить бути такою, щоб створити яскраве уявлення про той об'єкт, що описується. Ще одним прийомом усного повідомлення навчального матеріалу вчителем є **характеристика.** Цей прийом дуже близький до опису. Але якщо у випадку з описом мовиться, як правило, про так звані нерухомі об'єкти, то характеристика стосується переважно історичних осіб. Дуже важливе значення у навчанні історії має такий методичний прийом, як **роз'яснення (пояснення).** Практика навчання історії в школі беззастережно доводить: для того, щоб досягти належної глибини осмислення навчального матеріалу на уроці історії, вчителю історії треба навчитися здійснювати **пояснення проблемним.** Створюючи проблемні ситуації, вчитель має можливість керувати пізнавальною діяльністю учнів. При цьому темп мовлення вчителя під час роз'яснення навчального матеріалу залежить від двох факторів: склад-

ності навчального матеріалу, який вивчається, та складності тих розумових операцій, які здійснюють учні під час опанування цього матеріалу. Різновидом пояснення є такий методичний прийом, як бесіда, в тому числі і евристична, тобто така, в процесі якої учні під керівництвом вчителя поступово підходять до засвоєння нових знань або до формування нових умінь та навиків. Надзвичайно важливе значення в процесі усного повідомлення навчального матеріалу має застосування завдань та запитань найрізноманітнішого характеру, в тому числі і проблемного, зокрема, проблемних пізнавальних задач. Останні можуть бути використані на будь-якому етапі уроку: до вивчення нового матеріалу, в процесі повідомлення нового матеріалу або його закріплення. Відповідно і наслідки використання таких задач на уроці будуть різними. Як приклад можна навести завдання, яке можна використати в курсі всевітньої історії (9 клас) на уроці „Російська імперія в другій половині XIX ст.“.

„Відносно реформи 1861 року в Росії серед дослідників наприкінці XIX - на початку XX ст. існували різноманітні точки зору. Наводимо дві з них.

1. Чим менше землі отримали б селяни в результаті реформи 1861 року і чим дорожче вони її отримали, тим швидше в країні розвивалися б капіталістичні відносини. Таке звільнення селян відразу б створило величезну армію найманої робочої сили для промисловості.
2. Чим більше землі отримали б селяни і чим дешевше б вони її отримали (бажано зовсім безкоштовно), тим ширше був би внутрішній ринок, тим вище був би життєвий рівень населення, тим швидше і вільніше йшов би розвиток капіталістичних відносин, тим більше економічний розвиток країни був би подібним економічному розвитку Сполучених Штатів Америки.

Яку точку зору ви вважаєте правильною і чому?”

Запропонована пізнавальна задача може бути використана на відповідному уроці або на початку ще до викладу нового матеріалу, або в кінці уроку для закріплення вивченого. В першому випадку вчитель має можливість сконцентрувати увагу школярів на найбільш суттєвих наслідках скасування кріпацтва та впливі реформи на подальший економічний розвиток країни. В другому випадку належної концентрації уваги учнів не буде і школярі можуть засвоїти другорядні факти. В такому випадку розуміння суті самої реформи та її впливу на подальший хід історичного розвитку Росії буде значно ускладнено. Але у будь-якому випадку дев'ятикласники повинні зрозуміти, що для розвитку капіталістичних відносин потрібна наявність трьох елементів, а саме: широкого внутрішнього ринку збуту промислової продукції, наявність значних коштів, наявність великої кількості людей, готових працювати по найму.

Лекція 7. Методика роботи з друкованим словом на уроці історії

План

1. Роль підручника у навчанні історії.
2. Робота з термінами та іншими складовими частинами підручника.
3. Методичні прийоми використання авторського тексту підручника.
4. Робота з документальними матеріалами підручника.
5. Використання у навчальному процесі завдань і запитань підручника.

Література

- Власов В. Знайомтесь: новий підручник - „Вступ до історії України. 5 клас” // Історія України. - 2000. - № 9.
- Гавліч З., Куціль З. Додатки з історії середніх віків (Середньовічний Китай) // Рідна школа. - 1995. - № 7-8. - С. - 65-69.
- Євтушенко Р. Підручники з історії в школах України: погляд на перспективу // Історія України. - 2001. - № 15.
- Комаров В. Українська Народна республіка у шкільному курсі історії // Історія в школі. - 1997. - № 6. - С. 21-23.
- Литвинов А. Задачи по курсу истории(Темы Древний Китай. Древний Рим. Америка в средние века) // Народное образование. - 1995. - № 8-9. - С. 51-54.
- Луцишина Н. В. Формирование умения работать с текстом учебника в V классе // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 4. - С. 22-26.
- Палатна О. Країни Західної Європи, США і Канада в II пол. XX ст.: роздатковий матеріал // Історія в школі. - 2000. - № 2. - С. 31-33.
- Щербо И. Н. Технология развития рефлексивного мышления // Преподавание истории в школе. - 2001. - № 2. - С. 50-53.

Підручник - це навчальна книга, яка містить систему навчальної інформації з того чи іншого курсу історії в цілому. Саме це є найголовнішою, найсуттєвішою рисою підручника як навчальної книги. Одним з основних компонентів підручника є авторський текст. Він являє собою основне джерело нових знань учнів з історії, вміщене у підручнику. Раніше нами було встановлено, що джерелом історичних знань учнів може бути також і усне повідомлення вчителя. Ці два джерела нових знань учнів мають як свої позитивні, так і негативні риси. Мова вчителя звучить на уроці, як правило, один раз і має так званий середній темп мовлення розрахований на „середнього” учня. Текст підручника можна читати стільки разів, скільки потрібно для засвоєння навчальної історичної інформації. Але в той же час мова вчителя емоційно забарвлена, вона може впливати на емоційну сферу учнів. Друкований же текст підручника такого забарвлення позбавлений. Відповідним чином вплив друкованого навчального тексту на емоційну сферу учнів має обмежений характер. Таким чином, перераховані вище джерела історичних знань учнів не можуть замінити одне другого. Кожне з них

виконує тільки йому властиві функції. Взагалі треба сказати, що складовими елементами підручника є:

- авторський текст підручника (основний та додатковий);
- методичний апарат підручника або апарат формування знань учнів.
- апарат орієнтування у підручнику;
- ілюстративний матеріал, тобто малюнки, репродукції картин, карти, схеми, таблиці і т. ін.;
- додатковий матеріал.

Підручники з історії, які призначаються для тієї чи іншої вікової групи, мають або повинні мати певні особливості побудови. Так, наприклад, підручники для V-VII класів повинні містити різні види авторського тексту, які позначаються різними шрифтами. Крім того, вони повинні містити значну кількість ілюстрацій. Такі підручники повинні містити відповідні історичні карти безпосередньо в самих підручниках. Особливе значення мають завдання та запитання підручника, які дозволяють організувати засвоєння школярами історичних знань.

Для того, щоб ефективно використовувати підручник на уроці історії, треба підготувати учнів до роботи з ним. Таку підготовку можна провести у вигляді інструктивного заняття на одному з перших уроків історії в тому чи іншому класі. У V-VI класах таке заняття може бути проведене у вигляді коментованого читання „Вступу” до відповідного підручника. Далі учні продовжуватимуть роботу з підручником самостійно. Головним завданням при цьому є формування відповідних умінь та навиків роботи з друкованим словом. А це досягається шляхом систематичного повторення різноманітних прийомів роботи з підручником протягом всього навчального року. Першочерговим і доволі складним завданням вчителя історії є навчання учнів засвоєнню авторського тексту підручника. Треба вчити учнів не тільки опрацьовувати авторський текст оповідного характеру, а й працювати з історичними термінами і взагалі з новими словами. В практиці навчання історії існує декілька прийомів роботи з історичною термінологією:

- пояснення вчителем змісту нового поняття;
- запис нового терміну на дошці;
- знаходження учнями нового терміну в тексті підручника та пояснення його своїми словами;
- запис учнями нового терміну у спеціальний термінологічний словник з історії.

Слід відзначити, що деякі підручники містять спеціальні термінологічні словники та мають пояснення нових термінів у відповідних параграфах.

Дуже важливим етапом роботи з текстом навчальної книжки є робота з висновками. Вона здійснюється, як правило, на завершальному етапі уроку. Школярам, особливо на перших етапах навчання історії, можна запропонувати знайти відповідні висновки в тексті параграфа підручника. Далі учням можна попросити прочитати ці висновки вголос. На наступному етапі опрацювання висновків підручника учні повинні переказати їх своїми

словами. Можна також запропонувати учням своїми словами сформулювати висновки, а потім порівняти їх з текстом підручника. Але обов'язковою умовою опрацювання висновків є підкріплення їх відповідними історичними фактами.

Опрацювання авторського тексту підручника можна здійснювати декількома методами. Їх вибір залежить як від особливостей самого тексту, так і від вікових особливостей учнів. Так, у V класі вивчається пропедевтичний курс історії України. Історичні тексти для учнів цього віку доволі складні. Тому як основний метод навчання можна використовувати юментоване читання авторського тексту підручника. Цей же метод можна використовувати і в більш старших класах. Але при цьому його ні в якому разі не можна перетворювати в основний.

Використання методу коментованого читання поступово підводить школярів і до більш складних методів опрацювання авторського тексту підручника. Одним з них може бути складання спочатку простого, а потім складного плану параграфа. Цей метод доцільно використовувати у VI-VIII класах. Більш старші учні можуть вже складати конспект чи тези з певної теми. Поступове ускладнення роботи з навчальним текстом готує школярів до опрацювання декількох джерел історичних знань: наукових монографій, газет, історичних журналів, науково-популярних видав. Послідовна робота з текстом підручника приводить до того, що навчальний матеріал поступово систематизується. А це в свою чергу значно полегшує його використання на повторювально-узагальнюючих уроках. Дуже важливе значення має самостійне опрацювання навчального тексту школярами під час виконання домашнього завдання.

Слід відзначити, що в сучасній методиці навчання історії існує декілька підходів до опрацювання навчального тексту. Маються на увазі так звані „пряма“ та „зворотна“ схеми організації навчання історії. Під час використання „прямої“ схеми навчання історії основним джерелом навчальної інформації для учнів є розповідь вчителя. Текст підручника в такому разі використовується найчастіше лише під час опрацювання навчального матеріалу вдома. Використання ж „зворотної“ схеми навчання історії передбачає широке застосування завдань та запитань підручника та попереднього ознайомлення школярів з навчальним текстом напередодні кожного уроку. Зрозуміло, що таке ознайомлення учні здійснюють вдома. Готуючись до уроку, учні повинні самостійно відповісти, наскільки це можливо, на вміщені паралельно тексту запитання та підготуватись до співбесіди за ними на уроці. Таким чином, використання „зворотної“ схеми навчання історії веде до того, що роль вчителя на уроці суттєво змінюється. Він стає керівником пізнавальної діяльності учнів і перестає бути лише джерелом навчальної історичної інформації. Однак при цьому слід зауважити, що як „пряма“, так і „зворотна“ схеми навчання історії мають як позитивні риси, так і недоліки. В першому випадку учні найчастіше залишаються пасивними під час повідомлення нової навчальної інформації. Джерелом такої інформації

для учнів виступає вчитель. Мова вчителя звучить в класі, як правило, один раз і так званому середньому темпі. Але саме завдяки мові вчитель має можливість впливати на емоційну сферу учнів. В другому випадку учні самостійно вдома опрацьовують підручник стільки разів, скільки потрібно для його повноцінного засвоєння. В класі ж на уроці відбувається лише обговорення навчальної інформації за тими запитаннями, які містяться у підручнику паралельно тексту параграфа. Оскільки таке обговорення проходить під керівництвом вчителя, то він перетворюється з простого ретранслятора навчальної інформації на керівника пізнавальною діяльністю учнів. Але при цьому втрачається або значно зменшується можливість вчителя за допомогою мови впливати на емоційну складову пізнавальної діяльності школярів. Крім того, використання „зворотної“ схеми навчання історії стикається ще з одним достатньо суттєвим ускладненням. Суть його полягає в тому, що кожний учень має індивідуальний темп мислення. Саме ця обставина дещо ускладнює використання такого підходу. При цьому слід сказати, що індивідуальний темп мислення учнів проявляє себе і під час традиційного підходу до навчання історії. Але він має прихований характер в умовах фронтальних форм роботи з учнями. Але у будь-якому варіанті навчання надзвичайно важливим елементом опрацювання авторського тексту підручника є формування у учнів звички до неформального засвоєння незнайомих слів. Треба вимагати від учнів, щоб вони намагалися знаходити пояснення таким словам або безпосередньо в тексті підручника, або в інших джерелах історичної інформації. Треба також вимагати від учнів постійного використання таких слів. Тільки тоді вони поповнюватимуть активний словниковий запас школярів, що сприятиме уникненню формалізму в історичних знаннях.

Важливою складовою шкільного підручника історії є фрагменти різноманітних історичних документів. Вони можуть використовуватися у підручниках у різній формі:

- фрагменти історичних документів можуть бути вплетені безпосередньо в авторський текст підручника як ілюстрація тієї чи іншої історичної події;
- документ може бути наведений після викладу авторського тексту. В такому випадку він може містити певну додаткову інформацію;
- документ може бути основою для вивчення певної значної історичної події;
- документ може слугувати для вирішення учнями пізнавального завдання дедуктивного характеру.

Але у будь-якому разі роботу з документами треба організувати таким чином, щоб вона була органічно вплетена в систему формування історичних знань учнів. При цьому слід мати на увазі, що робота з документом на уроці передбачає різноманітні форми: від фронтальних до індивідуальних.

Надзвичайно важливе значення у роботі з підручником має використання завдань та запитань, які містяться в ньому. Треба мати на увазі, що саме завдяки тим завданням та запитанням, які використовує вчитель, він має можливість керувати пізнавальною діяльністю учнів. У сучасних підручниках

розрізняють такі прийоми розташування завдань та запитань:

- Завдання і запитання розташовані перед авторським текстом відповідного параграфу.
- Завдання і запитання розташовані після авторського тексту відповідного параграфу.
- Завдання і запитання розташовані паралельно тексту параграфу.

Перший варіант розташування завдань і запитань пристосований для організації поточного повторення навчального матеріалу. Ті завдання і запитання, які розміщені паралельно авторському тексту, використовуються для організації пізнавальної діяльності учнів безпосередньо під час вивчення нового матеріалу. Що ж стосується тих завдань та запитань, які містяться після авторського тексту параграфу, то вони мають слугувати для домашнього роботи та для поточної перевірки знань учнів.

Підводячи підсумки, можна визначити такі етапи формування історичних знань учнів під час роботи з підручником:

- підготовка учнів до засвоєння навчального матеріалу, тобто підготовка до роботи з підручником;
- первинне засвоєння нових знань шляхом використання різноманітних методів роботи з авторським текстом;
- застосування та поглиблення історичних знань учнів на уроці первинного засвоєння навчальної інформації;
- закріплення та поглиблення засвоєного на уроці під час домашньої роботи учнів;
- узагальнююче повторення.

Лекція 8. Наочні методи навчання історії. Типи та види наочності

План

1. Поняття наочності. Значення наочності у навчальному процесі.
2. Наочність і слово вчителя на уроці історії.
3. Типи і види наочності у навчанні історії.
4. Використання наочності вчителем та учнями на уроці.
5. Схематична наочність в курсах історії (на прикладі стародавнього світу та середніх віків).

Література

- Александра М., Голованов С. Екскурсія на античний Акрополь: Методична розробка уроку „Культура стародавньої Греції // Історія в школі. - 1998. - № 10. - С. 27-30.
- Александра М., Голованов С. Мандрівка античним Римом // Історія в школі. - 1998. - № 11. - С. 18-20.

Тесленко Т. Нетрадиційні уроки в процесі навчання історії // Історія в школі.
- 1999. - № 9 - С. 30-32.

Тоболін В. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання
схем - портретів // Історія в школах України. - 1999. - № 1.- С. 25-27.

Як відомо, органи чуття людини є єдиним постачальником інформації про навколишній світ. Не є винятком і навчання історії в школі. Саме тому дуже важко переоцінити значення наочності в процесі навчання. Це пояснюється її впливом на органи чуття школярів. Ці засоби навчання зазвичай прийнято називати наочністю. Слід відзначити, що у сучасній методиці навчання історії існує два підходи до визначення терміну „наочність”: поняття „наочність” розуміють у широкому та вузькому, тобто спеціальному планах. В широкому плані під наочністю розуміють будь-які засоби навчання, що можуть впливати на будь-які органи чуття учнів: зір, слух, дотик, смак. У вузькому або спеціальному плані під наочністю розуміють тільки ті засоби навчання, які можуть впливати на органи зору учнів. Це репродукції картин, історичні карти, ілюстрації підручника, фотографії, слайди, кіно та відеофільми, комп'ютерні програми і т. ін.

Використання наочності на уроці історії підкоряється загальним закономірностям формування історичних знань учнів. Як відомо, вони формуються від конкретних фактів до відповідних узагальнень. Тому в методиці навчання історії по мірі взросління учнів треба поступово переходити від використання образної наочності до схематичної. При цьому слід мати на увазі, що в процесі узагальнення фактичного матеріалу відбувається його певна схематизація. В процесі такого узагальнення відбувається втрата певних конкретних рис того чи іншого явища, але залишаються саме ті риси, які є найбільш характерними, найбільш суттєвими. Таким чином, в процесі узагальнення історичного матеріалу учень під керівництвом вчителя має можливість більш глибоко засвоїти суть того, що вивчається. Узагальнення навчального матеріалу під час використання образної наочності веде до створення певного історичного образу. Ефективність використання наочності у навчальному процесі в значній мірі залежить від того, як зоровий образ супроводжується словом вчителя. В протилежному випадку використання зорового образу може виявитися навіть зайвим. Пояснюється це тим, що слово вчителя може до певної міри може замінити наочність, наочність же замінити слово вчителя не в змозі. Словесний супровід наочності на уроці історії може відбуватися декількома шляхами:

- Монологічна розповідь вчителя;
- Евристична бесіда шляхом постановки до учнів низки запитань;
- Заздалегідь підготовлена розповідь учня.

В сучасній методиці навчання історії розрізняють декілька типів наочності. Найбільш важливим є розподіл наочних посібників на зображувальні та схематичні. До зображувальних наочних посібників належать макети, моделі, муляжі, історичні картини, ілюстрації підручника і т. ін. До схематичних

посібників можна віднести різноманітні історичні карти (загальні, оглядові, тематичні, настінні, настільні), схеми, таблиці (текстові, порівняльні, статистичні, хронологічні, синхроністичні та інші). Наочні посібники бувають також друкованими, екранними та саморобними. При цьому треба мати на увазі, що наочність є лише **одним** із засобів навчання. І використовується вона, як правило, в умовах урочних занять в школі. Використовуючи наочні посібники, треба мати на увазі, що чим менше учні за віком, тим більше на уроці повинно бути наочних посібників. Це пояснюється особливостями мислення учнів зазначеної вікової групи. Як відомо, мислення таких школярів має наочно-образний характер та розвивається індуктивним шляхом, тобто від конкретних фактів до певних узагальнень. Так, наприклад, в курсі історії України або середніх віків можна використовувати зображення таких знарядь праці, як рало, соха та плуг. Спираючись на зображення цих знарядь праці, доцільно розгорнути в класі співбесіду за таким запитаннями:

- Для чого використовувалися ці знаряддя праці?
- Які з них були більш продуктивними? Чому?
- Чому використання сохи привело до збільшення врожаїв порівняно з використанням рала?
- Чому використання плугу збільшило урожайність порівняно із сохою?
- Який загальний висновок можна зробити на основі цих фактів?

В ході цієї співбесіди вчитель повинен підвести учнів до розуміння того, що вдосконалення знарядь праці веде до покращення обробітку ґрунту та до підвищення врожаїв. Учні повинні зрозуміти, що при використанні більш досконалих знарядь праці селянин витрачав менше сил при обробітку ґрунту і при цьому отримував більші врожаї. А це значить, що вдосконалення знарядь праці вело до суттєвого підвищення продуктивності праці. У процесі навчання історії в школі необхідно також широко використовувати ілюстрації підручника. Так, наприклад, у VI класі під час вивчення історії первісного суспільства потрібно використовувати малюнок ручного рубила, вміщеного у відповідному підручнику. До цієї ілюстрації доцільно розгорнути таку співбесіду:

- Чому для того, щоб користуватися ручним рубилом, первісні люди повинні були знати властивості каменю?
- Чому люди повинні були розуміти різницю між гострим та тупим?
- Які дії і в якій послідовності повинні були виконати первісні люди, для того, щоб виготовити таке знаряддя праці?
- Чому ручне рубило називають найдавнішим простим універсальним знаряддям праці?

Подібна співбесіда, але звісно за іншими запитаннями, може бути проведена також у VI класі на основі зображення верстату для добування вогню. До відкриття такого способу добування вогню людей привело вміння свердлити отвори в кам'яних сокирах. Повідомивши учням такі факти, вчитель може запропонувати таке запитання.

- Чому саме свердління отворів у кам'яних сокирах привело до відкриття

нового способу добування вогню?

Дуже поширеним видом наочності у навчанні історії є малюнки крейдою на дошці. Випадком такої наочності може бути, наприклад, своєрідний малюнковий ланцюжок: палка - копачка, рало, соха, плуг. Приблизний план відповідної співбесіди було наведено вище. Кінцевим результатом такої співбесіди повинно бути усвідомлення учнями того, що плуг - більш високопродуктивне знаряддя праці. Але він вимагав використання сили робочої худоби (биків, волів, коней). Перевагою малюнків крейдою на дошці є можливість продемонструвати розвиток історичної події в динаміці. Прикладом такого малюнку може бути схематичне зображення на дошці ходу Саламінського бою (VI клас, історія стародавнього світу). В ході відповідного уроку вчитель на дошці крейдою робить приблизно такий малюнок.

Намалювавши на дошці цей малюнок та наочно продемонструвавши розташування перського та грецького флотів, вчитель може з метою посилення емоційного впливу на учнів навести відповідний літературний уривок, який розповідає про початок морського бою між персами та греками біля о. Саламін



(Історія стародавнього світу в літературних творах: Хрестоматія для 6 класу середньої школи / Упоряд. К. І. Крилач. - К.: Ірпінь: ВТФ „Перун“, 1998. - С. 224-225). „... Раптом одна з афінських трієр вирвалася зі строю... і врізалась залізним носом у борт перського корабля і не могла звільнитися. Афіняни, побачивши це, кинулись на допомогу своїй трієрі. Перси, кинувшись їм назустріч, влетіли в протоку. Почався бій...“

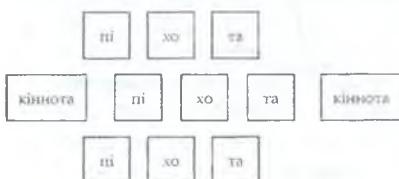
Заключний етап цього бою можна описати такими словами: „... Перси врешті-решт почали розуміти, що елліни навмисне заманили їх у ці вузькі протоки і що перські воєначальники припустилися великої помилки“.

До цього фрагменту уроку доцільно провести таку співбесіду:

- Чому греки обрали місцем битви саме протоку біля острова Саламін?
- Які характерні риси грецького та перського флотів врахували греки?
- Чому перси зазнали тяжкої поразки в Саламінському бою?



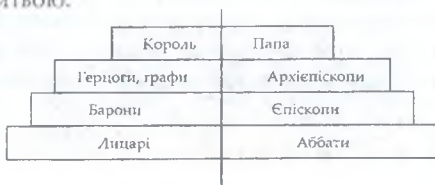
армії та її переваги перед арміями інших країн можна, використавши малюнок „Побудова римського легіону” Далі вчитель пояснює, що така



побудова римського легіону дозволяла легко перебудуватися під час бою. Якщо перший ряд маніпул, прийнявши на себе удар ворога, зазнає суттєвих втрат, то він має можливість відступити у проміжки між маніпулами другого ряду. А це значить, що маніпули другого

ряду, які являють собою свіжі сили, вступають до бою. В такому разі маніпули першого ряду мають можливість відпочити і знов вступити до бою. Ще одним прикладом використання на уроці історії малюнку на дошці може бути схема битви під Каннами. Зазначена схема малюється вчителем поетапно, по мірі того, як ведеться розповідь про хід самої битви. (Опис битви див. „Сто великих битв”. - М.: Вече, 2000. - С. 59-64.). Особлива увага при цьому привертається на те, як Ганнібал використав слабкі місця своєї армії та армії римлян для досягнення перемоги в цій битві. Курс історії стародавнього світу не дозволяє робити певні порівняння, але при можливості вчителю доцільно порівняти битву під Каннами з Марафонською битвою.

Малюнок крейдою на дошці можна використовувати також і під час вивчення історії середніх віків. Так, характеризуючи поняття „феодална драбинка” та розкриваючи співвідношення між світськими та церковними феодалами, можна використовувати такий малюнок.



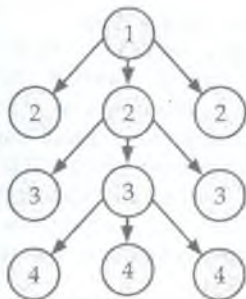
Саме за допомогою такого малюнку можна створити умови для усвідомлення школярами співвідношення між світськими та церковними феодалами. За допомогою відповідних малюнків на дошці можна наочно продемонструвати переваги верхнебойного водяного колеса над нижнебойним. Цього можна досягти шляхом постановки цілого ряду запитань до відповідних малюнків.

- Чому нижнє бойне водяне колесо могло обертатися тільки в одну сторону?
- Чому верхнебойне колесо могло обертатися як вперед, так і назад?

Взагалі треба сказати, що використання малюнків у навчанні історії повинно супроводжуватися словом вчителя або у формі розповіді, або у формі співбесіди. Вибір варіанту залежить вже від конкретної ситуації.

Малюнки на дошці можуть бути використані також і на повторювально - узагальнюючих уроках. Так, наприклад, обговорюючи питання про причини слабкості королівської влади у Франції в XI-XII ст. та її посилення в Англії в той же час, можна використати такі малюнки.

Франція



Англія



Цифрами на малюнках позначені: 1. Король як в Англії, так і у Франції. 2. Герцоги та графи у Франції та лорди в Англії. 3. Барони як у Франції, так і у Англії. 4. Лицарі як у Франції, так і в Англії. Спираючись на ці схеми, учні доволі легко засвоюють причини слабкості королівської влади у Франції XI-XII ст. Вони полягали зокрема в тому, що у Франції того періоду королю безпосередньо підкорялися лише герцоги та графи. Інші ж феодали, а саме барони та рицарі мали своїх сюзеренів. Ними були відповідно герцоги та графи для баронів та барони для рицарів. Тому у Франції діяло правило: "Васал мого васала - не мій васал". Що ж стосується Англії того ж періоду, то єдиним сеньйором для всіх феодалів був король. Для цього треба провести на уроці відповідну евристичну бесіду, в ході якої школярі, спираючись на наведені вчителем малюнки та використовуючи раніше набуті знання, поступово під керівництвом вчителя повинні зробити обґрунтований висновок.

Лекція 9. Образна наочність на уроці історії

Література

Методика обучения истории в средней школе. В 2 ч. Ч.1.- М.: Просвещение, 1978. - С.150-154.

Никифоров Д.Н., Скляренко С. Ф. Наглядность в преподавании истории и обществоведения.- М.: Просвещение, 1978.

Надзвичайно важливе значення у навчанні історії, особливо в середніх класах, має використання образної наочності і, зокрема, картин або їх репродукцій. При цьому вчителю історії доводиться мати справу як з навчальними картинами, так і з творами мистецтва. Якщо навчальні картини створюються з дидактичною (навчальною) метою, то твори мистецтва такої мети не мають. Але будь-яка картина може бути використана в двох варіантах, а саме:

- як джерело історичних знань учнів;
- з метою характеристики творчості того чи іншого художника.

Методична наука та практика навчання історії висувають цілу низку правил щодо використання картин на уроці історії. Вчитель повинен підготувати учнів до сприйняття картини, тобто логічно підвести їх до того, що саме в даний момент уроку буде експонуватися та чи інша картина. Треба мати на увазі, що передчасно експонувати картину не слід. Це може привести до зникнення у школярів інтересу до неї. Наступним етапом роботи з картиною на уроці історії є мобілізація раніше набутих школярами знань. Це здійснюється, як правило, в процесі бесіди. Опрацювання ж змісту самої картини може проходити декількома шляхами:

- в процесі монологічної розповіді вчителя;
- в процесі співбесіди вчителя та учнів;
- в процесі заздалегідь підготовленої розповіді учня.

Вибір того чи іншого варіанту використання картини на уроці історії залежить від цілої низки факторів. Це і наявність у школярів опорних знань з тієї чи іншої теми, і вміння школярів використовувати свої знання на практиці. Дуже важливе значення має також і підготовленість вчителя. Остання включає як методичну майстерність, так і загальнонаукову підготовленість вчителя історії. Існують декілька етапів опрацювання змісту історичної картини.

Одним з них є первинне ознайомлення учнів з картиною. Цей етап передбачає відповідь на питання щодо того, де і коли відбувалася подія, зображена на картині. Якщо в учнів є необхідні знання, то бажано провести первинне ознайомлення з їх використанням в процесі співбесіди. При цьому не слід боятися витратити зайвий навчальний час, оскільки таке ознайомлення з картиною веде до суттєвого закріплення та поглиблення історичних знань школярів.

Якщо ж необхідних знань в учнів немає, тоді вчитель сам повідомляє необхідні відомості про час та місце події, описані на картині.

Після цього можна переходити до опрацювання сюжету картини.

Завершальним етапом опрацювання картини є підведення учнів до підсумкового висновку.

Так, опрацьовуючи картину І. Є. Рєпіна „Бурлаки на Волзі“ доцільно звернутися до учнів з такими запитаннями:

- Про який історичний період в історії Росії розповідається на картині?
- Чому в той час на Волзі використовувалася важка ручна праця бурлаків?
- Чому не використовувалися різноманітні машини та механізми?

Учні відповідають, що в результаті реформи 1861 року в країні утворилася величезна армія дешевої робочої сили. Підприємцям використовувати таку дешеву працю було набагато вигідніше, оскільки машини коштували достатньо дорого. А жива робоча сила коштувала копійки. Таким чином історична картина може бути використана на уроці з декількома цілями:

- як ілюстрація до усного повідомлення вчителя;
- як джерело нових знань школярів;
- як засіб закріплення набутих раніше знань.

Перш ніж докладніше розглядати деякі інші питання, треба здійснити більш ретельну класифікацію тих історичних картин, які використовуються у навчальному процесі. Як вже відзначалося, історичні картини бувають навчальними та художніми. Крім того, можна виділити ще подійні та типологічні історичні картини. Вони можуть бути як навчальними, так і художніми. Таким чином, загальна класифікація історичних картин може мати такий вигляд.



Останні два варіанти використання історичних картин на уроці історії передбачають застосування такого методичного прийому, як бесіда. Треба також мати на увазі, що робота з історичними картинами в різних вікових групах школярів має свої особливості. Так використання картин у V-VII класах вимагає ретельного аналізу історичного фону, тобто характерних особливостей, наприклад архітектурних споруд чи певних груп населення. В той же час докладна характеристика історичних осіб відсувається на задній план. В більш старшому віці використання історичних картин вимагає децю інших підходів, а саме, виявлення характерних рис певних історичних осіб. Характеристика соціальних фактів відсувається на задній план.

Слід сказати, що найбільш придатними для використання картинами, як джерелами нових історичних знань учнів в середніх класах, є типологічні історичні картини. Формою опрацювання таких картин може бути або монологічна розповідь вчителя, або співбесіда з учнями. В залежності від конкретних обставин вчитель обирає той чи інший варіант опрацювання

історичної картини на уроці. Позитивні та негативні сторони кожного з обраних варіантів опрацювання історичної картини можна продемонструвати на прикладі використання картини І. Є. Рєпіна „Бурлаки на Волзі” або картини В. Г. Перова „Боярня Морозова”. В першому випадку найбільш доцільно використати співбесіду зі школярами, в другому - доцільною є монологічна розповідь вчителя. Пояснюється це тим, що в першому випадку учні вже мають достатній обсяг знань про розвиток капіталізму в Росії після скасування кріпацтва, в другому - восьмикласникам явно бракує знань про церковний розкол в Росії у XVII ст. Дуже ефективним методичним прийомом є використання на уроці поряд з історичною картиною уривків з художньої літератури. Так, наприклад, демонстрацію вже згаданої картини І.Є. Рєпіна „Бурлаки на Волзі” можна проілюструвати уривком з поеми М. О. Некрасова „Залізниця”, а точніше тими рядками, що отримали назву „Пісня небіжчиків”. Таке поєднання творів образотворчого мистецтва та творів художньої літератури на уроці, присвяченому соціально-економічному розвитку Росії в другій половині XIX ст., дозволяє створити в уяві учнів образ відповідної історичної епохи та значно поглибити історичні знання дев'ятикласників. Досвід навчання беззастережно свідчить про те, що найбільшого ефекту в процесі використання історичних картин можна досягти саме в середніх класах. Пояснюється це як віковими особливостями мислення школярів відповідного віку, так і особливостями змісту історичної освіти у відповідних курсах історії. Практика доводить, що в деяких випадках можливе використання типологічних історичних картин і в старших класах. Це пов'язане з певними характерними особливостями навчального процесу. Так, наприклад, розкриваючи особливості історичного розвитку російського суспільства періоду царювання Миколи I, можна використати такі картини як „Свіжий кавалер” або „Заручини майора” (художник П. Федотов). При цьому слід мати на увазі, що на уроці доцільно використовувати не більше однієї - двох картин. Відзначимо також, що в залежності від конкретної ситуації вчитель може обрати один з трьох можливих варіантів використання історичних картин на уроці, а саме:

1. Історична картина в супроводі з розповіддю вчителя.
2. Історична картина та співбесіда вчителя та учнів.
3. Історична картина та уривок з художньої літератури.

Одним з видів наочності на уроці історії є також ілюстрації підручника. Методи роботи з ними суттєво не відрізняються від методів роботи з історичними картинами. Однак, ілюстрації підручника дозволяють здійснювати ще одну форму роботи, яка неможлива під час використання історичних картин. Це заздалегідь підготовлена учнями розповідь за тією чи іншою ілюстрацією. Прикладом подібного використання ілюстрацій підручника може бути своєрідна екскурсія на Афінський Акрополь на уроках історії стародавнього світу у шостому класі. Практика навчання історії в школі свідчить: належна ефективність використання історичних картин на уроці досягається при дотриманні певних правил.

Перш за все, як вже вказувалося вище, історичну картину треба експонувати тоді, коли це логічно випливає з ходу уроку.

Спочатку вчитель повинен ознайомити учнів з картиною в цілому. Це досягається шляхом постановки таких запитань: „Що відображено на картині? Де могла відбутися ця подія? Коли вона могла відбутися?...”

Далі картина аналізується по частинах за допомогою таких запитань: „Що або хто знаходиться в центрі картини, ліворуч, праворуч, внизу, вверху?” Так, аналізуючи картину І. Є. Репіна „Запорожці пишуть листа турецькому султану” можна запропонувати учням знайти на картині фігури писаря, гетьмана, отамана, осавула і т. ін. Учням можна також запропонувати описати вираз обличчя кожного з перерахованих персонажів картини. Про що свідчить саме такий вираз обличчя кожного з них?

Завершенням використання картини на уроці повинен бути підсумковий висновок. Стосовно згаданої картини І.Є. Репіна як підсумковий висновок можна використати слова відомого українського художника та мистецтвознавця А. Грабаря про те, що на цій картині зображено цілу симфонію народного сміху. Як розуміти ці слова?

Використовуючи на уроці історичну картину, обов'язково треба виділити певний час для того, щоб учні мали можливість її осмислити. Тут можливі два варіанти. Вибір того чи іншого з них залежить, по-перше, від наявності у школярів опорних знань. І по-друге, треба врахувати попередній варіант використання навчальної картини: використовувалась картина в процесі монологічної розповіді вчителя чи в процесі співбесіди вчителя та учнів. Однак, треба мати на увазі, що пауза, яка падається учням для самостійного споглядання картини, не повинна затягуватися. В протилежному випадку вчитель може втрагити керівництво навчальним процесом. Після цього історичну картину потрібно осмислити в цілому. Таким чином, використання історичної картини на уроці підкоряється таким стадіям:

- сприйняття картини в цілому;
- осмислення картини по частинах;
- осмислення картини в цілому.

Така послідовність використання історичних картин на уроці обумовлена як загальними закономірностями пізнавальної діяльності людини, так і особливостями пізнавальної діяльності учнів зокрема. Спочатку школярі бачать історичну картину в цілому, так би мовити, як кольорову пляму. Подробиці та окремі деталі в даному випадку відсуваються на задній план. Для того, щоб пізнати ці подробиці, учні повинні під керівництвом вчителя виділити ці подробиці із загальної історичної картини, тобто ізолювати від зв'язків з іншими частинами картини. Таким чином, кожна деталь картини вивчається окремо. І лише потім ці деталі утворюють загальну картину. Але в першому випадку цілісне сприйняття історичної картини відбувається лише так би мовити на сенсорному рівні, хаотично. В другому ж випадку картина вже належним чином осмислена та являє собою певним чином впорядковане явище.

Ще одним дуже важливим видом наочності у навчанні історії є історичні карти. Вони являють собою вид схематичної наочності. Використання історичних карт на уроці історії дозволяє локалізувати історичні події в просторі. В сучасній методиці розрізняють такі види історичних карт: оглядові, загальні, тематичні, настінні, настільні (атласи) та контурні. Методика роботи з історичними картами аналогічна методиці використання історичних картин. Але є також і певні особливості. Так, історичні карти можуть бути використані, наприклад, для встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Так, наприклад, карта Київської Русі може бути використана спільно з таким пізнавальним завданням.

„У „Повісті минулих літ” наведено дві легенди про заснування Києва.

1. Жили собі три брати: Кий, Щек та Хорив. І була в них сестра Либідь. Побудували брати місто. В ім'я старшого брата назвали його Києвом. Біля міста ріс великий ліс, де полювали брати на звірів.
2. Дехто вважає, що Кий був перевізником з однієї сторони Дніпра на іншу. Тому на запитання: „Куди йдете?” відповідали: „На перевіз, на Київ”.

Які реальні факти могли бути основою як першої, так і другої легенди про заснування Києва? Чому в ті далекі часи існували обидві легенди?

Розв'язуючи таке завдання за допомогою історичної карти, школярі встановлюють зв'язки між існуванням в Київській Русі грех торговельних шляхів, саме: із варяг в греки, солоного та залозного, та наведеними легендами про заснування Києва. Учні вказують, що Київ виник саме на перехресті торговельних шляхів. Ймовірніше за все, Київ виник спочатку як ремісничий та торговельний центр, потім вже став центром політичним.

За допомогою історичної карти можна також встановлювати зв'язки між різними сторонами суспільного життя. Прикладом може бути використання політичної карти Європи початку ХХ ст. для характеристики приреченості плану Шліффена, розрахованого на блискавичне ведення війни Німеччиною в роки першої світової війни. Досягти поставленої мети можна за допомогою постановки такого запитання: „В чому були позитивні та негативні риси плану Шліффена?” І на завершення відзначимо, що контурні карти з історії використовуються для повторення та закріплення історичного матеріалу. В процесі навчання історії можна використовувати такі прийоми роботи з контурними картами:

- копіювання історичної карти;
- відтворення тих чи інших позначок на карті;
- нанесення на карту об'єктів в процесі виконання домашнього завдання;
- нанесення на карту об'єктів в процесі розповіді вчителя на уроці.

Лекція 10. Практичні методи навчання історії в школі. Формування у школярів історичного мислення

План

1. Самостійна пізнавальна діяльність учнів - основа створення системи історичних знань.
2. Шляхи активізації пізнавальної діяльності учнів.
3. Система проблемних методів навчання.
4. Пізнавальна діяльність учнів під час викладу вчителем навчального матеріалу.
5. Використання пізнавальних завдань під час навчання історії.

Література

- Акінфієв О. Реферат як приклад самостійної роботи // Історія в школі. - 1997. - № 8. - С. 22-23.
- Борисов С. Хронологічні завдання на уроці історії (на прикладі курсу всесвітньої історії. 8 клас) // Історія в школі. - 1998. - № 9. - С. 17-18.
- Гончарова А. И. Диспут на уроке истории // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 5. - С. 36-38.
- Климова Т. Н. Дети пишут учебник // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 5. - С. 49-53.
- Колмаков А. И. Урок - игра, урок - соревнование // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 5. - С. 38-41.
- Комаров В. Питання економічної освіти дев'ятикласників на уроках історії України (друга половина XIX ст.) // Історія в школі. - 1999 - №№ 6,7.
- Мильман А. М. Уроки по формированию экономических понятий // Преподавание истории в школе. - 2001. - № 3. - С. 55-60.
- Панфёрова Н. Н. О методах формирования учебных умений школьников // Преподавание истории в школе. - 2000. - № 3. - С. 43-46.
- Чубукова Т. Історія стародавньої Греції в завданнях та запитаннях // Історія в школі. - 2000. - № 2. - С. 22-22.

Як відомо, процес формування історичних знань школярів та розвиток їх пізнавальної самостійності в ході навчання перебувають у нерозривному зв'язку. Чим вище активність та самостійність учнів у навчанні, тим глибші та міцніші їх історичні знання. Однак вчителю історії треба мати на увазі, що далеконе завжди його зусилля внапрямку розвитку активності та самостійності учнів можуть привести до поглиблення та зміцнення історичних знань. Справа в тому, що у методиці навчання історії є такі поняття, як „активний фонд” та „пасивний фонд” історичних знань учнів. Завдання вчителя історії полягає не тільки в тому, щоб повідомляти учням певні історичні відомості, а й докладати зусиль до того, щоб учні могли використовувати свої історичні знання у найрізноманітніших ситуаціях. Досягти цього можна шляхом використання під час навчання найрізноманітніших завдань для самостійної

роботи. Застосовуючи такі завдання, вчителю історії треба пам'ятати, що в сучасній педагогічній психології є такі фундаментальні поняття, як „зона актуального розвитку” та „зона найближчого розвитку” учнів. Перше з них позначає таке становище, коли учні без допомоги вчителя можуть виконувати ті чи інші дії з навчальним матеріалом. Друге поняття стосується ситуації, коли в учнів є майже все для виконання тих чи інших дій з навчальним матеріалом, але без допомоги вчителя вони виконувати ці дії не можуть. Якщо орієнтуватися в процесі навчання лише на зону актуального розвитку, то це приведе до того, що ніякого розвитку учнів у процесі навчання не відбуватиметься або такий розвиток йтиме стихійно. В такому випадку вчитель повністю втрачає свою керівну роль в процесі навчання. З іншого боку складність завдань для самостійної роботи може виявитися настільки високою, що ці завдання опиняться за межами зони найближчого розвитку учнів. В такому разі самостійна робота учнів стає також неможливою. Таким чином, тільки врахування характерних рис таких явищ, як зона найближчого та актуального розвитку створює умови для формування системи історичних знань учнів та розвитку їх пізнавальної активності та самостійності в процесі навчання. При цьому керівна роль вчителя в процесі навчання історії полягає в тому, що він лише спрямовує пізнавальну діяльність учнів. Слід сказати, що вчитель історії повинен здійснювати свою керівну роль за будь-яких умов, у будь-якій системі навчання. Тільки це може створити належні умови для формування у учнів відповідних умінь та навиків.

Розглянемо більш докладно деякі аспекти застосування у процесі навчання практичних методів. Відомо, що учні 5-х класів характеризуються дуже слабкою підготовленістю до сприйняття та осмислення історичних текстів. Саме тому основними методичними прийомами роботи з п'ятикласниками повинні бути:

- розповідь вчителя з елементами бесіди;
- опис історичних подій з подальшим відтворенням його учнями;
- коментоване читання підручника;
- використання подійних історичних картин або відповідних ілюстрацій підручника.

Щодо останнього треба сказати, що у 5 класі під час вивчення історії ні в якому разі не можна використовувати типологічні історичні картини. Це пояснюється насамперед особливостями мислення школярів зазначеного віку. Воно, як відомо, характеризується надзвичайною конкретністю. Під час вивчення історії у 5 класі керівна роль вчителя полягає в тому, що він виділяє головне в тому матеріалі, який вивчається. Саме вчитель організовує відповідним чином увагу школярів, налашдує закріплення навчального матеріалу і т. ін. Образно кажучи, вчитель історії повинен в процесі навчання вести п'ятикласників за руку. Тільки таким чином можна успішно формувати як загальнонавчальні так і спеціально предметні уміння та навички на самому початку вивчення історії в школі. Для школярів зазначеного віку дуже важливими є такі методичні прийоми, як пригосорювання „в голос” нових

історичних термінів та переказ навчального матеріалу в логіці підручника або розповіді вчителя. Згодом школярам можна пропонувати також і завдання на перебудову навчального матеріалу, а потім - і розв'язання творчих завдань. Саме таким чином можна пов'язати між собою репродуктивну, реконструктивну та творчу пізнавальну діяльність учнів в процесі навчання.

Основними напрямками формування самостійності учнів в процесі навчання історії повинні бути такі:

- формування вміння самостійно добувати нові знання, користуючись різноманітними джерелами історичної інформації;
- формування в учнів вміння використовувати набуті історичні знання не тільки на уроці, а й в повсякденній практичній діяльності;
- формування в учнів вміння все глибше і глибше пояснювати історичні явища або процеси.

Прикладом останнього може бути пояснення учнями причин політичної роздробленості Київської Русі. Так для учнів 5 - частково 7 класів дуже характерним є суб'єктивний підхід до пояснення тих чи інших історичних явищ. Вікові ж особливості учнів 7 класу вже дозволяють розкривати економічні причини і, зокрема, роль натурального господарства в політичному роздробленні не тільки Київської Русі, а й інших держав Європи.

Взагалі ж треба сказати, що вчитель історії повинен вчити учнів використовувати набуті історичні знання в нових, нестандартних ситуаціях. Така якість знань формується в процесі їх застосування, тобто „переносу” спочатку в знайому ситуацію, потім в дещо змінену, а згодом і нову, незнайому. Саме тому дуже часто говориться про формування у школярів вміння ближнього та віддаленого переносу набутих історичних знань. Прикладом переносу знань можуть бути такі завдання:

1. Розкрийте причини скасування кріпацтва в Російській імперії.
2. Російській ліберал П.В. Павлов говорив, маючи на увазі Кримську війну, що навіть в разі поразки у війні Росія отримає величезну користь. Як розуміти ці слова?

У випадку застосування завдання 1 мовиться про використання учнями набутих історичних знань в знайомій ситуації. Іншими словами мовиться про репродуктивну пізнавальну діяльність учнів. В другому випадку йдеться вже про творчу пізнавальну діяльність учнів, оскільки учні в процесі розв'язання запропонованого завдання здійснюють вже віддалений перенос набутих історичних знань.

Надзвичайно актуальним питанням в процесі використання проблемних методів навчання історії є врахування вікових особливостей учнів, тобто особливостей мислення, пам'яті, уваги, уяви і т. ін. Крім того дуже важливе значення в процесі навчання історії має психологічний контакт вчителя та учнів. Саме завдяки такому контакту забезпечується належна взаємодія між учасниками навчально-виховного процесу. Відомо, що діяльність вчителя характеризується як викладання, а діяльність учня як учіння. Цим пояснюється те, що в дидактиці та методиці часто говорять

про так звані „бінарні“ методи навчання. Накопичений методичною наукою досвід навчання історії переконливо доводить, що повідомлення вчителем навчального матеріалу в середніх класах не повинно тривати більше, ніж 15-20 хвилин. У протилежному випадку учні швидко втомлюються і продуктивність навчальної праці різко знижується. В старших класах тривалість викладу вчителем навчального матеріалу треба поступово збільшувати. Саме завдяки збільшенню тривалості викладу навчального матеріалу треба поступово готувати учнів до уроків-лекцій.

Вчителю історії треба також мати на увазі, що по мірі накопичення учнями історичних знань йому доцільно якомога ширше спиратися на них. Саме завдяки використанню опорних знань вчитель має можливість суттєво поглибити та розширити історичні знання учнів. Відомо, що головним засобом навчання є мова і, перш за все, мова вчителя. Тому мовлення вчителя повинно бути зразком для учнів. При цьому треба врахувати ту обставину, що мова - це не тільки засіб передачі навчальної інформації, а й засіб формування мислення учнів.

Дослідження вчених-методистів переконливо доводять існування дуже тісного зв'язку між системою методів навчання історії, етапами навчально-пізнавальної діяльності та етапами уроку історії. Успішність навчання історії в школі може бути забезпечена завдяки використанню в навчанні нових методичних прийомів. Зокрема, мовиться про прийоми осмислення тих чи інших теоретичних положень на конкретному фактичному матеріалі. В протилежному випадку теоретичні знання набувають формального характеру та швидко забуваються. Разом з розвитком та вдосконаленням тих чи інших прийомів розумової діяльності будуть поглиблюватися і історичні знання учнів. Поступово, по мірі вдосконалення розумової діяльності учнів, збільшується роль у навчальному процесі схематичної наочності та різноманітних документальних матеріалів. На певному етапі навчання історії виявляється можливим „введення“ у навчальний процес нової історичної інформації у вигляді різноманітних схем, таблиць, діаграм, що вимагають аналізу, порівняння, класифікації історичних подій на основі набутих раніше історичних знань. Прикладом цього може бути таке завдання.

„Які висновки можна зробити на основі цифр, що характеризують склад робітничого класу Кривбасу за місцем їх походження в другій половині XIX ст.?

Чернігівська губернія	35,1%
Могильовська губернія	10,3%
Київська губернія	12,8%
Орловська губернія	27,2%
Курська губернія	6,4%
Інші губернії	1,2%

Чим пояснити, що більшість робітників Кривбасу походили з Чернігівської та Орловської губерній? Для того, щоб пояснити цей факт, пригадайте умови скасування кріпацтва в цих губерніях?

Треба сказати, що а методиці навчання історії існує декілька етапів роботи

з різноманітними джерелами історичної інформації:

- читання та переказ змісту того чи іншого джерела навчальної історичної інформації;
- читання джерела інформації та відповіді на запитання до нього;
- використання змісту джерела навчальної історичної інформації під час підготовки відповіді на запитання підручника або вчителя.

Взагалі ж треба сказати, що запитання вчителя або підручника відіграють дуже важливу роль у навчанні історії. Саме завдяки ним вчитель має можливість керувати пізнавальною діяльністю учнів. У підручниках історії можна виділити кілька видів запитань. Вони різняться як розташуванням, так і ролю в процесі навчання:

- запитання, які вміщуються в кінці відповідного параграфу чи розділу підручника. Їх доцільно використовувати для домашнього завдання, закріплення вивченого на уроці або при перевірці знань на наступному уроці;
- запитання, розташовані паралельно авторського тексту підручника. Вони використовуються для організації спільної розумової праці вчителя та учнів безпосередньо на уроці;
- запитання, розташовані перед викладом авторського тексту підручника. Такі запитання доцільно використовувати для активізації опорних знань учнів. Вважаємо за потрібне підкреслити ще раз, що саме завдяки різноманітним завданням та запитанням вчитель має можливість керувати пізнавальною діяльністю учнів.

Одним з ефективних прийомів формування у учнів практичних умінь та навиків є пам'ятки, тобто своєрідні плани-алгоритми. Ці пам'ятки можуть бути присвячені характеристиці певних історичних подій, історичній особі або твору мистецтва і т. ін. Умовою ефективного використання пам'яток у навчанні історії є набуття школярами певного досвіду навчальної діяльності. У протилежному випадку пам'ятки лише ускладнюють пізнавальну діяльність учнів. Однак пам'ятки не є єдино можливим способом відтворення знань учнями. Знання, як відомо, можна відтворювати в усній, письмовій або графічній формі. Зазначимо, що навіть просте відтворення знань учнями виконує дуже багато функцій. Перерахуємо лише деякі з них:

- поглиблення усвідомлення історичних знань учнів;
- просте відтворення знань учнями сприяє розвитку пам'яті, мови, мислення;
- процес відтворення знань учнями дозволяє вести облік знань та їх корекцію.

Як відомо, відтворення знань учнями може здійснюватися: а) без зміни логіки викладу навчального матеріалу у підручнику чи в розповіді вчителя; б) у формі перетворюючого відтворення, тобто зі зміною логіки вчителя або підручника. Практика свідчить, що у 5-6 класах переважна більшість учнів намагається точно відтворити навчальний матеріал в логіці підручника або вчителя. В даному випадку мова може йти лише про **репродуктивне** відтворення знань. Використовуючи ті чи інші запитання, вчитель має

можливість поступово готувати учнів до перетворюючого відтворення знань. При цьому необхідно передбачати такі запитання, які б були посилені учням. Вчителю також треба передбачити, відповідь якого учня може бути зразком для інших.

Практика навчання історії переконливо доводить, що готовність учнів до самостійної пізнавальної діяльності залежить, в основному, від двох факторів:

1. Загальний розвиток учнів.
2. Наявність опорних знань учнів.

Відомо, що у учнів 5 класів загальний рівень розвитку є недостатнім, крім того опорні знання майже відсутні. Тому такий метод навчання, як евристична бесіда, застосовується дуже рідко. Але у 6-8 класах однією з основних форм самостійної роботи учнів може бути обрана саме евристична бесіда. Завершуючи лекцію, треба сказати, що у сучасній педагогічній та методичній науці немає загально узгодженого визначення поняття „самостійна робота“. Так, відомий редажський методист Н. Г. Дайрі вважав, що самостійною пізнавальною діяльністю учнів є така діяльність, яка сприяє розвитку особистості учня. При цьому він зауважував, що така діяльність повинна здійснюватися під керівництвом вчителя. Тільки в такому випадку можна забезпечити розвиток особистості учня. Інші ж вчені заперечують цю точку зору. Вони вважають, що самостійною роботою учнів є тільки така діяльність, яка здійснюється учнем без всякої сторонньої допомоги. Але навіть при наявності певних розбіжностей в розумінні суті самостійної роботи, всі дослідники єдині в тому, що така робота повинна вести до неформального засвоєння історичних знань і, насамперед, історичних понять. Наприклад, під час опрацювання теми „Китайська революція 1910-1913 рр.“ важливо забезпечити неформальне засвоєння таких понять, як „аграрне питання“, „національна буржуазія“, „компрадорська буржуазія“ та інших.

Лекція 11. Урок історії. Його типи та побудова

План

1. Поняття уроку історії. Класифікація уроків.
2. Основні вимоги до організації уроків історії.
3. Комбінований урок, його структура та вимоги до нього.
4. Урок вивчення нового матеріалу та його побудова.
5. Урок перевірки знань школярів.
6. Урок повторювально - узагальнюючого типу.
7. Основні вимоги до взаємодії вчителя та учнів на уроці історії.

Література

Будда А. Методичні матеріали до викладання історії України в 7-му класі

(Урок „Античні міста-держави Північного Причорномор'я) // Історія в школі. - 1999. - № 10. - С. 32-35.

Войцехівський Ю. Підготовка вчителя до уроку історії на прикладі теми „Центральна та Східна Європа у IX-XI ст. // Історія в школі. - 1998. - № 7-8. - С. 48-53.

Лазукова Н. Н. Использование технологического подхода в обучении истории // Преподавание истории в школе. - 2001. - № 1. - С. 59-68.

Литвинов А. Космическое пространство урока. (Виды уроков: урок-експедиция, встреча, концерт) // Народное образование. - 1996. - № 2. - С. 84-87.

Мисан В. Характеристика уроку з пропедевтичного курсу історії: (Типи уроків) // Історія в школах України. - 2001. - № 1. - С. 26-31.

Северенюк Д. Повторювально узагальнюючий урок з теми „Давня історія України” і „ Київська Русь” // Історія в школі. - 1999. - № 8-9. - С. 41-43.

Урок - це така форма організації навчання історії, яка має на меті засвоєння учнями завершеної порції навчального матеріалу протягом певного відрізка часу. При цьому засвоєння навчального матеріалу на уроці відбувається в процесі взаємодії вчителя та учнів. Доволі складною є проблема типологізації уроків історії. В методичній літературі існує декілька точок зору на проблему типологізації уроків історії. Деякі автори пропонують класифікувати уроки історії за змістом того матеріалу, який вивчається на уроці. Інші ж пропонують класифікувати уроки за методичною метою. Існує також пропозиція про класифікацію уроків історії за методами навчання. Однак найбільш поширеною на сьогоднішній день є класифікація уроків історії за етапами засвоєння знань учнями. Це такі уроки як:

- урок вивчення нового матеріалу;
- комбінований урок;
- урок перевірки знань учнів;
- повторювально-узагальнюючий урок.

Існує також і дещо інша класифікація уроків. Вона свого часу була запропонована Б. П. Єсіповим. Він зокрема виділив такі типи уроків, як:

- комбінований урок;
- урок вивчення нового матеріалу;
- урок закріплення знань;
- повторювально-узагальнюючий урок;
- вступний урок.

Плануючи той чи інший урок історії, треба обов'язково чітко уявляти собі його структуру. Під структурою уроку розуміють послідовність етапів опрацювання навчального матеріалу. Треба сказати, що методична побудова уроку історії в значній мірі визначається особливостями того навчального матеріалу, який вивчається на уроці. Саме тому методисти доводять, основою методики уроку історії є його зміст. При цьому під змістом уроку розуміють не тільки певні факти й історичні поняття, а й способи розумової діяльності учнів. Хоча зміст історичного матеріалу - це не

єдиний фактор, що визначає методичну побудову уроку. Вибір методичної структури уроку залежить також і від багатьох інших факторів. Серед них слід назвати такі:

- цілі, які ставить перед собою вчитель історії;
- загальний рівень розвитку учнів;
- наявність у школярів опорних знань та умінь;
- можливість використання тих чи інших засобів навчання, в тому числі і технічних та інше.

Врахування всього цього і дозволяє в кінцевому випадку визначити тип кожного конкретного уроку історії. Готуючись до уроку історії, кожен вчитель повинен чітко визначити тему уроку. Вона повинна співпадати з програмою, хоча і може дослівно її не повторювати. Далі вчителю історії необхідно визначити мету уроку. Остання повинна складатися з трьох складових частин: навчальної, розвиваючої та виховної мети. Лише після цього вчитель історії вказує в конспекті уроку його тип, визначає методи його проведення із зазначенням конкретних прийомів. Вчитель історії також вказує всі необхідні засоби навчання, тобто обладнання уроку (карти, схеми, таблиці, картини). Лише після цього визначається структура уроку із зазначенням послідовності його елементів. Якщо мовиться про комбінований урок, то вчитель повинен спочатку приділити належну увагу такому його елементу, як перевірка знань учнів. При цьому вчителю треба обов'язково визначити ті питання, які будуть використовуватися під час опитування. Далі вчителю необхідно спланувати такий етап уроку, як етап вивчення нового матеріалу. Завершенням комбінованого уроку є такий етап, як закріплення вивченого. Відповідним чином, такі типи уроків, як урок вивчення нового матеріалу або повторювально-узагальнюючий характеризуються відсутністю того чи іншого елемента. Так, наприклад на повторювально-узагальнюючому уроці повністю відсутній етап вивчення нового матеріалу. А вивчення нового матеріалу на уроці відповідного типу повністю займає весь урок. В той же час вивчення нового матеріалу на уроці комбінованого типу повинно тривати 15-25 хвилин в залежності від рівня підготовленості учнів.

Згідно до сучасних вимог, урок історії повинен бути побудований таким чином, щоб максимально сприяти осмисленню навчального матеріалу. Для цього можна використовувати найрізноманітніші проблемні завдання. Такі завдання можна використовувати на будь-якому етапі року: на початку уроку, по ходу вивчення нового матеріалу, на завершальному етапі уроку. Кожний урок історії дуже тісно пов'язаний як з попередніми уроками, так і з наступним. Тому вчителю історії необхідно здійснювати тематичне планування. Це допоможе вчителю історії визначити систему уроків в межах всієї теми. В практиці навчання історії дуже важливим є співвідношення між текстом підручника та повідомленням вчителем навчального матеріалу. Ні в якому разі повідомлення вчителем навчального матеріалу не повинно ні повністю співпадати, ні повністю різнитися з текстом підручника. Це саме собою зрозуміло, але співвідношення між повідомленням вчителя та

тестом підручника повинно бути різним в різних класах. Існує певна загальна закономірність з цього питання. Чим старше учні, тим менше повідомлення вчителя повинно співпадати з підручником. Але у будь-якому разі, готуючись до уроку, вчителю історії слід подумати над тим, щоб урок історії мав, так би мовити, сюжетну лінію, гобго стрижень. Це значно полегшує засвоєння учнями навчального матеріалу. Обов'язковою умовою проведення уроку історії є прийнятний темп співпраці вчителя та учнів. В сучасній методиці навчання історії мовиться про орієнтацію вчителя на так званого середнього учня. Тому і темп ведення уроку історії повинен бути „середнім“. Хоча кожен вчитель розуміє це по-своєму.

Розпочинаючи урок, вчитель обов'язково повідомляє учням його тему, навчальну та розвивальну мету. Учні повинні чітко уявляти собі, **що** вони повинні вивчати на уроці і **чому** повинні навчитися. При цьому треба мати на увазі, що виховна мета учням не повідомляється. В протилежному випадку виховний потенціал уроку може бути повністю втрачений і результати уроку виявляться протилежними задуму вчителя. В разі проведення комбінованого уроку наступним етапом його повинно бути опитування учнів за раніше вивченим матеріалом. При цьому слід мати на увазі, що перевірка знань учнів повинна бути організована таким чином, щоб сприяти подальшому формуванню історичних знань. Найкращі умови для засвоєння нового матеріалу виникають тоді, коли в процесі опитування створюється, так званий, логічний перехід до опанування нового матеріалу. Це можливе не завжди, а лише тоді, коли між тим матеріалом, який перевіряється, та тим, що буде вивчатися, існує логічний зв'язок. В цьому випадку відбувається суттєве поглиблення як раніше вивченого матеріалу, так і нового.

Під час повідомлення нового матеріалу вчитель повинен вирішувати два дуже важливих завдання:

- послідовно викладати новий навчальний матеріал.
- організовувати активну пізнавальну діяльність учнів.

При цьому слід мати на увазі, що мети уроку можна досягти лише тоді, коли вона буде сформульована у формі конкретного пізнавального завдання, зрозумілого учням. Школярі повинні усвідомити, що саме це завдання вони будуть вирішувати на уроці в процесі спільної пізнавальної діяльності разом з вчителем. В методичній науці існує загальне правило. **Не можна вважати ефективним той урок історії, по завершенні якого вчитель не уявляє собі його результатів.** Що ж стосується закріплення вивченого на уроці, то цей етап навчання є обов'язковим для всіх типів уроку історії. При цьому відзначимо, що закріплення може здійснюватися різними шляхами та в різній формі. Його можна проводити або у формі бесіди з учнями протягом всього уроку, або у формі відповідей на запитання вчителя в кінці його.

Домашнє завдання може бути запропоноване учням або перед повідомленням вчителем нового матеріалу, або в кінці уроку після закріплення. Обидва варіанти мають як позитивні аспекти, так і негативні. Розглянемо випадок, коли домашнє завдання пропонується учням на самому початку

уроку. В такому разі вчитель має можливість створити для школярів, так звану, цільову установку. Учні під час вивчення нового матеріалу звертатимуть увагу перш за все на той матеріал, який потрібен для виконання домашнього завдання. Отже саме цей матеріал буде перевірятися вчителем на наступному уроці. Але в такому випадку частина навчального матеріалу буде втрачена, оскільки учні просто не звертатимуть на нього увагу. Запобігти цьому можна в тому випадку, якщо пропонувати домашнє завдання в кінці уроку. Але в такому разі ніякої цільової установки для учнів не виникає. Це приведе до розсіювання уваги школярів та зниження глибини засвоєння навчального матеріалу. Крім того, вчителю може просто не вистачити часу для роз'яснення суті і способів виконання домашнього завдання. І на завершення треба сказати, що сучасний урок історії - це синтез наукових основ навчання та педагогічної майстерності вчителя.

Лекція 12. Методика формування історичних знань учнів під час вивчення нового матеріалу

План

1. Особливості пізнавальної діяльності учнів під час вивчення історії.
2. Керівна роль вчителя на уроці історії.
3. Образ, слово та умовний знак під час вивчення нового матеріалу.
4. Поняття про джерела історичних знань учнів.
5. Етапи формування історичних знань учнів.
6. Методика активізації пізнавальної діяльності учнів.

Література

- Комаров В. Економічна освіта дев'ятикласників на уроках вітчизняної історії кінця XIX - початку XX ст. // Історія в школі. - 1999. - №12. - С. 18-21.
- Ломако Л. І., Момот Л. А. Оцінна діяльність учнів в процесі вивчення історії // Педагогіка і психологія. - 1994. - № 3. - С. 50-58.
- Мороз П. Особливості вивчення біографій історичних діячів (6-7 кл.) // Історія в школі. - 1997. - № 1-2. - С. 17-18.
- Тесленко Т. Нетрадиційні уроки в процесі навчання історії // Історія в школі. - 1999. - № 12. - С. 25-27.
- Чипликян И. Я. Формирование знаний о христианской церкви в курсе истории средних веков (6 класс) // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 4. - С. 26-32.
- Шалагінова О., Шалагінов Б. Історія стародавнього світу як частина духовного світу учнів // Історія в школах України. - 2000. - № 1.
- Шимановський М. Велика Французька революція: Блоки тестових завдань з історії // Історія України. - 1998. - № 3.
- Шимановський М. Об'єднання Італії (Тестова перевірка знань) // Історія в

Як відомо, навчальна та наукова діяльність мають те спільне, що це види пізнавальної діяльності. Але вони мають і достатньо специфічних рис. Так навчально-пізнавальна діяльність порівняно з науковою здійснюється за доволі короткий проміжок часу. Вона відбувається на основі ретельно відібраних та адаптованих фактів. Крім того, навчально-пізнавальна діяльність керована вчителем. В той же час науково-пізнавальна діяльність є самокерованою, оскільки вона спрямовується безпосередньо вченим. Ця діяльність має на меті опрацювання всіх можливих фактів та зв'язків між ними. Саме тому глибина історичних знань учнів багато в чому залежить від тих способів та методичних прийомів, які застосовує вчитель. Керівна роль вчителя у навчанні історії полягає в тому що:

- вчитель забезпечує учнів джерелами історичних знань;
- створює відповідний психологічний настрій у учнів;
- безпосередньо організовує опрацювання учнями навчального матеріалу;
- керує розумовою діяльністю учнів;
- організовує закріплення навчального матеріалу;
- здійснює корекцію результатів навчання.

При цьому вчителю історії треба мати на увазі, що успішне формування історичних знань можливе лише за умови встановлення зв'язків між раніше засвоєними та новими знаннями. Однією з найважливіших умов глибокого засвоєння учнями історичних знань є створення вчителем в процесі навчання відповідних історичних образів. Такі образи необхідно створювати під час вивчення нових історичних фактів, характеристики діяльності видатних історичних діячів чи типологічних образів представників певної історичної епохи. Вчителю треба пам'ятати, що роль історичних образів надзвичайно велика в середніх класах. В старших же класах значно збільшується роль схематичної наочності. Відповідним чином можна вести мову про визначну роль зображувальних образів в середніх класах та абстрактних образів в старших класах. При цьому не слід забувати, що слово вчителя завжди є більш інформативним, ніж будь-яка наочність. При цьому мова в процесі навчання є не тільки способом передачі навчальної інформації, а й є способом мислення. **Як мова вчителя є зразком мовлення для учнів, так і мислення вчителя є зразком мислення для школярів.** За допомогою слова вчитель може створювати в свідомості учнів відповідні зорові образи. Але це можливе лише за умови, що в свідомості учнів вже існують певні уявлення.

У сучасній методиці навчання історії існують певні вимоги щодо мови вчителя.

- Темп мовлення повинен орієнтуватися на так званого "середнього" учня.
- Правильність та чіткість вимови.
- Вміння робити паузи та ставити питання, в тому числі і риторичні.

Джерелами навчальної історичної інформації для учнів найчастіше є люди (насамперед вчитель історії), підручники, навчальні посібники та різноманітні допоміжні засоби навчання. Вчителю історії треба розрізнати

такі поняття як „історичні джерела” та „джерела історичних знань” учнів. Під історичними джерелами розуміють історичні різноманітні документи. Їх ще називають першоджерелами. Джерелами історичних знань учнів називають все те, що використовується для організації навчання історії. В сучасній методиці навчання історії джерела історичних знань учнів розподіляються на три великих групи:

- документальні джерела;
- джерела, які містять навчальну історичну інформацію в адаптованому вигляді;
- твори мистецтва.

В свою чергу твори мистецтва також розділяються на дві великих групи:

- твори мистецтва, написані у відповідну історичну епоху.
- твори мистецтва, створені у більш пізні часи.

Перші з них відбивають історичну свідомість тієї епохи, коли вони були створені. А другі - історичну свідомість більш пізнього часу, а точніше - розуміння представниками більш пізнього часу тих чи інших історичних подій минулого. Основу навчання історії складають такі джерела історичних знань учнів, які містять навчальну історичну інформацію в адаптованому вигляді. Саме такі джерела навчальної історичної інформації забезпечують найбільш глибоке засвоєння історичних знань школярами.

Підготовка учнів до засвоєння нового матеріалу. Починаючи урок, вчителю початківцю треба знати, що суттєве значення для опрацювання учнями навчального матеріалу має організаційний момент уроку. Однак не менше значення має підготовка учнів до сприйняття нового матеріалу. При цьому слід звернути увагу на такі важливі обставини:

- обов'язково оголошувати учням цілі уроку (крім виховної). Це необхідно для того, щоб учні знали: що і для чого ви вивчатимуть на уроці;
- учні повинні також усвідомити, якими саме способами розумової діяльності вони повинні оволодіти;
- вчитель повинен систематично протягом всього уроку актуалізувати опорні знання учнів.

Підготовка учнів до опанування нового матеріалу повинна мати систематичний характер і здійснюватися протягом вивчення всього курсу, його окремих тем та уроків. Як правило, вивчення того чи іншого курсу або теми починається вступним уроком. Проводячи такі уроки, доцільно поряд з викладом нового матеріалу постійно актуалізувати раніше засвоєні учнями історичні знання. Прикладом такого уроку може бути урок на тему „Світ на початку нового часу” (8 клас). Під час цього уроку доцільно використовувати текстову порівняльну таблицю. Вона заповнюється протягом всього уроку.

Порівняння феодалізму та капіталістичного суспільств

Характерні ознаки	Феодалізм	Капіталізм
1. Основні класи суспільства		
2. Хто володів землею або підприємствами		
3. Хто безпосередньо працював		
4. Чи мали працівники особисту свободу		
5. Характер знарядь праці		

Після завершення складання таблиці на уроці обов'язково повинна відбутися евристична бесіда між вчителем та учнями. Як правило, вступний урок до того чи іншого курсу історії може бути також і уроком повторювально-узагальнюючим. Значно важче це зробити на вступному уроці до тієї чи іншої теми певного курсу. Готуючи учнів до вивчення нового матеріалу, особливу увагу треба приділити зв'язкам нового матеріалу з раніше вивченим. Відбираючи фактичний матеріал до уроку, вчителю треба, перш за все звертати увагу на ту інформацію, яка сприяє формуванню світоглядних ідей. Крім того, вчителю треба так спланувати урок, щоб уникнути перевантаження учнів фактологічним матеріалом. В методичці існує загальне правило: програма з історії відповідає на питання „що вивчати“, а підручник - „в якому обсязі“. Викладаючи новий матеріал, вчитель історії повинен дотримуватися логіки підручника. Це особливо важливо у середніх класах. У прогнізному випадку може виникнути ситуація значного перевантаження учнів. Глибоко роз'яснювати на уроці треба тільки ті факти та поняття, які мають суттєве значення для засвоєння всього матеріалу уроку. Другорядні факти можна наводити лише як ілюстративний матеріал. В методичній науці існують певні вимоги до викладу навчального матеріалу вчителем. Він повинен достатньо чітко викладати навчальний матеріал. Мова вчителя повинна мати середній темп та бути чітко розділена на змістовні частини за допомогою пауз та риторичних запитань. Найбільш важливі положення необхідно виділяти за допомогою інтонації голосу, повторювати два-три рази, а в разі необхідності і записувати на дошці. Фрази вчителя під час пояснення навчального матеріалу повинні бути короткими, без складних конструкцій. Мова повинна бути емоційно виразною. Існують такі прийоми усного повідомлення навчального матеріалу на уроці історії:

- розповідь (оповідання);
- опис;
- характеристика;
- роз'яснення.

Що стосується роз'яснення, то воно завжди повинно бути проблемним, інакше учні засвоюватимуть незрозуміле суто формально. При цьому слід мати на увазі, що ту чи іншу проблему вчителю, як правило, треба ставити

самому та привертати до неї увагу учнів. Але буває і така ситуація, що проблемна ситуація виникає на уроці і сама по собі. Така проблема може бути розв'язана або в процесі евристичної бесіди між вчителем та учнями, або в процесі роз'яснення вчителя. Слід мати на увазі, що темп мовлення вчителя під час роз'яснення в значній мірі залежить від складності того навчального матеріалу, який роз'яснюється. Чим складніше питання, тим повільніше мусить бути мова вчителя. При цьому вчителю історії треба знати, що використання на уроці проблемних методів навчання потребує значно більше навчального часу, ніж повідомлення навчального матеріалу в „готовому” вигляді. Але без використання проблемних методів неможливе засвоєння досвіду розумової діяльності взагалі. Застосовуючи проблемні методи навчання вчителю історії треба чітко розрізняти такі фундаментальні поняття методики навчання історії, як складність пізнавальних завдань та трудність їх розв'язання. Складність історичного матеріалу - це категорія об'єктивна. Вона не залежить від особливостей та рівня розвитку пізнавальної діяльності учнів. Трудність же засвоєння історичного матеріалу - це категорія суб'єктивна. Вона залежить від рівня підготовленості учнів до пізнавальної діяльності. Остання виражається в здатності учнів самостійно поповнювати свої знання та формувати відповідні уміння та навички. Трудність навчального матеріалу можна як збільшувати, так і зменшувати, якщо організувати його засвоєння в формі евристичної бесіди. Вихідним пунктом такої бесіди завжди є проблемна ситуація. В процесі її розв'язку вчитель повинен поступово підводити учнів до відповідного висновку за допомогою заздалегідь продуманої системи запитань. Евристична бесіда має досить чітку лінію розвитку. Це постановка проблеми вчителем; усвідомлення (вірне або невірне) проблеми учнями; система запитань, за допомогою яких вчитель скеровує пізнавальну діяльність учнів; перевірка правильності розв'язання проблеми. Кожному вчителю історії треба пам'ятати слова відомого німецького педагога ХІХ ст. Адольфа Дистервега про те, що поганий вчитель лише повідомляє учням істину, хороший же вчить її знаходити.

Готуючись до евристичної бесіди вчитель повинен:

- продумати результат співбесіди, тобто ті висновки до яких підвести учнів;
- ретельно продумати систему запитань для самої співбесіди;
- продумати чітку логіку проведення самої співбесіди.

Прикладом такої евристичної бесіди може бути обговорення на одному з уроків всесвітньої історії у 9 класі висловлювання А. І. Герцена про те, що декабристам на Сенатському майдані не вистачило народу.

Лекція 13. Повторення вивченого матеріалу. Перевірка та облік знань учнів

План

1. Завдання та методика перевірки знань учнів.

2. Форми та методи перевірки знань учнів.
3. Діяльність вчителя в ході перевірки знань учнів.

Література

- Акопова Л. И., Ястребова С. А. Внутрискольный контроль по истории // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 3. - С. 10-18.
- Баханов К. Облік індивідуальних досягнень учнів у навчанні історії // Історія в школах України. - 1999. - № 2. - С. 25-28.
- Клименко М. Методи перевірки знань учнів на уроках історії // Історія України. - 1999. - № 12.
- Кузьмина Э. М., Набатова О. В. Из опыта тестовой проверки знаний // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 5. - С. 34-36.
- Пастушенко Р. Тематичний облік знань учнів з історії // Історія України. - 2000. - № 5.
- Попова Л. Як перевірити знання учнів з історії України [тести] // Історія України. - 1998. - № 8.

Треба сказати, що перевірка результатів навчання - обов'язкова умова ефективності навчання історії. Вона необхідна перш за все самим учням. Перевірка знань дозволяє учням значно поглибити свої знання з історії. Необхідна вона і вчителю. Останнім вона дозволяє скласти уявлення про результати своєї праці. Крім того, перевірка знань потрібна як авторам шкільних програм, так і авторам шкільних підручників та методичних посібників. Важливість перевірки знань полягає ще і в тому, що це не тільки спосіб перевірки навчальної роботи учнів, а й спосіб ефективного керівництва нею. Вчителю слід мати на увазі, що учні завжди опановують матеріал так, як здійснюється його перевірка вчителем. Таким чином, завдання та запитання, які використовуються під час перевірки знань, є способом управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів. Під час перевірки знань учні не тільки поглиблюють знання, а й розвивають мову і мислення. Вчитель же, спираючись на дані перевірки знань учнів, має можливість вдосконалювати свою педагогічну майстерність, тобто викладацьку діяльність.

Найважливішими умовами перевірки знань учнів є такі:

- систематичність перевірки знань учнів;
- охоплення перевіркою всіх найважливіших елементів змісту історичної освіти;
- використання як поточної перевірки знань, так і підсумкової (тематичної, семестрової, річної, екзаменаційної);
- використання різноманітних форм, методів та засобів перевірки знань учнів;
- аргументованість оцінок.

В методиці навчання історії існують досить чіткі вимоги до знань та умінь школярів.

В основі перевірки знань учнів повинні бути ті знання, уміння та навички, які передбачені навчальною програмою та закладені в підручники.

Перевіряти треба такі якості знань учнів, як усвідомленість, глибина, оперативність та міцність.

Перевіряючи знання учнів, вчитель історії повинен знати, що існують два види формалізму в знаннях:

- Учні знають певну суму фактів, але не можуть зробити належні узагальнення та висновки.
- Учні знають загальні положення на рівні гасел, але не можуть довести їх відповідними фактами.

Таким чином, в обох випадках відсутня така якість знань, як усвідомленість. Вона означає, зокрема, що школярі повинні вміти виділяти у навчальному матеріалі головне, встановлювати зв'язки нового матеріалу з раніше вивченим. Чим вище ступінь систематизації навчального матеріалу, тим більше глибина та міцність знань школярів. При цьому треба мати на увазі, що існують досить суворі зв'язки між формами та видами перевірки знань учнів та якістю знань, а також особливостями того навчального матеріалу, який перевіряється, та видами пам'яті учнів. Відомо, що користуватися учні можуть міцно засвоєними знаннями. На міцність знань школярів суттєво впливають їх осмисленість та глибина. Відомо, що в основі навчання історії лежить вивчення фактичного матеріалу. Саме факти є первинними в системі історичних знань учнів. На основі фактів формуються історичні поняття. Але всі факти у навчанні історії поділяються на основні та другорядні. **Перевіряються лише основні факти.** Другорядні факти не перевіряються, оскільки вони мають ілюстративний характер. Психологічною наукою встановлено, що навчальний матеріал швидко забувається учнями. Саме тому існують різні види перевірки знань школярів. Методичною наукою встановлено, що відразу ж після завершення уроку в пам'яті учнів зберігається лише 50% навчального матеріалу. Чим більше проміжок часу між опануванням навчального матеріалу та його поточною перевіркою, тим більша частка навчального матеріалу забувається учнями. Тому міцність історичних знань учнів перевіряється методом **відстроченої перевірки.**

Перевірка знань учнів може здійснюватися на самих різних рівнях: від рівня простого відтворення знань учнями без будь-яких змін до творчої перевірки в процесі виконання відповідного творчого завдання. Одже, на певному етапі розвитку розумової діяльності учнів репродуктивне відтворення знань повинно переходити в перетворююче, тобто реконструктивне. Така перевірка знань учнів передбачає вже використання їх учнями в іншій, ніж у підручнику або розповіді вчителя логіці. Найвищим рівнем сформованості знань учнів є вміння самостійно розв'язувати найрізноманітніші творчі завдання.

Перевірка знань учнів може здійснюватися як письмово, так і усно, як у вигляді розгорнутої відповіді, так і форми складання плану, конспекту, тез, роботи з контурною картою. Важливою рисою перевірки знань учнів є її обов'язковість, без цього важко оцінити міцність та глибину знань учнів. При цьому поточна перевірка знань учнів у вигляді опитування

на кожному уроці у середніх класах є обов'язковою. В старших класах опитування можна здійснювати за матеріалами двох-трьох уроків або всієї теми. Зазвичай для перевірки знань відводиться перша частина уроку. Однак перевірка знань може мати місце і в процесі вивчення нового матеріалу шляхом встановлення зв'язків нового матеріалу з раніше вивченим. В сучасній методиці навчання історії існують декілька видів опитування учнів:

- усна розгорнута відповідь біля дошки;
- письмові та графічні роботи на дошці;
- фронтальні письмові та графічні роботи.

Кожний з видів перевірки знань учнів має як позитивні, так і негативні риси. Тому в практичній діяльності вчителя здійснюється об'єднання різних форм та методів перевірки знань учнів. Прикладом може бути усна розгорнута відповідь одного учня біля дошки та письмові або графічні роботи кількох інших учнів на дошці. В такому разі після завершення розгорнутої відповіді біля дошки обов'язково перевіряються письмові завдання інших учнів. Однак існують такі типи уроків, які повністю присвячуються перевірці знань учнів. Треба мати також на увазі, що оцінювати знання учнів треба якомога частіше. В практиці навчання історії в школі застосовується також так званий, **поурочний бал**, тобто оцінка роботи того чи іншого учня протягом всього уроку. Існують дві форми перевірки знань учнів:

1. Оцінювальні судження вчителя.
2. Облік знань учнів в балах, які виставляються в класний журнал.

При цьому слід зауважити, що повна розгорнута відповідь учня оцінюється в балах, а коротка відповідь з місця оцінюється відповідним судженням вчителя. При цьому за декілька коротких відповідей з місця поурочний бал може бути виставлений і в класний журнал. Відповідна оцінка учневі може бути виставлена в класний журнал і за роботу під час вивчення та закріплення нового матеріалу. Однак, треба мати на увазі, що за роботу над новим матеріалом учневі виставляються лише достатні та високі бали. Треба взяти собі за правило, що тематичні, семестрові та річні оцінки не можуть бути виставлені по одній часто випадковій оцінці. Підсумкова оцінка не може бути також виставлена як певний середній бал поточних оцінок. Оцінюючи знання учня, вчитель повинен мати на увазі, що не можна переривати учня під час усної розгорнутої відповіді. Винятком є лише ті випадки, коли учень відповідає явно не по суті.

Лекція 14. Лекції, семінарські заняття з історії в старших класах. Екскурсі, уроки в музеї. Факультативи

План

1. Характеристика лекційно-семінарської системи навчання історії.
2. Шкільна лекція та вимоги до неї.

3. Шкільний семінар та методика його проведення.
4. Навчальна екскурсія та урок історії в музеї.

Література

- Злобин Г. В., Румынина В. В. Традиции и новаторство в политике Н. С. Хрущёв: Семинар-диспут // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 3. - С. 41-48.
- Игошева Н. А. Россия неповная: Урок лекция в IX классе // Преподавание истории в школе. - 2000. - № 1. - С. 25-31.
- Клименко А. В. Лекции и семинары в преподавании истории и права // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 3. - С. 23-27.
- Кузьменко О. Урок-семинар // Історія в школах України. - 2001. - № 2. - С. 29-32.
- Румынина В. В. Японская цивилизация: Урок-семинар // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 3. - С. 49-53.

Лекція в шкільному курсі історії - цілісний виклад вчителем того навчального матеріалу, який зазвичай розраховується на декілька уроків. Шкільну лекцію доцільно проводити тоді, коли вчителю потрібно ввести учнів в цілне розуміння доволі значного за обсягом навчального та складного матеріалу.

В шкільній лекції можна використовувати всі види та прийоми усного викладу навчального матеріалу. Однак, лекції різного типу характеризуються переважанням того чи іншого методу навчання. Так, інформаційні лекції характеризуються переважанням розповіді чи опису, лекції повторювально-узагальнюючого типу - переважанням евристичної бесіди чи роз'яснення. Незалежно від характеру шкільної лекції, вона обов'язково повинна мати на меті підвищення теоретичного рівня знань учнів з тієї чи іншої теми.

Треба сказати, що така дуже важлива форма навчання, як лекція можлива тільки в старших класах. Крім того, лекція можлива також за умови відповідної підготовленості учнів. Готувати учнів до такої форми занять з історії, як шкільна лекція, вчителю історії потрібно вже в середніх класах. З цією метою треба поступово збільшувати тривалість монологічного викладу навчального матеріалу та крок за кроком підвищувати теоретичний рівень викладання навчального матеріалу. Крім того, учнів треба поступово вчити робити короткі записи у формі тез або конспектів. В методичній науці розроблені доволі чіткі вимоги щодо організації та проведення лекції:

- чіткий розподіл матеріалу на частини та виділення кожної частини за допомогою відповідного пункту плану;
- виділення під час лекції найбільш важливих висновків та положень за допомогою повторів та інтонації голосу;
- вчителю необхідно під час лекції робити відповідні паузи для того, щоб учні під час лекції встигали робити в зошитах всі

необхідні записи;

- постійно сприяти концентрації уваги школярів шляхом постановки ригоричних питань чи завдяки організації евристичної бесіди.

Ще однією дуже важливою формою навчання історії в старших класах є шкільний семінар. Семінар - це така форма навчання історії, яка дозволяє найбільш ефективно формувати навички самостійної роботи учнів з історії. Шкільний семінар має цілу низку характерних ознак:

- поглиблене вивчення школярами наукової та науково-популярної літератури та завчасна підготовка повідомлень з теми семінару;
- колективний аналіз заздалегідь підготовлених учнями доповідей;
- обговорення учнівських доповідей.

На семінарі обов'язково повинні бути представлені різні точки зору на одні і ті ж питання.

Під час семінару школярі обов'язково повинні:

- здобувати нові знання;
- закріплювати та поглиблювати раніше здобуті знання;
- вдосконалювати як загально навчальні, так і спеціально предметні уміння та навички;
- розвивати історичне мислення;
- аргументовано та толерантно захищати свою позицію.

Семінар як форма навчання історії в старших класах повинен вирішувати таку завдання:

- сприяти узагальненню великого обсягу навчального матеріалу з так званих наскрізних проблем курсу;
- систематизувати та поглиблювати знання учнів з обраної теми;
- вивчати новий матеріал за умови відповідної підготовленості учнів;
- поглиблювати уміння самостійної роботи школярів;

Щодо організації та проведення шкільного семінару існують певні методичні вимоги. Крім того, існують кілька видів шкільного семінару:

- обговорення заздалегідь підготовлених вчителем питань без завчасно підготовлених повідомлень учнів;
- обговорення повідомлень учнів;
- семінар-диспут.

Обираючи тему шкільного семінару, вчитель повинен дотримуватися певних методичних умов:

- співвідношення раніше вивченого та нового матеріалу;
- семінар доцільно проводити або в середині, або в кінці вивчення певної теми курсу;
- навчальний матеріал семінару повинен бути потужним для учнів;

- можливість забезпечення необхідною літературою всіх учасників семінару;
- належний рівень сформованості у школярів умінь та навиків самостійної роботи з історичною інформацією.

В ході семінару вчитель повинен залучати для обговорення тих чи інших питань якомога більше учнів. Семінару обов'язково повинна передувати шкільна лекція з відповідної теми. Для підготовки кожного питання семінару обов'язково треба призначати кількох учнів. Це пояснюється тим, що підготовка до семінару пов'язана з додатковим навчальним навантаженням на школярів. Існують також чіткі методичні умови підготовки та проведення шкільного семінару:

- обов'язково за 2-3 тижні необхідно повідомити учням тему та зміст майбутнього семінару;
- завчасно повідомити школярам план семінару та список рекомендованої літератури;
- планувати такий обсяг навчального матеріалу, який можна опрацювати протягом одного уроку.

План семінару повинен складатися з 3-5 питань на одне заняття. Надзвичайно важливе значення має ретельна підготовка самих школярів до семінарського заняття. При цьому консультації вчителя мають вирішальне значення. Треба також мати на увазі, що дискусією на семінарі треба вміло керувати. В процесі самої дискусії вчителю треба поступово підводити учнів до необхідних висновків. Саме в цьому полягає керівна роль та методична майстерність вчителя під час проведення семінару. Можна навести орієнтовний план семінарського заняття з всесвітньої історії, присвяченого революції 1905-1907 рр. в Росії.

План

1. *Причини, характер, завдання та рушійні сили революції.*
2. *Основні події революції.*
3. *Маніфест 17 жовтня 1905 р. - момент рівноваги сил революції та самодержавства.*
4. *Причини поразки та історичне значення революції.*

Під час проведення семінару вчителю потрібно поступово підвести учнів до розуміння того, що головною причиною революції в Росії був конфлікт між капіталістичними продуктивними силами суспільства та феодалними суспільними відносинами. Звідси випливає і головне завдання революції, а саме: розв'язання аграрного питання на користь селянства. В ході семінару вчителю треба звернути увагу на те, що головним політичним питанням революції є питання про владу. В ході революції саме це питання не було вирішене на користь революційних сил. В результаті революція потерпіла поразку.

Екскурсія - це така форма навчання історії, яка дозволяє спостерігати історичні об'єкти в природному середовищі, на виставці або в музеї. Стільним у екскурсії та уроку історії є те, що вони мають на меті розвиток історичних

уявленнь та здібностей учнів. Винятково важливу роль під час екскурсії відіграє наочність. Без неї немає і самої екскурсії. Екскурсії бувають навчальні та позанавчальні. Навчальні екскурсії завжди проводяться за певним розділом програми з історії. Такі екскурсії до певної міри можуть замінити урок історії. Навчальні екскурсії є обов'язковими. Відповідним чином позанавчальні екскурсії характеризуються протилежними рисами.

Урок в музеї. По суті він мало чим відрізняється від звичайного уроку історії. Головною умовою проведення уроку в музеї є наявність відповідних експозицій. Вони відіграють роль наочності та дозволяють значно „оживити“ навчальний матеріал. Проводити як екскурсію, так і урок в музеї може або вчитель, або екскурсовод. Готуючись до проведення уроку в музеї або до екскурсії, треба чітко визначити тему, методи, місце та час їх проведення. Крім того, перед школярами треба поставити чіткі завдання та перевірити їх виконання після завершення уроку або екскурсії.

Ще однією формою навчання історії є **факультативи**. Факультативи, як організаційна форма навчання історії існують з 1960 р. Завдання факультативів - поглиблювати знання учнів з окремих тем та розділів шкільної програми та готувати школярів до самоосвіти. Таким чином, факультативи тісно пов'язані зі шкільним курсом історії та їх зміст визначається спеціальними програмами. Методичною умовою проведення факультативних занять є випереджаюче вивчення відповідних тем шкільного курсу історії. Це робиться для того, щоб учні мали відповідні опорні знання з тематики факультативу. Такий підхід дозволяє значно підвищити самостійність учнів на факультативних заняттях. Слід мати на увазі, що одним з завдань факультативу є формування у школярів інтересу до історичної науки. Факультативні заняття значно поглиблюють знання учнів, розширяють обсяг фактичного матеріалу, розкривають більш глибоко суть тих чи інших історичних подій або явищ, знайомлять учнів з методами наукових історичних досліджень. Факультативні заняття повинні мати чітке планування та складатися з декількох етапів:

1 етап - вивчення певної теми чи частини теми в процесі лекції вчителя;

2 етап - самостійна робота учнів над тими питаннями, які будуть обговорюватися;

3 етап - семінарське заняття за наслідками самостійної роботи учнів.

При цьому все-таки слід мати на увазі, що основною формою факультативних занять є семінари.

Лекція 15. Виховання учнів у процесі навчання історії

План

1. Мета і завдання виховання учнів в процесі навчання історії.
2. Питання розумового виховання, як усвідомлення закономірностей суспільно-історичного розвитку.
3. Моральне виховання учнів у процесі навчання історії.

4. Патріотичне виховання учнів у шкільному курсі історії.
5. Естетичне виховання на уроках історії.

Література

- Бувлінський Л. Творча спадщина Т. Г. Шевченка на уроках історії України // Історія в школі. - 1997. - № 1-2. - С. 25-26.
- Литвин С. Формування національної свідомості учнів у процесі вивчення доби національно-визвольних змагань 1917 - 1921 років // Історія в школах України. - 2000. - № 3. - С. 20-22.
- Методичні рекомендації про вшанування пам'яті голодомору в Україні 1932-1933 років // Історія України. - 1998. - № 46.
- Сотниченко В. Виховання толерантності на уроках історії (Основні правила проведення уроку-дискусії) // Історія в школах України. - 2000. - № 2 - С. 31-36.
- Струкевич С. Методичні рекомендації щодо змісту викладу в навчальних закладах теми „Богдан Хмельницький в історії державотворення” // Історія України. - 1998. - № 2.
- Таньшина А. Принцип історизму і виховання (Вивчення біографій вчених) // Рідна школа. - 1999. - №10.-С.52-54.

Виховання - це процес передачі молодим поколінням набутого людством суспільного досвіду. Він має на меті формування розвиненої особистості, здатної жити та активно діяти в умовах постійного суспільного розвитку. Завданням виховання в процесі навчання історії є формування свідомого громадянина України. Значення шкільної історичної освіти в процесі виховання молодого покоління полягає в тому, що:

- в процесі навчання історії формується наукове розуміння закономірностей розвитку суспільства;
- шкільний курс історії сприяє формуванню у учнів активної громадянської позиції;
- вивчення історії в школі сприяє моральному та естетичному вихованню школярів;
- вивчення історії в школі допомагає формувати у учнів цілісний світогляд.

Світогляд - це система поглядів людини на оточуючий світ та своє місце в ньому. Таким чином в процесі вивчення історії в школі у учнів формується система поглядів на суспільство та місце кожної людини в цьому суспільстві. Тому, найголовнішим завданням виховання учнів у процесі навчання історії в школі є формування історичного світогляду. Це в свою чергу означає формування у учнів розуміння того, що основою розвитку суспільства є матеріальне виробництво. Але воно неможливе без належним чином підготовленої людини, без розвитку всіх її здібностей. Учні повинні усвідомити, що головним завданням історії є розвиток людини у всіх аспектах:

розумовому, моральному, естетичному... При цьому таке розуміння повинно стати їх особистим переконанням.

Методичною наукою розроблені певні принципи формування історичного світогляду в процесі навчання історії:

- розуміння школярами причинно - наслідкових зв'язків та закономірностей суспільного розвитку.
- вміння аналізувати та узагальнювати історичні факти.
- вміння використовувати набуті історичні знання для аналізу сьогодення.

Формувати світоглядні ідеї вчителю треба лише на основі переконливого фактичного матеріалу.

Одним з напрямків виховання учнів в процесі навчання є моральне виховання. Його важливість впливає з того, що мораль є одним з регуляторів поведінки людини у суспільстві. Саме тому питання морального виховання є надзвичайно важливими та водночас надзвичайно складними в процесі навчання історії. Справа в тому, що одним з найважливіших та найефективніших методів морального виховання є метод навіювання. Відомо, що не кожний шкільний віковий період придатний для навіювання. Крім того, моральне виховання передбачає вплив на емоційну сферу особистості учня. А такий вплив можливий далеко не завжди. Цю обставину треба враховувати з огляду на те, що в розпорядженні вчителя є, як правило, лише один засіб впливу на учнів - слово. Тому дієвість морального виховання в процесі навчання історії багато в чому залежить від того, наскільки авторитетним для учнів є саме слово вчителя. Сучасна методична наука визначає низку умов, дотримуючись яких можна ефективно реалізовувати виховні задачі в процесі навчання історії. Назвемо найважливіші з них:

- науковість у навчанні історії як з точки зору історичної науки, так і з точки зору методики навчання історії;
- послідовність в реалізації провідних ідей курсу в цілісній системі уроків.
 - вмільй підбір вчителем історичних фактів та понять.
 - використання вчителем різноманітних методичних прийомів з метою посилення емоційного впливу на учнів в процесі навчання;
- систематична самостійна робота школярів в процесі навчання історії.

На сучасному етапі розвитку методичною наукою визначені основні етапи формування світоглядних понять взагалі та моральних зокрема.

- У 5-9 класах мовиться лише про первинне засвоєння змісту світоглядних понять на основі знайомства з найбільш типовими фактами.
- В старших класах засвоєння наукового змісту тих чи інших світоглядних понять.

- Створення у випускних класах цілісної системи світоглядних понять.

Існують певні методичні умови глибокого та свідомого засвоєння як історичних понять взагалі, так світоглядних зокрема.

- Чітке роз'яснення змісту поняття вчителем або підручником.
- Коротке та чітке визначення того чи іншого поняття.
- Систематичне використання певного поняття учнями під час узагальнення та систематизації фактичного матеріалу
- Розуміння закономірних зв'язків між економічним розвитком суспільства та іншими сторонами суспільного життя.

Крім того, вчителю в процесі навчання необхідно постійно використовувати завдання найрізноманітнішої складності для організації самостійної роботи учнів.

Важливу роль у формуванні розуміння суті тих чи інших понять має схематична наочність. Тому її необхідно використовувати якомога частіше.

Підкреслимо ще раз, що найважливішим завданням розумового, як і будь-якого іншого виховання у навчанні історії є забезпечення умов для глибокого та міцного засвоєння знань учнями та постійне використання їх на практиці. Що стосується **патріотичного виховання**, то особливе значення при цьому має врахування вікових особливостей учнів. Пояснюється це тим, що підлітки характеризуються надмірною критичністю суджень та безапеляційністю висновків. Старші ж школярі значно в більшій мірі цікавляться проблемами світоглядного характеру і такою надмірною критичністю не характеризуються.

Особливо важливе значення для патріотичного виховання має курс вітчизняної історії, тобто курс історії України. При цьому основними напрямками патріотичного виховання є:

- яскраве, переконливе розкриття патріотичних традицій українського народу у боротьбі за незалежність та розбудову незалежної держави;
- розкриття внеску українського народу в світову скарбницю наук та мистецтва.
- переконливе роз'яснювання спільної історичної долі українського та інших народів, що проживають на території України.
- Аргументоване розкриття значення міжнародних зв'язків.

Естетичне виховання у навчанні історії. Під естетичним вихованням у навчанні історії розуміють формування у учнів вміння оцінювати історичну дійсність, тобто як минуле, так і сьогодення з позицій прекрасного та потворного. Відомо, що прекрасним в історії є все те, що сприяє прогресивному розвитку суспільства. Відповідно, потворним є те, що заважає розвитку суспільства, намагається повернути історичний розвиток назад, інакше кажучи є регресом в історії. Проблема естетичного виховання

в процесі навчання історії надзвичайно складна і пов'язана з проблемою прогресивного та регресивного в історичному розвитку суспільства. Крім того, проблема естетичного виховання у навчанні історії нерозривно пов'язана з проблемою методичної реалізації у навчальному процесі ідей прогресивності та регресивності в історичному розвитку людства. Одним з методичних прийомів естетичного виховання у навчанні історії є використання на уроках творів мистецтва, створених як сучасниками тих чи інших подій, так і митцями більш пізнього часу. Відповідні твори мистецтва можна опрацювати на уроці історії за таким приблизно планом:

1. Що (яка подія) зображено на тому чи іншому творі мистецтва?
2. Яким засобами користувався при цьому автор твору?
3. Які думки висловив автор у своєму творі?
4. Які почуття викликає цей твір у глядачів?

На завершення треба сказати, що робота з естетичного виховання в процесі навчання історії буде успішною в разі використання різноманітних методичних прийомів та засобів, в тому числі і міжпредметних зв'язків.

Лекція 16. Позакласна робота з історії в школі

План

1. Поняття, задачі та основні риси позакласної роботи з історії.
2. Зв'язок позакласної роботи з шкільним курсом історії.
3. Позакласна робота та краєзнавство.
4. Форми та основні напрямки позакласної роботи.
5. Особливості планування позакласної роботи.

Література

- Бубернак С. Щоб вміти жити і творити (Про роботу гуртка „Слідопити історії”) // Рідна школа. - 1997. - № 1 - С. 50-53.
- Изготовление пособий по истории // Позакласний час. - 2000. - № 3. - С. 54-61.
- Мазнюк В. Подорож козацькими стежками: Острів Хоргиця (Сценарій історичного вечора // Історія в школах України. - 2000. - № 1. - С. 44-46.
- Макеев А. Краеведческие материалы в кабинете истории // Народное образование. - 1984. - № 1. - С. 77.
- Оржехівський В. Пошукові роботи в школі як форма вдосконалення вивчення історії // Історія України. - 1999. - № 6.
- Полуранцева Н. Л. Предметная историческая неделя // Преподавание истории в школе. - 1998. - № 3. - С. 66-67.
- Почепцов В. Ф. Пізнаємо рідний край // Рідна школа. - 1989. - № 6. - С. 65-69.
- Ясеев Г. С. Про роботу пошукових об'єднань України // Український історичний журнал. - 1996. - № 3. - С. 61-66.

Позакласна робота з історії - добровільна самостійна діяльність учнів. Вона має місце у позаурочний час, сприяє поглибленню знань учнів, розвиває їх здібності та інтереси та проводиться під керівництвом вчителя. Саме вчитель в процесі позакласної роботи розвиває учнів як особистості. Жоден підручник, жоден урок не може створити для учнів таке яскраве уявлення про минуле нашої Батьківщини, як позакласна робота з історії. Освітні та виховні завдання позакласної роботи з історії визначаються загальними завданнями навчання з історії та інших навчальних предметів. Одними з найважливіших вимог до позакласної роботи з історії є її цілеспрямованість та ідейність. Саме в процесі позакласної роботи з історії вчитель має можливість ознайомити учнів з таким галузями історичних знань, як археологія, нумізматика, геральдика та ін. Звідси випливає, що одним з найважливіших завдань позакласної роботи з історії є поглиблення інтересу учнів до історичної науки. Крім того, вчителю історії треба максимально використовувати всі можливості позакласної роботи з історії для розумового виховання учнів. Одним з найважливіших факторів, який сприяє поглибленню історичних знань учнів та їх розумовому розвитку, є різноманітні історичні джерела. Часто залучення таких джерел історичних знань в процесі організування навчального матеріалу на уроці просто неможливе. Всі ці можливості позакласної роботи треба максимально використовувати для морального, естетичного, патріотичного та інтелектуального виховання учнів. Так, наприклад, в процесі позакласної роботи учні набувають досвіду роботи в бібліотеках і, зокрема, набувають умінь працювати з бібліотечними каталогами. Позаурочна робота школярів, безумовно, дуже тісно пов'язана з навчальним процесом, але має і цілу низку характерних особливостей. Такими характерними рисами позакласної роботи учнів з історії є:

- добровільність участі учнів у позакласній роботі;
- вільний вибір змісту та форм позакласної роботи з історії;
- обов'язкове врахування індивідуальних інтересів учнів;
- зв'язок позакласної роботи з сучасністю.

З метою реалізації поставлених завдань позакласної роботи з історії використовуються різноманітні прийоми, і зокрема такі, як:

- розкриття в яскравій образній формі тих фактів та подій минулого, які становлять певний інтерес для сьогодення;
- порівняння фактів та подій минулого із сьогоденням з метою пояснення сучасності;
- ознайомлення учнів з тими методами історичної науки, які дозволяють пояснювати сучасність.

Треба мати на увазі, що в процесі позакласної роботи з історії існують значно ширші можливості використання дослідницького методу, ніж у навчальному процесі. В процесі позашкільної роботи учні мають можливість не тільки відкривати так звані „суб'єктивно“ нові знання, а й об'єктивно нові знання. Такі знання мають важливе значення не тільки для навчання історії, але і для історичної науки. Саме позакласна робота відкриває ширші

можливості для використання пошукового (дослідницького) методу навчання історії, ніж це має місце на уроці. Це пояснюється тим, що надзвичайно важливою рисою позаурочної роботи є її систематичність та індивідуалізація діяльності учнів.

Усі форми позаурочної роботи з історії за тривалістю можна поділити на дві групи: систематичні та епізодичні. До таких форм позаурочної роботи з історії можна віднести перш за все різноманітні факультативи та історичні гуртки. Але в практиці роботи школи застосовуються і епізодичні форми позакласної роботи з історії. Це історичні вечори, історичні тижні, вікторини і т. ін. Особливо часто епізодичні форми позакласної роботи з історії використовуються в старших класах. Старшокласники цікавляться в процесі позакласної роботи подіями та процесами сучасності. В середніх же класах учнів захоплює вивчення питань військової історії: хід воєнних дій, біографії, героїчні подвиги героїв минулих епох, розвиток військової техніки.

У вивченні військової історії можна виділити декілька напрямків:

- боротьба народу нашої країни проти іноземних загарбників;
- життя та діяльність військових діячів;
- історія військового мистецтва;
- найбільші воєнні битви;
- розвиток руху опору загарбникам;
- історія українського козацтва.

Дуже важливе значення в процесі позаурочної роботи з історії має краєзнавча діяльність. Саме вона ставить учнів в позицію історика - дослідника. Проаналізувавши досвід розвитку краєзнавчих досліджень можна визначити такі принципи.

Слід відбирати такі факти з історії рідного краю, які є найбільш типовими та можуть бути легко пов'язані учнями з історією всієї країни.

Доцільно разом з учнями організовувати хоча б невеличкі експозиції за результатами краєзнавчих досліджень:

Постійно заохочувати учнів, які зробили певний внесок в краєзнавчі дослідження певного гуртка або шкільного наукового товариства.

Форми позакласної роботи з історії, незважаючи на їх різноманітність, можна поділити на такі групи:

- масові або фронтальні форми;
- групова або гурткова робота;
- індивідуальна робота.

До однієї з поширених форм позакласної роботи з історії належать позакласні історичні читання. За підсумками прочитаних історичних книжок доцільно проводити читацькі конференції рекомендаційного характеру, які мають на меті інформувати учнів про ту чи іншу книгу або підсумкові, які являють собою підведення підсумків та обговорення прочитаних книг.

Одними з дієвих форм позакласної роботи з історії є факультативи,

гуртки, клуби, історичні наукові товариства.

Історичний гурток та факультатив об'єднують постійний склад учнів. Як ті, так і інші будують свою роботу за заздалегідь складеним планом. Різниця між ними полягає в тому, що плани роботи факультативів більш тісно пов'язані зі шкільними курсами історії, ніж плани роботи гуртків. Власне кажучи, факультативи являють собою поглиблене вивчення учнями певної теми шкільного курсу історії. Історичні ж гуртки мають можливість довільного планування своєї роботи, не пов'язуючи її так тісно зі шкільною програмою. Заняття як гуртка, так і факультативу проводяться систематично і у чітко визначений час. Згідно існуючих нормативів історичні гуртки та факультативи повинні об'єднувати не більше 15 учнів. В сучасній методичній літературі сформульовані декілька принципів роботи історичного гуртка та факультативу:

- керівна роль вчителя;
- використання дослідницького методу;
- ретельний підбір тематики занять;
- обов'язкове оформлення результатів роботи в тому чи іншому вигляді.

На базі гурткової роботи часто виникають різноманітні шкільні історичні товариства.

Важливу роль в розповсюдженні історичних та політичних знань серед школярів відіграють лекторські групи. Робота таких груп може проходити як в межах школи, так в позашкільних умовах.

Шкільні музеї - це зібрання різноманітних пам'яток з історії природи та суспільства, які зберігаються та експонуються у відповідності до завдань того чи іншого навчального закладу. Багаторічна практика створення таких музеїв доводить, що найбільш поширеними є такі музеї:

- музеї трудової слави;
- військово-історичні музеї;
- меморіально-біографічні музеї;
- історико-краєзнавчі музеї.

Велике значення у позакласній роботі з історії мають шкільні історичні вечори. Вони можуть бути присвячені:

- загально історичній тематиці;
- окремій темі шкільного курсу історії;
- ювілейній історичній даті;
- проблемам сучасності;
- історико-краєзнавчій тематиці.

Розпочинаючи позаурочну роботу з історії, треба приділити увагу саме тим формам та методам, які дозволяють залучати школярів до активної практичної діяльності з історії. Чим старше вік школярів, які беруть участь у позакласній роботі з історії, тим більше самостійності вони повинні виявляти

при проведенні найрізноманітніших заходів з історії.

Лекція 17. Учитель історії

План

1. Політичні та моральні вимоги до вчителя історії.
2. Вимоги до знань та професійних умінь вчителя історії.
3. Самоосвіта вчителя історії.
4. Вчитель історії та розвиток педагогічної творчості.
- 5.

Література

- Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. - К.: АПН України, 1997.
Педагогічна майстерність / За ред. І.А.Зязюна. - К.: Вища школа, 1997.
Синица І.Е. О такте и мастерстве. - К.: Радянська школа, 1976.
Чернокозов И.И. Профессиональная этика учителя: Кн. для учителя. - К.: Радянська школа, 1988.

Сучасний етап розвитку українського суспільства висуває надзвичайно високі вимоги до наукової, загально педагогічної та методичної підготовки вчителя історії. Але особливо високі вимоги висуваються до його особистості. Він повинен бути глибоко ідейно переконаним та високоморальним в особистому житті. Саме від вчителя історії у вирішальній мірі залежить успіх роботи всієї школи у формуванні світогляду та моральних переконань учнів. Треба відзначити, що вчитель виховує учнів як особистим прикладом, так і особистою високоморальною поведінкою. Це пояснюється тим, що для учнів ідеї не відділяються від конкретної особистості. Сучасна методична наука висуває цілу низку вимог до професійної підготовленості вчителя історії:

- володіння найновішими досягненнями методології історичної науки;
- глибокі знання з історії;
- ґрунтова загальнонаукова підготовка;
- високий загальнокультурний рівень;
- ґрунтова психолого - педагогічна підготовка;
- володіння методикою навчання історії не тільки як галуззю наукових знань, але й як мистецтвом.

Звідси випливає, що ефективно навчати історії вчитель спроможний лише тоді, коли він буде спиратися на найновіші досягнення як історичної науки, так і методики навчання історії. При цьому вчителю історії слід мати на увазі, що суттєво підвищити теоретичний рівень знань учнів можна за умов, які на

перший погляд самі собою зрозумілі:

1. Чітке пояснення учням навчального матеріалу.
2. Використання таких методичних прийомів, які дозволяють школярам долати перешкоди у навчанні.

Практика навчання історії в школі доводить, що молоді вчителі віддають перевагу викладацькій діяльності. Вони вважають головним повідомити учням якомога більше фактичного матеріалу. При цьому вчителі-початківці дуже погано уявляють собі ті складнощі та перешкоди, з якими стикаються учні під час опанування відповідного навчального матеріалу.

Для того, щоб успішно навчати історії, вчителю потрібно правильно визначити рівень підготовленості учнів, тобто рівень знань та розумового розвитку вихованців. Застосування того чи іншого підходу навчання історії залежить від багатьох факторів, а саме: від рівня наукової та методичної підготовленості самого вчителя, від рівня підготовленості учнів та від можливості використання на уроці тих чи інших засобів навчання.

Особливе значення у навчанні має педагогічний такт вчителя. Ця вимога стосується роботи вчителя з будь-якою віковою групою учнів. Але особливого значення проблема педагогічного такту набуває в старших класах. Педагогічний такт має виняткове значення для встановлення психологічного контакту між вчителем та учнями. Наявність такого контакту є обов'язковою умовою співпраці вчителя та учнів в процесі навчання, оскільки передбачає довірливі відносини між учасниками навчального процесу. Практика навчання свідчить, що у випадках, коли учні не знаходять необхідних та переконливих відповідей на поставлені питання у вчителя історії, вони шукають ці відповіді в інших джерелах. В такому разі знайдена історична інформація часто має перекручений характер. Але вчитель історії не завжди може відповісти на поставлені учнями запитання, особливо в старших класах. В такому разі вчителю треба повідомити учням, що відповідь на поставлене питання буде дано пізніше, після вивчення цього питання за допомогою додаткових джерел. Практика доводить, що авторитет вчителя при цьому не тільки не страждає, а, навпаки, збільшується.

Основною формою підвищення кваліфікації вчителя історії є самоосвіта. Для того, щоб самоосвіта принесла бажані результати, вчителю історії необхідно скласти план самоосвіти. Особливе значення такий план самоосвіти вчителя має для узагальнення та систематизації знань як науково-історичного, так і психолого-педагогічного та методичного характеру. Поглиблення та розширення знань вчителя історії відбувається в процесі опрацювання статей, монографій белетристики, мемуарної, художньо-історичної літератури, перегляду історичних кінофільмів тощо. При цьому вчителю історії потрібно систематично накопичувати, зберігати та систематизувати відповідну літературу, в тому числі і журнальні статті, необхідні для виконання вчителем навчальних та виховних функцій. Навчально-методичний фонд вчителя може складатися з:

- тематичних панок,
- картотеки,
- зошитів з відповідними виписками,
- конспектів уроків.

Одним з напрямків професійного вдосконалення вчителя історії є аналіз та узагальнення передового педагогічного досвіду. Відповідний педагогічний досвід накопичується, по-перше, завдяки спостереженням вчителя за власною працею, і по-друге, шляхом вивчення та узагальнення досвіду інших вчителів. При цьому треба мати на увазі, що педагогічний досвід „передати“ не можна, можна лише засвоїти думки, що ґрунтуються на відповідному досвіді. Інколи бувають випадки, коли має місце адміністративне розповсюдження педагогічного досвіду. Це може привести до руйнування системи роботи вчителя історії та нанести шкоду навчанню історії. Тому у випадку, коли вчитель успішно вирішує навчальні та виховні завдання, адміністративне „розповсюдження“ передового педагогічного досвіду є не просто зайвим, але й шкідливим. Тільки всебічне врахування різноманітних аспектів передового педагогічного досвіду може зберегти школу від різноманітних перекосів та сприяти обґрунтованому впровадженню тих чи інших методичних новацій.

Треба мати на увазі, що критерієм ефективності педагогічної праці вчителя історії є успішність розв'язання навчально-виховних завдань, успішність опанування учнями навчальним матеріалом. Треба мати також на увазі, що в процесі аналізу та описання передового педагогічного досвіду відбувається його вдосконалення та уточнення. При цьому треба мати на увазі, що першим кроком на шляху аналізу педагогічного досвіду є підготовка вчителя до кожного уроку історії. Продовження цей процес отримує під час виступів на засіданнях методичних об'єднань різного рівня, на педагогічних радах та семінарах. Саме таким чином праця вчителя історії не тільки вирішує повсякденні завдання навчально-виховного процесу, але приводить до розвитку методичної науки.

Лекція 18. Шкільний історичний кабінет

План

1. Поняття шкільного історичного кабінету.
2. Значення шкільного історичного кабінету для організації навчання історії.
3. Обладнання кабінету історії.
4. Навчальна література в кабінеті історії.
5. Фонд навчальних посібників у кабінеті історії.

Література

Вагин А. А. Методика обучения истории в школе. - М.: Просвещение, 1972. - С. 336-344.

Перші предметні кабінети або як їх називали раніше лабораторії з'явилися в навчальних закладах Російської імперії на початку ХХ ст. Здебільшого це були кабінети з природничих дисциплін (фізика, хімія, географія, природознавство). Кабінети з гуманітарних дисциплін, в тому числі і з історії, з'явилися у навчальних закладах України лише у 20-х рр. ХХ ст. В цих кабінетах містилися карти, картини, саморобні наочні посібники, збірники документів, робочі книги, а також, так звані, „пересувні лабораторії“ для самостійних лабораторних робіт учнів.

У 30-х рр. ХХ ст. у зв'язку з переходом від методу проєктів та лабораторної системи навчання до класно-урочної, предметні кабінети в загальноосвітніх навчальних закладах були ліквідовані. Однак, такі дії привели до значного зниження питомої ваги самостійної роботи учнів у процесі навчання.

Масове створення кабінетів історії та відповідного методичного забезпечення було обумовлено у 60-х рр. ХХ ст. піднесенням краєзнавчої роботи в школах. Підйом краєзнавства обумовив створення в навчальних закладах відповідних куточків та краєзнавчих музеїв. Крім того, у навчанні історії почалося широке використання технічних засобів навчання. Що ж являє собою сучасний кабінет історії в школі? Яку роль він відіграє у навчанні та вихованні школярів?

Кабінет історії - це обладнаний спеціальним стандартним обладнанням навчальний клас. Він має містити систему засобів навчання, які дозволяють ефективно засвоювати передбачений програмою навчальний матеріал. Кабінет історії - це база обов'язкової навчальної роботи з історії. Основна його функція - це забезпечення найбільш сприятливих методичних умов навчання історії. Таким чином, кабінет історії являє собою комплексну академічну базу процесу навчання історії в школі. Така база розгортається в спеціально пристосованому приміщенні та складається з трьох елементів:

1. Фонд навчальних посібників.
2. Необхідних для організації навчального процесі технічних засобів навчання.
3. Спеціальних меблів та додаткового обладнання.

Фонд навчальних посібників повинен містити всі засоби навчання, які можуть бути джерелами історичних знань в процесі навчання історії. Такі посібники повинні забезпечувати використання всіх методів навчання історії - словесних, наочних та практичних. До цього фонду належать в першу чергу текстові джерела історичних знань учнів. В даному випадку маються на увазі комплекти підручників, навчальних посібників та спеціальних брошур (15-20 примірників). Наявність в кабінеті історії вказаних елементів надає змогу організувати фронтальну роботу учнів з друкованим словом. В кабінеті історії обов'язково повинен бути дидактичний матеріал у вигляді карток. Такі посібники дають можливість організувати індивідуальну роботу учнів. По можливості в кабінеті історії повинні бути також примірники недорогої художньо-історичної літератури, тематичні добірки до певних уроків історії. Вони зазвичай мають форму тематичних папок, що містять вирізки з газет та журналів. Наявність таких папок особливо важлива під час викладання

новітніх періодів історії. Відомо, що поточні історичні події далеко не завжди оперативно відображаються на сторінках підручників та навчальних посібників. Саме тому подібні тематичні папки стануть в нагоді вчителю історії. Кабінет історії містить також довідкову та методичну літературу, книги для читання, хрестоматії, комплекти методичних журналів або найбільш цікаві статті з питань методики навчання історії.

Наочні навчальні посібники.

До фонду таких посібників входять історичні карти усіх типів, в тому числі і комплекти історичних атласів в кількості 15-20 примірників для кожного класу. Наявність такої кількості атласів дозволить організувати роботу учнів на уроці над схематичною наочністю. В кабінеті історії повинні бути також навчальні історичні картини, до складу яких входять дидактичні картини, репродукції творів мистецтва та зображення пам'яток архітектури. Місяться в кабінеті також різноманітні схеми та таблиці як друківані, так і саморобні. Можливе зберігання в кабінеті карикатур, збільшених тими школярами, які вміють малювати. Необхідною частиною наочності в кабінеті історії є наявність роздавального матеріалу, в тому числі і ілюстрованого, аудіо та відео матеріали. До фонду кабінету повинні входити також об'ємні наочні посібники, а саме різноманітні макети, муляжі та моделі.

Важливою складовою частиною шкільного історичного кабінету є шкільна історична фонотека. До її складу входять аудіозаписи промов історичних діячів, записи музикальних творів видатних композиторів, записи спогадів учасників історичних подій і т. ін.

До обладнання шкільного історичного кабінету обов'язково входить велика класна дошка, бажано роздвигна. Над нею, як правило, розташований великий демонстраційний екран. В кабінеті обов'язково повинен бути стіл для вчителя завдовжки 1,8-2 м. Цей стіл треба розташувати так, щоб не заважати учням підходити до дошки. Крім того, цей стіл треба поставити дещо вище підлоги кабінету. Таким чином будуть створені додаткові зручності для роботи вчителя. Кабінет історії обов'язково повинен бути обладнаний розсувними шафами та вітринами. Це дозволить організувати використання в процесі навчання історії різноманітних навчальних посібників, а саме аудіо та відео матеріалів, діафільмів, діапозитивів та ін.

Обладнання для збереження навчальних посібників краще за все розташувати в окремій кімнаті, так званому лаборантському приміщенні, або в спеціально пристосованих шафах на задній стінці кабінету за спинами учнів.

Меблі та обладнання кабінету історії повинні відповідати двом вимогам:

- бути компактними;
- створити можливість швидко знайти потрібні навчальні посібники.

Підводячи підсумки, треба сказати, що наявність добре обладнаного кабінету історії забезпечує можливість проведення навчання історії на достатньо високому рівні за рахунок використання найрізноманітніших засобів навчання. Наявність в кабінеті історії сучасних технічних засобів

навчання значно полегшує викладацьку діяльність вчителя та навчально-пізнавальну діяльність учнів. Кабінет історії є також до певної міри організаційним центром позакласної роботи з історії. Саме в ньому зберігаються та систематизуються результати пошукової діяльності учнів.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Семінар 1. Випереджаючий семінар по курсу „Шкільний курс історії з методикою викладання”

План

1. Ознайомлення студентів з основним вимогами до семінарських занять по курсу.
2. Особливості проведення теоретичної та практичної частини кожного семінарського заняття.
3. Розподіл між студентами практичних завдань до семінарських занять з метою організації рольових ігор „учитель історії - учень”.
4. Пам'ятка для обговорення „уроків” - рольових ігор.

Хід заняття

У вступному слові викладач наголошує на тому, що кожне семінарське заняття складається з двох частин, теоретичної та практичної. Перша половина кожного заняття являє собою теоретичне обговорення певних питань, друга - показ студентом того чи іншого „уроку” та його обговорення всією групою. Далі викладач характеризує тематику курсових робіт зі шкільного курсу історії з методикою викладання. При цьому доцільно наголосити, що тему курсової роботи необхідно обрати вже на початку навчального року. В такому разі студент матиме можливість своєчасно отримати кваліфіковані консультації викладача. Крім того, кафедра матиме можливість організувати публічний захист курсових робіт. За діючим навчальним планом всі студенти четвертого курсу історичного факультету повинні писати курсові роботи зі „Шкільного курсу історії з методикою викладання”. Далі студенту повідомляється пам'ятка аналізу уроку історії.

Пам'ятка аналізу уроку історії

1. Чи правильно обрано тему уроку?
2. Якої мети намагався досягти вчитель історії на уроці (розкрити окремо навчальну, розвивальну та виховну мету уроку)?
3. Наскільки обґрунтовано підібрано фактичний матеріал?
4. Чи вдалося вчителю донести до учнів зміст фактичного матеріалу?
5. Як вчителю вдалося врахувати вікові та індивідуальні особливості учнів?
6. Чи вдалося досягти поставленої мети?

7. Наскільки обґрунтовано виставлені оцінки?
8. Якою було мова вчителя?
9. Наскільки впевнено вчитель тримався на уроці?
10. Яким був зовнішній вигляд вчителя?

Далі студентам повідомляється тематики семірських занять та тематика відповідних уроків, які повинні „провести“ студенти, перебуваючи в ролі вчителя.

Таблиця.

Співвідношення тематики семінарів та відповідних „уроків” - рольових ігор

№ з/п	Тема семінарського заняття	Клас	Тема уроку
1.	Випереджаючий семінар	-	-
2.	Основні напрямки розумового розвитку учнів під час навчання історії	5	Скарбниці рідного краю (пропедевтичний курс)
3.	Значення шкільного курсу історії для розумового розвитку старшокласників	9 10	Початок революції кінця XVIII ст. у Франції (Всесвітня історія) Україна напередодні 1917 р. (Історія України)
4-5.	Шкільні програми та підручники з історії	5 6 7 9	Княжа Русь-Україна (пропедевтичний курс) Виникнення рільництва та скотарства (Всесвітня історія) Київська держава за перших князів (Історія України) Поширення ринкових відносин в Англії (Всесвітня історія)
6.	Методи навчання історії в школі	9 10 11	Занепад кріпосництва та поширення ринкових відносин в Україні (Історія України) Версальська система (Всесвітня історія) Наростання економічної кризи в Україні (70-80 рр. XX ст.)
7-8.	Усний виклад навчального матеріалу з історії	5 9 11	Київська Русь за часів правління Олега, Ігоря, Ольги (пропедевтичний курс) Створення та діяльність українських політичних партій на початку XX ст. (Історія України) Поділ світу на два ворогуючих блоки (кінець 40 - початок 50 рр. XX ст.) (Всесвітня історія)

9-10.	Робота з друкованим словом на уроці історії	5	Київська держава за Володимира. Запровадження християнства. (пропедевтичний курс)
		6	Поява предків людини, їх життя та заняття. Найважливіші зміни на шляху до сучасної людини (Всесвітня історія)
		7	Володимир Мономах (Вісторія України)
11	Наочні методи навчання історії в школі	7	Середньовікові школи та університети (всесвітня історія)
12	Робота з картою, історичною картиною та ілюстраціями підручника	6	Місто Рим та життя його мешканців (Всесвітня історія)
		7	Феодали у XI-XIII ст. (Всесвітня історія)
13	Практичні методи навчання історії. Шляхи формування умінь та навиків	9	Причини революції кінця XVIII ст. у Франції (Всесвітня історія)
		8	Причини і початок національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. (Історія України)
14	Урок історії, його типи та структура	9	Франко-прусська війна (Всесвітня історія)
		8	Люблінська унія та її вплив на українські землі (Історія України)
		8	Політичне становище українських земель після Кревської унії. Грюнвальдська битва 1410 р. (Історія України)
15-16.	Формування історичних знань школярів під час вивчення нового матеріалу	6	Природні умови Італії та виникнення міста Рим (Всесвітня історія)
		7	Виникнення середньовікових міст (Всесвітня історія)
		8	Причини і початок англійської революції XVII ст. (Всесвітня історія)
17-18.	Формування знань школярів під час повторення вивченого матеріалу	7	Галицько-Волинська держава - спадкоємиця Київської Русі (Історія України)
		5	Національно-визвольна боротьба українського народу проти польського панування (пропедевтичний курс)
		9	Початок французької революції кінця XVIII ст. (Всесвітня історія)

Семинар 2. Основні напрямки розумового розвитку учнів під час навчання історії

План

I. Теоретична частина.

1. Вікові особливості учнів молодшого шкільного віку та їх вплив на процес навчання історії:
 - а) особливості розвитку мислення учнів V-IX класів;
 - б) характерні особливості уваги;
 - в) особливості розвитку пам'яті;
 - г) характеристика уяви учнів середнього шкільного віку.
2. Основні риси розвиваючого навчання історії у V-IX класах:
 - а) поняття про розвиваюче навчання;
 - б) основні прийоми розвитку мислення в учнів V-IX класів;
 - в) основні методичні прийоми розвитку уваги зазначеної вікової групи;
 - г) розвиток уміння сприймати навчальний історичний матеріал;
 - д) методика розвитку пам'яті в середньому шкільному віці.

II. Практична частина.

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему: "Скарбниці рідного краю" (пропедевтичний курс).

Семинар 3. Значення шкільного курсу історії для розумового розвитку старшокласників

План

I. Теоретична частина.

1. Вікові особливості старшокласників та їх вплив на процес навчання історії:
 - а) особливості мислення старшокласників;
 - б) особливості уваги та уяви старшокласників;
 - в) особливості пам'яті учнів старшого шкільного віку.
2. Основні риси розвиваючого навчання на уроках історії в старших класах:
 - а) методика розвитку мислення старшокласників;
 - б) методика розвитку пам'яті, уваги та уяви у учнів старших класів в процесі вивчення історії;
 - в) методика розвитку мови старшокласників на уроках історії.

II. Практична частина.

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему: „Початок революції кінця XVIII ст. у Франції.“ (Всесвітня історія); „Україна напередодні 1917 р.“ (історія України).

Семинари 4-5. Шкільні програми та підручники з історії

План

1. Теоретична частина

1. Принципи побудови шкільної історичної освіти в школах. Лінійний, концентричний підходи по побудови шкільних програм з історії. Їх позитивні та негативні сторони.

Характеристика складових частин шкільних програм з історії:

а) пояснювальна записка;

б) характеристика змістовної частини програми, її поділ на окремі розділи та теми;

в) „основні поняття“ в програмі з історії;

г) вимоги до знань та умінь школярів.

2. Аналіз змісту шкільної програми з історії на прикладі теми: „Російська держава у XVII-XVIII ст.“ (8 клас) та теми „Економічне та соціальне життя в Україні в роки НЕПу“.

II. Практична частина

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему: Княжа Русь - Україна (пропедевтичний курс). Виникнення рільництва та скотарства (Всесвітня історія). Київська держава за перших князів (Історія України). Поширення ринкових відносин в Англії (Всесвітня історія).

Семинар 6. Методи навчання історії в школі

План

1. Теоретична частина.

1 Поняття методу навчання історії в школі як взаємодії суб'єктів навчального процесу.

2. Класифікація методів навчання історії:

а) за носіями навчальної інформації;

б) за етапами навчально-пізнавальної діяльності учнів;

в) за навчальною метою.

3. Залежність системи методів навчання історії від вікових особливостей учнів.

В процесі обговорення останнього питання семінарського заняття студенти під керівництвом викладача опрацьовують наведену нижче таблицю.

Характеристика методів навчання історії в школі

Групи методів	Характерні риси методів				
	Основна функція	Характер пізнавальної діяльності	Умови використання	Який елемент змісту освіти формується	Яка риса особистості учня розвивається
Словесні методи					
Наочні методи					
Практичні методи					
Репродуктивні методи					
Пояснювально-ілюстративні (реконструктивні)					
Проблемні методи					

Після заповнення наведеної вище таблиці на семінарському занятті доцільно обговорити такі питання.

1. Що спільного існує між усіма групами методів навчання історії?
2. Чому саме ці риси їх об'єднують? (Доцільно це питання розглянути попарно, об'єднуючи ті чи інші групи методів, зберігаючи послідовність, вказану в таблиці.)
3. Які риси дозволяють розрізняти ці групи методів? (Доцільно це питання розглянути попарно, співставляючи ті чи інші групи методів, зберігаючи послідовність, вказану в таблиці.)
4. Чому методи навчання історії мають як спільні риси, так і відмінності?
5. Чому перехід від використання одного методу навчання історії до іншого веде до відповідних змін у пізнавальній діяльності учнів?
6. Які саме характеристики пізнавальної діяльності учнів змінюються?
7. Чому, використовуючи той чи інший метод навчання історії, вчитель повинен обов'язково враховувати вікові особливості учнів?
8. Якими міркуваннями повинен керуватися вчитель, обираючи той чи інший метод навчання історії?

II. Практична частина.

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему: „Занепад кріпосництва та поширення ринкових відносин в Україні“ (Історія України). „Версальська система“ (Всесвітня історія). „Наростання економічної кризи в Україні (70-80 рр. XX ст.)“

Семинар 7-8. Усний виклад навчального матеріалу з історії

План

1. Теоретична частина.
1. Поняття про систему методів усного викладу навчального матеріалу з історії. Слово вчителя на уроці історії.
2. Види усного викладу навчального матеріалу з історії:
 - а) розповідь;
 - б) опис;
 - в) пояснення;
 - г) характеристика;
 - д) бесіда.
3. Залежність методів усного викладу навчального матеріалу від змісту навчального матеріалу уроку та вікових особливостей учнів.

В процесі обговорення останнього питання семінарського заняття студенти під керівництвом викладача опрацьовують наведену нижче таблицю.

Таблиця 3.

Характеристика методів усного викладу навчального матеріалу з історії

Групи методів	Характерні риси методів усного викладу				
	Основна функція	Характер пізнавальної діяльності	Умови використання	Який елемент змісту освіти формується	Яка риса особистості учня розвивається
Розповідь					
Опис					
Пояснення					
Характеристика					
Бесіда					

Після заповнення наведеної вище таблиці на семінарському занятті доцільно обговорити такі питання.

1. Що спільного існує між усіма методами усного викладу навчального матеріалу з історії?
2. Чому саме ці риси їх об'єднують?

3. Чи є вони суттєвими для всіх методів усного викладу навчального матеріалу з історії?
4. Які риси дозволяють розрізняти між собою методи усного викладу навчального матеріалу?
5. Чому методи усного викладу навчального матеріалу мають як спільні риси, так і відмінності?
6. Які зміни в діяльності як вчителя, так і учнів відбуваються при переході від одного методу усного повідомлення навчального матеріалу до іншого?
7. Яка залежність існує між змістом навчального матеріалу та певними методами усного повідомлення навчального матеріалу?
8. Чим повинен керуватися вчитель, обираючи той чи інший метод усного викладу навчального матеріалу з історії?

II. Практична частина.

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему; „Київська Русь за часів правління Олега, Ігоря, Ольги” (пропедевтичний курс).

„Створення та діяльність українських політичних партій на початку XX ст.” (історія України). „Поділ світу на два ворогуючих блоки (кінець 40 - початок 50 рр. XX ст.)” (Всесвітня історія).

Семінар 9-10. Робота з друкованим словом на уроці історії

План

I. Теоретична частина.

1. Роль підручника з історії у навчальній діяльності школярів.
2. Характеристика складових елементів підручника:
 - а) авторський текст підручника;
 - б) ілюстративні матеріали;
 - в) апарат засвоєння знань;
 - г) апарат орієнтування.
3. Способи використання підручника на уроці історії:
 - а) первинне ознайомлення з авторським текстом підручника;
 - б) прийоми роботи з історичними термінами;
 - в) опрацювання висновків підручника.
4. Характеристика деяких способів опрацювання авторського тексту підручника:
 - а) коментоване читання тексту на уроці;
 - б) складання простого плану параграфа;
 - в) складання складного плану параграфа;
 - г) конспектування тексту підручника;
 - д) складання анотацій навчального тексту;
 - е) опрацювання додаткового матеріалу підручника;

ж) опрацювання завдань та запитань підручника.

В процесі обговорення останнього питання семінарського заняття студенти під керівництвом викладача опрацьовують наведену нижче таблицю.

Таблиця 4.

Характеристика методів роботи з друкованим словом
на уроці історії

Групи методів	Характерні риси методів роботи з друкованим словом				
	Основна функція	Характер пізнавальної діяльності	Умови використання	Який елемент змісту освіти формується	Яка риса особистості учня розвивається
Комп'ютеризоване читання					
Складання плану: простого; складного					
Конспектування та анутовання тексту					
Робота з додатковими матеріалами					
Використання завдань та запитань підручника					

Після заповнення наведеної вище таблиці на семінарському занятті доцільно обговорити такі питання.

1. Що спільного існує між усіма методами роботи з друкованим словом на уроці історії?
2. Чому саме ці риси їх об'єднують?
3. Чи є вони суттєвими для всіх методів роботи з друкованим словом?
4. Які риси дозволяють розрізнити окремі методи роботи з друкованим словом?
5. Чому методи роботи з друкованим словом мають як спільні риси, так і відмінності?
6. Як змінюється діяльність вчителя та учнів при переході від одного методу роботи з друкованим словом до іншого?
7. Чим повинен керуватися вчитель, обираючи той чи інший метод роботи з друкованим словом?

II. Практична частина.

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему: "Київська держава за Володимира. Запровадження християнства" (пропедевтичний курс). „Поява предків людини, їх життя та заняття. Найважливіші зміни на шляху

до сучасної людини" (Всесвітня історія), „Володимир Мономах" (Історія України).

Семинар 11. Наочні методи навчання історії в школі

План

1. Теоретична частина.
 1. Поняття наочності. Види наочності та їх характеристика.
 2. Значення наочності для засвоєння навчального матеріалу з історії.
 3. Способи використання основних видів наочності на уроці історії.
 4. Особливості пізнавальної діяльності учнів під час використання наочності.
- В процесі обговорення останнього питання семінарського заняття студенти під керівництвом викладача опрацьовують наведену нижче таблицю.

Таблиця 5.

Характеристика методів роботи з наочністю на уроці історії

Групи наочності	Характерні риси методів роботи з наочністю				
	Основна функція	Характер пізнавальної діяльності	Умови використання	Який елемент змісту освіти формується	Яка риса особистості учня розвивається
Історичні картини та ілюстрації підручника					
Схематична наочність					
Екранна та відео-наочність					
Аудіозаписи					
Електронна наочність					

Після заповнення наведеної вище таблиці на семінарському занятті доцільно обговорити такі питання:

1. Що спільного існує між усіма видами наочності?
2. Чому саме ці риси є спільними для всіх видів наочності?
3. Чи є вони суттєвими для них?
4. Чим зображувальна наочність відрізняється від умовної (схематичної)?
5. Які риси дозволяють розрізняти конкретні види наочності?
6. Який зв'язок існує між формою наочності та методикою її використання?

7. Чому зміна форми наочності обов'язково веде до відповідних змін в діяльності як вчителя, так і учнів?
8. Як впливають різні форми наочності на формування тих чи інших елементів змісту історичної освіти?
9. Чим повинен керуватися вчитель, обираючи той чи інший вид наочності?

II. Практична частина.

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему; „Середньовікові школи та університети“ (Всесвітня історія).

Семинар 12. Робота з картою, історичною картиною та ілюстраціями підручника

План

1. Теоретична частина.
 1. Історична картина як вид наочності. Типологія історичних картин та їх характерні ознаки.
 2. Загальні методичні умови використання історичних картин на уроці історії. Способи опрацювання історичних картин.
 3. Етапи роботи з історичною картиною на уроці історії.
 4. Методика роботи з історичною картою на уроці історії:
 - а) розповідь вчителя та вимоги до неї;
 - б) бесіда з учнями та вимоги до неї.
 5. Способи використання ілюстрацій підручника.
 6. Робота з історичною картою та іншими видами схематичної наочності:
 - а) схематична наочність як джерело нових знань учнів;
 - б) схематична наочність як засіб закріплення знань;
 - в) схематична наочність як ілюстрація усного повідомлення вчителя.
- В процесі семінарського заняття студенти під керівництвом викладача заповнюють таблицю 6.

Таблиця 6.

Характеристика методів роботи з деякими видами наочності на уроці історії

Групи наочності	Характерні риси методів роботи з наочною				
	Основна Функція	Характер пізнавальної діяльності	Умови використання	Який елемент змісту освіти формується	Яка риса особистості учня розвивається
Історичний портрет					

Подійна картина					
Типологічна картина					
Навчальна історична картина					
Художня історична картина					

Після заповнення наведеної вище таблиці на семінарському занятті доцільно обговорити такі питання:

1. Що спільного існує між тими видами зображувальної наочності, що перераховані в таблиці?
2. За яких умов історичні картини можна використовувати як джерело нових знань учнів?
3. За яких умов історичні картини можна використовувати для закріплення знань?
4. Яку роль у формуванні історичних знань відіграють ілюстрації підручника?
5. Чим різняться між собою різні види історичних картин: дидактичні та художні, типологічні та подійні?
6. Яке значення для формування історичних знань учнів мають різні види історичних картин?

II. Практична частина.

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему: „Місто Рим та життя його мешканців” (Весвітня історія), „Феодали у XI-XIII ст.” (Весвітня історія).

Семінар 13. Практичні методи навчання історії. Шляхи формування умінь та навиків

План

1. Теоретична частина.
 1. Поняття та значення самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроці історії.
 2. Методика формування пізнавальної самостійності учнів різних вікових груп:
 - а) особливості самостійної пізнавальної діяльності учнів V-IX класів;
 - б) особливості самостійної пізнавальної діяльності старшокласників.

3. Вимоги до мовленнєвої культури вчителя та учнів в процесі навчання історії. Мова вчителя як засіб розвитку мислення учнів.

В процесі семінарського заняття студенти під керівництвом викладача заповнюють таблицю 7.

Таблиця 7.

Прийоми формування змісту історичної освіти

Елементи змісту освіти	Вікові групи учнів		
	Учні 5 класів	Учні 6-9 класів	Старшокласники
Факти			
Поняття			
Закони			
Теорії			
Уміння			
Навики			

Після заповнення наведеної вище таблиці на семінарському занятті доцільно обговорити такі питання.

1. Чому в різних вікових групах учнів застосовуються різні методичні прийоми формування тих чи інших складових змісту історичної освіти?
2. Які психологічні, загально-педагогічні та методичні закономірності при цьому враховуються?
3. Чому той чи інший складовий елемент змісту історичної освіти може бути сформований лише відповідним методом?
4. Як ця залежність проявляється в конкретних вікових групах учнів?

II. Практична частина.

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему: „Причини революції кінця XVIII ст. у Франції“ (Всесвітня історія). „Причини і початок національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.“ (Історія України).

- буде ефективною та вестиме до реалізації поставленої мети навчання?
6. Які методи формування історичних знань школярів є найбільш ефективними під час вивчення нового матеріалу? Свою думку обґрунтуйте.

II. Практична частина.

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему: „Природні умови Італії та виникнення міста Рим“ (всесвітня історія). „Виникнення середньовікових міст“ (Всесвітня історія). „Причини і початок англійської революції XVII ст.“ (Всесвітня історія).

Семінар 17-18 Формування знань школярів під час повторення вивченого матеріалу

План

I. Теоретична частина

1. Роль перевірки знань учнів з історії у навчальному процесі.
2. Умови ефективності перевірки історичних знань школярів. Вимоги до знань та умінь школярів.
3. Основні форми та методи перевірки знань учнів.
4. Основні види перевірки історичних знань школярів.

В процесі семінарського заняття студенти під керівництвом викладача заповнюють таблицю 10.

Форми перевірки знань учнів	Які елементи історичних знань учнів перевіряються	Методи перевірки знань учнів	Функції перевірки знань учнів	Умови ефективності перевірки знань
-----------------------------	---	------------------------------	-------------------------------	------------------------------------

Після заповнення наведеної вище таблиці на семінарському занятті доцільно обговорити такі питання.

1. Які закономірності можна встановити, проаналізувавши назви колонок таблиці?
2. Чому колонки таблиці не можна розташувати в іншому порядку?
3. Яке значення мають виявлені вами залежності для ефективності конкретного випадку перевірки знань учнів?
4. Чому форма перевірки знань учнів обумовлюється змістом тих історичних знань учнів, які перевіряються?
5. Якими чинниками обумовлюються функції перевірки історичних знань учнів?
6. Які методи та форми перевірки знань учнів є найбільш ефективними?

II. Практична частина

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему: „Галицько-

Волинська держава - спадкоємиця Київської Русі" (Історія України).
„Національно-визвольна боротьба українського народу проти польського
панування" (пропедєвтичний курс). „Початок французької революції
кінця XVIII ст." (Всесвітня історія).

Семинар 14. Урок історії, його типи та структура

План

1. Теоретична частина
 1. Поняття уроку історії. Найбільш загальні вимоги до сучасного уроку історії.
 2. Класифікація уроків історії:
 - а) типологія уроків історії за змістом навчального матеріалу;
 - б) типологія уроків за етапами навчально-пізнавальної діяльності учнів;
 - в) типологія уроків за методами навчання історії; г) типологія уроків за методичною метою.
 3. Поняття про триєдину мету уроку історії. Вимоги до навчальної, розвивальної та виховної мети уроку.
 4. Поняття про поурочне, тематичне та календарно-тематичне планування з історії. Умови ефективності уроку історії:
 - а) співпраця вчителя та учнів на уроці історії;
 - б) єдина сюжетна лінія на уроці історії;
 - в) співвідношення розповіді вчителя та змісту підручника на уроці історії;
 - г) правильне обрання темпу уроку історії.

В процесі семінарського заняття студенти під керівництвом викладача заповнюють таблицю 8.

Таблиця 8.

Характеристика уроків історії за типами

Типи уроків	Мета уроку	Методи навчання	Елементи уроку	Умови ефективності

Після заповнення наведеної вище таблиці на семінарському занятті доцільно обговорити такі питання.

1. Чому в структурі уроків історії різних типів переважають різні складові елементи?
2. Як це впливає на ефективність уроку?
3. Чому мета уроку визначає характер методів навчання?
4. Як пов'язані між собою всі характеристики сучасного уроку історії?

II. Практична частина.

Проведення та обговорення уроків - рольових ігор на тему: „Франко-пруська війна“ (Всесвітня історія), „Люблінська унія та її вплив на українські землі“ (Історія України), „Політичне становище українських земель після Кревської унії. Грюнвальдська битва 1410 р.“ (Історія України).

Семинар 15-16. Формування історичних знань школярів під час вивчення нового матеріалу

План

1. Теоретична частина
1. Шляхи активізації пізнавальної діяльності учнів під час вивчення нового матеріалу.
2. Керівництво вчителем пізнавальною діяльністю учнів в процесі вивчення нового матеріалу.
3. Етапи формування історичних знань учнів під час вивчення нового матеріалу.
4. Методи активізації опорних знань учнів під час вивчення нового матеріалу.

В процесі семінарського заняття студенти під керівництвом викладача заповнюють таблицю 9.

Таблиця 9.

Методична система формування історичних знань учнів під час вивчення нового матеріалу

Елементи змісту освіти	Способи формування	Діяльність вчителя	Діяльність учнів	Умови ефективності	Характер результатів
Факти					
Поняття					
Закони					
Теорії					
Історичні образи					

Після заповнення наведеної вище таблиці на семінарському занятті доцільно обговорити такі питання.

1. Які закономірності процесу формування історичних знань учнів відбивають назви колонок таблиці?
2. Чому колонки таблиці не можуть бути розташовані в іншому порядку?
3. Яке значення для успішного формування того чи іншого елемента історичної освіти мають виявлені по-вашому вами закономірності?
4. Які залежності існують між методами навчання історії та певними елементами змісту історичної освіти?
5. За яких умов співпраця вчителя та учнів під час вивчення нового матеріалу

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Теоретична частина	
Лекція 1. Предмет та завдання курсу „Методика навчання історії в школі“ ...	5
Лекція 2. Значення шкільного курсу історії для розумового розвитку школярів	11
Лекція 3. Основні методичні проблеми навчання історії в сучасній школі	17
Лекція 4. Програми та підручники з шкільного курсу історії.....	23
Лекція 5.Методи навчання історії в школі (загальні питання)	30
Лекція 6. Усний виклад навчального матеріалу з історії.....	34
Лекція 7. Методика роботи з друкованим словом на уроці історії.....	40
Лекція 8. Наочні методи навчання історії. Типи та види наочності.....	44
Лекція 9. Образна наочність на уроці історії	49
Лекція 10. Практичні методи навчання історії в школі.....	55
Лекція 11. Урок історії. Його типи та побудова	60
Лекція 12. Методика формування історичних знань учнів під час вивчення нового матеріалу	64
Лекція 13. Повторення вивченого матеріалу. Перевірка та облік знань учнів.....	68
Лекція 14. Лекції, семінарські заняття з історії в старших класах.	
Екскурсі, уроки в музеї. Факультативи	71
Лекція 15. Виховання учнів у процесі навчання історії.....	75
Лекція 16. Позакласна робота з історії в школі	79
Лекція 17. Учитель історії.....	83
Лекція 18. Шкільний історичний кабінет	85
Практична частина Семінарські заняття	
	88

Міністерство освіти та науки України
Криворізький державний педагогічний університет

Історичний факультет

В.О. Комаров

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

Навчальний посібник для студентів історичної спеціальності педагогічних університетів

Комп'ютерна верстка, художник обкладинки: А. Скидан

Підписано до друку 08.04.2004 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Palatino Linotype. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 6,75.
Замовлення № 795. Наклад 100 прим.

Віддруковано згідно з представленими автором матеріалами

Видавництво ТОВ "Етюд-Сервіс"
50007, м. Кривий Ріг-07,
пр-т Держинського, 1
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДП № 41 від 13.10.2000 р.

12-69

к. 13

(04)
9309(075.8) | 615 075
К63 | Комаров В.Д.
Методика навчання
історії в школі.
2007 | 19-69

615 075